

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

*Збірка наукових праць
факультету гуманітарної та економічної освіти
до Всеукраїнської науково-практичної конференції*

**Актуальні питання
сучасної науки
та освіти**

Випуск № 8

м. Слов'янськ, 18-19 травня 2022 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Актуальні питання сучасної науки та освіти

Випуск № 8

*Збірка наукових праць
факультету гуманітарної та економічної освіти
до Всеукраїнської науково-практичної конференції*

Слов'янськ, 18-19 травня 2022 року

Слов'янськ – 2022

Формується за ухвалою Вченої ради
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
(протокол № 9 від «27» червня 2022 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- С. А. Саяпіна** – декан факультету, доктор педагогічних наук, професор;
Г. В. Попова – заступник декана ФГЕО, кандидат педагогічних наук, доцент;
Л. В. Гончар – завідувач кафедри обліку і аудиту, доктор педагогічних наук, доцент;
С. В. Коверга – завідувач кафедри менеджменту, доктор економічних наук, професор;
Л. Г. Цибулько – завідувач кафедри педагогіки, доктор педагогічних наук, професор;
А. Е. Мелоян – завідувач кафедри прикладної психології, кандидат психологічних наук, професор;
В. А. Федь – завідувач кафедри ФІСГД, доктор філософських наук, професор.

Відповідальна за випуск:

Л. В. Гончар – доктор педагогічних наук, професор кафедри обліку і аудиту.

Актуальні питання сучасної науки та освіти: збірка наукових праць. Вип. № 8 [Слов'янськ, 18-19 травня 2022 року] / МОН України ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ: [електронний ресурс], 2022. 132 с.

У збірці представлені наукові праці здобувачів вищої освіти, аспірантів, викладачів та стейкхолдерів освітніх програм факультету гуманітарної та економічної освіти, представників інших ЗВО в рамках роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання сучасної науки та освіти», що проходила 18-19 травня 2022 року в Донбаському державному педагогічному університеті.

Матеріали представлені в авторській редакції

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ ОБЛІКУ І АУДИТУ

<i>Башкаєв В. Г., Литвинова Д. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ.....	5
<i>Гончар Л. В., Бабаян Д. П.</i> ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	13
<i>Дрига Н. В., Бобилєв Я. С.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ОПЛАТИ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	18
<i>Ісик Л. М., Бахова К. С.</i> ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....	24
<i>Мартиненко О. В.</i> ПРОФЕСІЙНІ РИЗИКИ БУХГАЛТЕРА: ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ.....	31
<i>Чвіков Н. Ю., Мартиненко О. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ НАКОПИЧУВАЛЬНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	40
<i>Шнурко А. М.</i> СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	47
<i>Ярова А. Л., Бойко Д. О.</i> ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ	56
<i>Яровий К. О., Кубаєвич Н. О.</i> ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТОВАРОЗНАВСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ..	65

СЕКЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ

<i>Артюхіна М. В.</i> ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ КОНСАЛТИНГОВИМИ ПРОЄКТАМИ	76
--	----

СЕКЦІЯ ПЕДАГОГІКИ

Коркішко О. Г., Коркішко А. В.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ЗДОБУВАЧІВ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ (спеціальність 013 Початкова освіта)	82
--	----

Саяпіна С. А., Мухіна В. В.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	89
--	----

СЕКЦІЯ ПСИХОЛОГІЇ

Дейниченко Л. М., Лікарчук Є. В.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ В МАНІПУЛЯТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ОСОБИСТОСТІ	98
--	----

Погрібна А. О., Ярцева Т. В.

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	105
---	-----

СЕКЦІЯ ФІЛОСОФІЇ

Абизова Л. В., Ємельяненко Г. Д., Єщенко К.

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	115
---	-----

Бондаренко П. С.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СТАЛІНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ У 1930-х рр. (ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)	122
---	-----

СЕКЦІЯ ОБЛІКУ І АУДИТУ

УДК 332.012.334

Башкаєв В. Г.

заступник директора комунального підприємства
Слов'янської міської ради «Славміськводоканал»,
стейкхолдер ОП Облік і оподаткування

Литвинова Д. І.

студентка 4 курсу
спеціальності «Облік і оподаткування»

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ

У статті визначено поняття комунальної власності, суб'єкти та об'єкти права комунальної власності, визначено кому надано право управління комунальною власністю, методи та заходи, що застосовуються в управлінні комунальною власністю.

***Ключові слова:** власність, комунальна власність, місцеве самоврядування, суб'єкти та об'єкти права комунальної власності, управління комунальною власністю.*

Постановка проблеми Управління комунальною власністю є одним з різновидів соціального управління, адже без посередньо пов'язане з людською діяльністю. Під процесом управління комунальною власністю слід розуміти регламентовану законом діяльність, спрямовану на використання об'єктів комунальної власності відповідно до завдань та функцій, що покладені на органи місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки проблема управління комунальною власністю висвітлювалася в публікаціях багатьох

дослідників, а саме: Б. Адамова, В. Алексєєва, П. Біленчука, І. Борисенко, В. Вакуленко, О. Дзери, Я. Ільченко, Н. Косматенко, О. Колісника, Т. Лебеди, М. Лелюк, В. Полуянова, Л. Рассуждай, П. Семенченко, М. Соколова, Є. Старовського та інших. Предметом дослідження авторів є виявлення підходів до визначення ефективності управління комунальним майном, побудова дійового механізму управління майновим комплексом територіальних громад. Проте, незважаючи на безсумнівну цінність науково-практичних та теоретико-методологічних напрацювань вчених, проблема вимагає більш глибокої розробки та подальшого різнобічного висвітлення.

Метою дослідження є вивчення особливостей управління комунальною власністю в Україні шляхом розкриття сутності процесу управління; окреслення основних принципів, за якими відбувається управління комунальною власністю; визначення пріоритетних заходів у загальній системі управлінських інструментів.

Виклад основного матеріалу. У статті 142 Конституції України визначено зміст правової категорії комунальної власності, а саме, що матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад [1, ст. 142]. Власність територіальних громад в Україні має усталену назву «комунальна власність».

Сам термін «комунальна власність» можна вживати в двох розуміннях: юридичному та економічному. У юридичному сенсі він означає речове право, право громади на певну річ (сукупність речей), що включає в себе правомочності володіння, користування та розпорядження цією річчю (речами). В економічному – вживається як позначення сукупності відносин, пов'язаних певним майновим комплексом і певним суб'єктом господарської діяльності.

Процес формування комунальної власності в Україні має свої особливості. На відміну від практики більшості зарубіжних розвинутих країн, де майно комунальної (муніципальної) власності формувалося, як правило, шляхом викупу об'єктів приватної власності до власності територіальних колективів, то в Україні майно комунальної власності сформовано шляхом його безоплатної передачі із загальнодержавної до комунальної власності, а також шляхом створення об'єктів комунальної власності за рахунок коштів місцевого самоврядування. Друга відмінність полягає в тому, що в зарубіжних країнах право комунальної власності реалізується лише на рівні первинної (базової) адміністративно-територіальні одиниці. В Україні запроваджено різновиди комунальної власності: обласна, районна, міська, сільська, селищна, комунальна власність територіальних громад.

Суб'єктами права комунальної власності законодавством визнано територіальні громади – жителі об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно територіальними одиницями, або добровільне об'єднання мешканців декількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [2, ст. 1]. Вони управляють майном, що знаходиться у комунальній власності безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування (міські ради та їх виконавчі комітети), а також утворені останніми фізичні та юридичні особи. Право управління об'єктами комунальної власності юридичним та фізичним особам надається на основі проведення конкурсів, тендерів, укладених договорів. Таким чином, хоча основним суб'єктом управління комунальною власністю є територіальна громада в особі відповідних органів місцевого самоврядування, фактично управління її об'єктами здійснюється сукупністю організаційних структур та підрозділів. Усі разом вони являють собою багаторівневу ієрархію органів, функціонування яких і забезпечує механізм управління. Під процесом управління комунальною власністю слід розуміти регламентовану законом діяльність, спрямовану на використання об'єктів комунальної власності

відповідно до завдань та функцій, що покладені на органи місцевого самоврядування [4, с. 47].

До виключних повноважень рад (міських, селищних, сільських) належить: установлення для підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, розміру частки прибутку, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету, встановлення порядку та здійснення контролю за використанням прибутків підприємства, установ та організацій комунальної власності відповідних територіальних громад; прийняття рішень про відчуження комунального майна, пропозицій щодо порядку та умов такого відчуження; підготовка пропозицій щодо визначення сфер господарської діяльності та переліку об'єктів, які можуть надаватися у концесію; затвердження місцевих програм приватизації, переліку об'єктів комунальної власності, які не підлягають приватизації; визначення доцільності, порядку та умов приватизації об'єктів комунальної власності; вирішення питань про включення до об'єктів комунальної власності майна, відчуженого у процесі приватизації, договір купівлі-продажу якого в установленому порядку розірвано або визнано недійсним; вирішення питань про створення, ліквідацію, реорганізацію та перепрофілювання підприємств, установ та організацій комунальної власності відповідної територіальної громади; прийняття рішень про передачу іншим органам окремих повноважень щодо управління майном, яке належить до комунальної власності відповідної територіальної громади, визначення меж цих повноважень та умов їх здійснення; створення у разі потреби органів і служб для забезпечення здійснення з іншими суб'єктами комунальної власності спільних проектів або спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій, визначення повноважень цих органів (служб); вирішення відповідно до законодавства питань про створення підприємствами комунальної власності спільних

підприємств, у тому числі з іноземними інвестиціями; надання згоди на передачу об'єктів із державної у комунальну власність [2, ч. 29–33 ст. 26].

Управління комунальною власністю має відбуватися за такими принципами:

- по-перше, забезпечення належної матеріальної основи місцевого самоврядування. Мова йде про захист інтересів міста як єдиного соціально-економічного організму, захист інтересів населення як споживача послуг і продукції комунальних організацій та підприємств;

- по-друге, забезпечення ефективності управління майновим комунальним комплексом, його доцільне використання в умовах розвитку ринкової економіки на основі повної господарської самостійності учасників ринкових відносин, розвитку підприємництва, поширення процесів приватизації та демонополізації [3, с. 159].

Деякі дослідники пропонують розглядати інструменти, за допомогою яких може здійснюватися управлінський вплив на об'єкти комунальної власності в межах трьох методів: організаційно-правового, організаційно-економічного, фінансового.

Для інструментів організаційно-правового методу властивий нормативно-розпорядчий вплив на учасників майнових відносин, який виражається у формі нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування. В залежності від їх компетенції у сфері управління та розпорядження комунальною власністю це можуть бути постанови, розпорядження, накази, які встановлюють порядок розпорядження, правила та процедури, що регулюють процеси управління майном комунальної власності, приватизацію та придбання об'єктів власності. До таких методів управління комунальною власністю можна віднести створення, реорганізацію та ліквідацію комунальних підприємств, закладів, передачу майна в господарське відання, оренду, довірче управління, приватизацію, та інші форми розпорядження майном.

Використання інструментів організаційно-економічного методу дозволяє регулювати майнові відносини, процес управління комунальним майном через стимулювання економічних інтересів суб'єктів майнових відносин, застосовуючи інструменти грошово-кредитної політики, бюджетної та податкової системи. До таких методів можуть бути віднесені, перш за все, базові функції управління – планування, організація, облік та контроль, інвентаризація майна, кадрове забезпечення; а також сучасні функції управління – маркетинг, аудит, оцінка ефективності використання майна, ринкова оцінка майна, інформаційне забезпечення управління комунальною власністю.

Інструменти фінансового методу дозволяють забезпечити діяльність по управлінню комунальною власністю з урахуванням отримання та розподілу прибутків від її використання. Це дозволяє оптимізувати навантаження на витратну частину міського бюджету, максимізувати надходження до нього від використання комунальної власності, прогнозувати отримання дивідендів від участі у капіталі господарських суб'єктів та інших надходжень до бюджету.

Обов'язковими в окресленій системі управлінських інструментів повинні бути такі заходи: координація діяльності об'єктів комунальної власності для забезпечення нормальної життєдіяльності мешканців територіальної громади; регулювання процесів приватизації об'єктів комунальної власності; передача об'єктів комунальної власності у зацікавлене управління (оперативне управління, оренду, лізинг тощо); підвищення відповідальності управлінців різних рівнів за ефективність функціонування комунального сектора економіки [4, с. 49].

Отже, управління комунальною власністю – це регламентована законом діяльність органів місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальної громади, спрямована на використання об'єктів цієї власності. Законодавство надає достатньо повноважень органам місцевого

самоврядування для управління ввіреним їх майном, які у свою чергу передають право управління юридичним та фізичним особам. З огляду на це, слід констатувати, що фактично управління здійснюється сукупністю організаційних структур та підрозділів. По-друге, інструменти господарської політики у сфері управління комунальною власністю у сукупності утворюють цілісну систему. Проте, усю систему відносин з приводу володіння, розпорядження, користування, привласнення доцільно об'єднати у відповідні (однойменні) чотири групи. Такий поділ дозволяє детальніше простежити особливості формування інституту комунальної власності, зміни її складу; оцінити ефективність заходів з володіння майном, виявити проблеми, які виникають з приводу застосування цієї групи інструментів (зокрема, це проблема інвентаризації та контролю); розробити рекомендації щодо обмеженості застосування певних заходів з розпорядження відносно окремих об'єктів (наприклад, стосовно приватизації) та інше. По-третє, специфічність об'єкту управління вимагає використання двох підходів до оцінки ефективності управлінських рішень з урахуванням двоєдиного завдання, що має виконувати система управління.

Висновки. Комунальна власність повинна слугувати, передусім, для задоволення суспільних інтересів, вона має соціальну значущість і спрямованість, є засобом благоустрою і в той же час джерелом прибутковості місцевих бюджетів. Комунальна власність включає широку мережу об'єктів як господарського, так і соціально-побутового призначення, що локалізовані у рамках населеного пункту і є основою територіальної відтворювальної системи, а від рівня розвитку комунальної власності й ефективності використання її складових і усієї системи в цілому багато в чому залежить якість життя місцевого населення. Тому організація ефективної системи управління комунальною власністю має суттєве значення та потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280–97 від 21 травня 1997 р.
3. Романова Н. Г. Оптимізація управління комунальною власністю територіальних громад в Україні. *Держава та регіони*. 2016. № 1 (53). С. 157–162.
4. Сментина Н. В. Характеристика системи управління комунальною власністю в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 2, Т. 1. С. 47–50.
5. Соболев Є. Ю. Управління комунальною власністю як передумова виникнення публічно-правових спорів. *Наукові записки. Серія: право*. 2020. № 9. С. 84–88.

REFERENCE

1. Constitution of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. (1996). no. 30.pp. 141.
2. Pro mistseve samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 21 May 1997 no. 2. pp. 80–97.
3. Romanova, N.H. (2016), «Optimization of communal property management of territorial communities in Ukraine», *Derzhava ta rehiony*, no. 1 (53), pp. 157162.
4. Smentina, N.V. (2011), Characteristics of the communal property management system in Ukraine, *Visnuk Khelnutskoho natsionalnoho universutetu*, no. 2, T. 1, pp. 47–50.
5. Sobol, Ye. Yu.(2020), Management of communal property as a prerequisite for the emergence of public law disputes, *Naukovi zapysy. Seriya: pravo*, no. 9, pp. 84–88.

УДК 338.22

Гончар Л. В.

док. пед. наук, професор кафедри обліку і аудиту
Донбаського державного педагогічного університету

Бабаян Д. П.

аспірантка
Донбаського державного педагогічного університету

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті визначено основні проблеми розвитку економіки України під час воєнного стану. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення, що діє під час воєнного стану в Україні. Визначено основні напрямки щодо вирішення ключових проблем розвитку економіки України під час воєнного стану.

Ключові слова: *економіка України, воєнний стан, нормативно-правове забезпечення, розвиток економіки.*

Постановка проблеми. З початку війни економіка України не лише втратила значну частку потенціалу створення доданої вартості, але й зазнала суттєвих структурних змін.

По-перше, відбувається відтік кадрів за кордон та їх часткова передислокація на захід держави, що тимчасово викидає їх з активного економічного життя. Так, з початку війни, вже близько 4,5 млн українців виїхало за кордон. Кількість громадян, яка перемістилася до Західної України також вимірюється мільйонами та постійно збільшується. сотні тисяч, або й мільйони людей;

По-друге, знизилося виробництво основних видів продукції та створення послуг через брак людських та матеріальних ресурсів та фізична неможливість ведення бізнесу через бойові дії.

По-третє, заблоковані порти, що спричиняє логістичні проблеми зі збуту продукції на експорт, який відіграє ключову роль у економіці держави, адже левова частка державного бюджету – надходження від експорту металу та зернових.

Враховуючи проблематику – можна визначити наступні ключові проблеми для економіки України в умовах ВС:

- Суттєва зміна структури попиту та виробництва;
- Втрата ринків збуту;
- Втрата персоналу;
- Руйнування економічної зв'язності через порушення логістики та ланцюжків створення доданої вартості [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з визначеною проблематикою, розглядалися у роботах таких вітчизняних учених: В. Борщевського, О. Болтяна, С. Івнов, І. Куропась, М. Ореста, Ю. Самаєва та ін. Однак, у сучасній науці відсутні дослідження, присвячені проблемам правового регулювання розвитку економіки під час воєнного стану. Відтак, вищевказані обставини й обумовлюють вибір теми дослідження.

Метою статті є висвітлення проблем розвитку економіки під час воєнного часу в Україні, а також визначення основних напрямків її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку експертів, загальні втрати, спричинені війною, за попередніми підрахунками, у найближчі роки перевищать 1 трлн. доларів, а падіння ВВП цього року очікується мінімум на 35%. На відновлення ж економіки України знадобиться щонайменше 3-4 роки [1].

Враховуючи зазначене, уряд в екстреному порядку запровадив низку важливих регуляторних новацій, покликаних зменшити фіскальне навантаження на бізнес та стимулювати розвиток малого підприємництва. Прийнятий економічний блок нормативно-правового забезпечення, в першу чергу торкається митної політики, податкової політики, державних закупівель, відтермінування звітності тощо. Зокрема, було дозволено переходити на третю групу спрощеної системи оподаткування платникам податку із оборотом до 10 млрд грн із необмеженою кількістю працівників. Платники за новими правилами «спрощенки» мають сплачувати 2-відсотковий податок із доходу замість податку на прибуток і ПДВ. Розширено перелік операцій, щодо яких платник єдиного податку третьої групи звільнятиметься від податкового обов'язку з ПДВ. Збільшено період, протягом якого платник податків може без застосування санкцій не виконувати податкового обов'язку, якщо у нього немає відповідної можливості. Відбулась певна лібералізація митного законодавства, зокрема частково скасовано обов'язкові платежі при імпорті товарів та автомобілів [3].

Хоча всі перелічені нормативні зміни є безумовно корисним, але є і такі що навпаки заважають роботі бізнесу – перш за все це блокування відшкодування ПДВ при експорті, призупинення реєстрації електронних податкових накладних та перехід на формування податкового кредиту з урахуванням твердих копій первинних документів. В результаті, експортери зазнають додаткових втрат, а ряд компанії, передусім, торгові мережі, зіштовхуються з необхідністю різко збільшити штат бухгалтерів, тоді як багато співробітників, навпаки, змушено припинили роботу [4].

Окреслені заходи з лібералізації економіки свідчать, що в уряді чітко усвідомлюють прямий взаємозв'язок, який існує між ступенем економічної свободи і темпами економічного розвитку. Це означає, що вже сьогодні має

формування стратегія повоєнного економічного розвитку України, орієнтована на її максимальну дерегуляцію та демонополізацію [2].

До основних напрямків щодо вирішення ключових проблем можна віднести наступні:

- розмежування економіки на період ВС (з одного боку – планова економіка в частині військових потреб та військових товарів, а також, за потреби – життєво важливих товарів та послуг у тих місцях, де їх постачання обмежене. З іншого – акцент на лібералізацію роботи бізнесу, саме він має зараз забезпечити потреби населення. Забезпечення потреб населення є вагомим елементом сталості суспільства, що вкрай важливо під час ВС);

- спрощення всіх регулювань, зокрема: а) суттєве спрощення Трудового законодавства (проект закону №5371 – прийняти в цілому) із додатковими тимчасовими положеннями про дистанційне звільнення та прийом на роботу (варіант – призупинка дії більшої частини статей КЗпП), скасування мінімальної зарплати; б) заміна фіскалізації всієї 2 та 3 груп ЄП на фіскалізацію виключно ризикових платників (зак-т Ради при ОП) (варіант – призупинка дії фіскалізації ФОП та товарного обліку ФОП на час ВС); в) суттєве спрощення ринкового нагляду (зак-т №5473) (варіант – призупинення ринкового нагляду на час ВС); г) прибрати державне регулювання цін, окрім товарів спеціального призначення за окремим переліком;

- повернення до роботи електронної системи адміністрування ПДВ із автоматичним відшкодуванням, без блокування ПН;

- скасувати ввізні мита на сировину, яка потрібна для виробництва українських товарів, спростити проходження митного контролю такими товарами;

- посилити відповідальність за ринкові змови та зловживання монопольним становищем, надто щодо товарів та послуг першої необхідності;

- стимулювати розвиток малого бізнесу, одночасно заохочуючи самозайнятих осіб і підприємців інвестувати у стартапи та реалізацію інноваційних проєктів;

- лібералізувати податкове законодавство – замінити податок на прибуток податком на виведений капітал (прибутків у підприємств все одно не буде, а бюджет наповнюватиметься за рахунок зовнішніх запозичень) (як варіант – з тимчасовим подвоєнням ставки на час ВС, аби гроші залишалися у бізнесі) та знизити навантаження на фонд оплати праці (варіант – скасувати ЄСВ);

- скоротити загальнодержавні видатки, в першу чергу за рахунок секторальних пільг та дотацій. Переглянути Держбюджет, збільшивши дефіцит та знайти джерела його покриття, перш за все за рахунок підвищення рентних платежів шляхом прогресивного оподаткування надприбутків та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна зробити висновки, що повоєнний економічне зростання в Україні можливе лише в тому випадку, коли заходи економічної політики держави реалізовуватимуться в руслі чіткої та послідовної стратегії, спрямованої на дерегуляцію економіки та створення сприятливого інвестиційного клімату. Основним пріоритетом такої стратегії має стати зміна бюджетних орієнтирів держави.

Список використаних джерел:

1. Відновлення вітчизняної економіки має стати одним з пріоритетних напрямків діяльності для всіх гілок влади – вважають у Комітеті з питань економічного розвитку. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221557.html>

2. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannya>

3. Реун А. Податково-митна реформа 2.0. Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/business/podatkovo-mitna-reforma-20.html>.

4. Щодо економічного становища в умовах воєнного стану та напрямів його покращення. URL: <https://economics.org.ua/index.php/blog/377-economika-vv>

УДК 657.371

Дрига Н. В.

нач. відділу бухгалтерського обліку та звітності,
головний бухгалтер Черкаської селищної ради,
стейкголдер ОП Облік і оподаткування ДДПУ

Бобилєв Я. С.

студент 3 курсу
спеціальності «Облік і оподаткування»

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ОПЛАТИ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто основні аспекти організації обліку оплати праці в умовах воєнного стану, досліджено теоретичні та методологічні питання з обліку оплати праці. Запропоновано заходи щодо удосконалення організації обліку заробітної плати на підприємствах.

***Ключові слова:** оплата праці, військовий стан, етапи організації обліку оплати праці, податки, внески, соціальні гарантії, звільнення, простий.*

Постановка проблеми. Питання оплати праці є найгострішими в період введення військового стану. Актуальність досліджуваної теми зумовлена тим, що якісний підбір та створення належних умов праці персоналу, їх соціальна захищеність – важлива складова успіху діяльності

будь-якого підприємства, установи чи організації. Причому, слід мати на увазі, що система бухгалтерського обліку і контроль розрахунків з оплати праці відіграє в цьому питанні не останню роль. Створення ефективної системи і методики ведення обліку розрахунків з оплати праці є основним завданням головного бухгалтера на кожному підприємстві.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні, методологічні та економіко-організаційні проблеми обліку праці та її оплати завжди були предметом наукових досліджень провідних українських та зарубіжних вчених-економістів. Ці питання вивчали Бутинець Ф. Ф., Коблянська О. І., Ткаченко Н. М., Хом'як Р. Л., Голова С. Ф., Ивахненко С. В., Семененко О. Л., Ганін В. І., Гливенко В. В., Гурова К. Д., Живко З. Б., Завгородній А. Г., Лень В. С., Нашкерська Г. В., Олійник О. В., Дем'яненко М. Я., Пушкар М. С., Рудницький В. С., Тарасенко Н. В. та багато інших. Проте, і в економічній літературі, і в періодичних виданнях питання розрахунків з оплати праці, як правило, розглядаються окремо. Разом з тим практика вимагає комплексного підходу до вирішення проблем.

Мета написання статті полягає у висвітленні теоретичних і методологічних та практичних основ організації оплати праці під час дії воєнного стану в Україні.

Війна вплинула на всі можливі сфери життєдіяльності України, у тому числі й на трудові відносини, які зазнали відповідних змін. З метою актуалізації трудового законодавства, Верховна Рада України 15.03.2022 р. ухвалила Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який визначає особливості трудових відносин працівників підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, на період дії воєнного стану [1].

Якщо узагальнити зміни внесені Законом 2136, отримаємо наступне:

- допускається підвищення норми часу з 40 годин до 60 годин на тиждень;
- 24 квітня 2022 року є звичайним вихідним днем, відповідно 25.04.2022 – робочий день;
- підприємствам слід вести зміни у виробничий календар та враховувати його у розрахунках відпускнух та середнього заробітку;
- за бажанням працівникам надається відпустка без збереження заробітної плати на необмежену кількість днів;
- відповідальність за порушення термінів сплати податків та подання звітності не застосовується за умови, якщо всі обов'язки будуть виконані протягом 90 днів після закінчення дії воєнного стану [1, 4].

Зауважимо, що в умовах воєнного стану у підприємства можуть складатися такі умови роботи:

- ідеальна ситуація – підприємство працює у звичайному режимі (на жаль, таких дуже мало);
- умови для роботи є, але частина працівників евакуйовалась;
- підприємство має в штаті мобілізованих та добровольців Територіальної оборони;
- обсяги робіт значно скоротилися;
- підприємство не може працювати зовсім.

Відповідно до п. 2 статті 8 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” питання організації бухгалтерського обліку на підприємстві належать до компетенції його власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства та установчих документів [3].

Заробітна плата виплачується не менше двох разів на місяць.

У зв'язку із форс-мажорними обставинами у разі, коли відповідальна посадова особа (бухгалтер) не має фактичної можливості здійснювати нарахування заробітної плати у встановлені строки, функціональні обов'язки

можуть бути покладені на іншу посадову особу, визначену наказом (розпорядженням) роботодавця або може бути укладений договір про надання послуг із нарахування заробітної плати із фізичною чи юридичною особою.

Якщо роботодавець не має даних для нарахування заробітної плати (персональних даних працівників, реквізитів особових карток для зарахування заробітної плати, рахунків для перерахування податків на заробітну плату і т. і.) або вони втрачені, пропонуємо звернутись до органів Державної казначейської служби України, банківських установ, через які заробітна плата виплачувалася у попередні періоди, та отримати інформацію:

- щодо переліку працівників, яким було виплачено заробітну плату раніше,
- про суми здійснених виплат в розрізі працівників,
- про проведені суми перерахувань податків на заробітну плату.

Розрахунок заробітної плати здійснюємо на підставі табелів обліку використання робочого часу (робочий час, тимчасова непрацездатність, всі види відпусток, інші неявки з поважних причин, простій тощо).

Зарахування заробітної плати на особові картки працівників проводяться на підставі платіжних доручень із обов'язковим перерахуванням ПДФО, військового збору і ЄСВ [2].

У разі відсутності особи, яка має право другого підпису, платежі здійснюються за наявності першого підпису.

Облік робочого часу при зміні режиму праці

Якщо працівники підприємства переїхали в більш небезпечні райони або не мають можливості бути на своєму робочому місці, найбільш оптимальний варіантом є дистанційна робота.

Нагадаємо: в умовах воєнного стану не працює норма про попередження працівника за 2 місяці до початку дистанційної праці. Достатньо наказу про дистанційну роботу (без заяви працівника) та ознайомлення останнього не менш ніж за 2 дні [1].

Під час дистанційної роботи слід врахувати, що відключення електроенергії, час повітряної тривоги та інше не вважаються порушенням трудової дисципліни.

Якщо працівники мають бажання взяти відпустку «без збереження оплати», вони мають на це право. Обмежень по кількості днів немає.

Якщо підприємство має мобілізованих працівників або добровольців Територіальної оборони, за ними зберігається робоче місце, посада та середній заробіток.

Як бути у ситуації, коли у підприємства немає можливості здійснювати діяльність в зв'язку із воєнними діями, коли порушені зв'язки з контрагентами? У такому випадку потрібно оформити простій та здійснювати нарахування оплати праці із розрахунку 2/3 від середнього заробітку.

Стосовно виплат працівника нічого не змінилося: їх потрібно здійснювати двічі на місяць. Податки, пов'язані з оплатою праці (ПДФО, військовий збір та ЄСВ) також повинні сплачуватись своєчасно [2].

Установам, які проводять платежі через банки, рекомендуємо застосовувати такий алгоритм дій.

Разом з тим вважаємо, що роботодавці повинні вживати усіх можливих заходів щодо забезпечення реалізації права працівників на своєчасне отримання заробітної плати, наприклад, за допомогою:

- переведення бухгалтерів на дистанційну роботу із забезпеченням програмно-технічними засобами для ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності,
- покладанням обов'язків по нарахуванню заробітної плати на іншу особу, визначену наказом (розпорядженням) роботодавця,
- укладенням договорів про надання послуг по нарахуванню та виплаті заробітної плати.

Просимо керівників забезпечити бухгалтерів (відповідальних осіб) програмно-технічними засобами для забезпечення своєчасного нарахування та виплати заробітної плати.

У разі виявлення певних невідповідностей у виплатах, коригування необхідно провести у наступних періодах.

Стосовно звітності: за умови, коли її неможливо надати своєчасно, вона може бути подана протягом трьох місяців після припинення дії воєнного стану без нарахування штрафних санкцій.

Тобто, від обов'язків сплати податків підприємство ніхто не звільняє, йому лише надається можливість виконати їх пізніше. Крім того, здійснити перерахунок коштів на зарплатні проекти без сплати податків неможливо.

Висновки. Війна вплинула на всі можливі сфери життєдіяльності України, у тому числі й на трудові відносини, які зазнали відповідних змін. Тому у період військових дій державі, вкрай важливо забезпечити права громадян України на своєчасне отримання заробітної плати, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу відповідно до Кодексу законів про працю, Закону України «Про оплату праці» та інших нормативно-правових актів.

Список використаних джерел:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX (законопроект від 14.03.2022 № 7160, далі – Закон № 2136) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/> (дата звернення: 03.05.2022).
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV, редакція від 14.01.2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 03.05.2022).

4. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР.
URL <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр> (дата звернення:
26.04.2022).

УДК 657

Ісик Л. М.

головний бухгалтер ПрАТ «Слов'янський
крейдовапняний завод», смт. Черкаське,
стейкголдер ОП Облік і оподаткування ДДПУ

Бахова К. С.

студентка 3 курсу
спеціальності «Облік і оподаткування»

ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено основні аспекти нарахування амортизації на підприємствах України, відбиття цих операцій в бухгалтерському обліку під час введення військового стану. Наведено основні аргументи щодо можливості продовжувати нарахування амортизації, або необхідності виведення (списання) об'єктів із експлуатації тощо.

Ключові слова: основні засоби, оцінка, справедлива вартість, історична вартість, амортизаційні відрахування, строк корисного використання.

Одним із питань бухгалтерського обліку, на яке безпосередньо накладає свій відбиток воєнний стан, є нарахування амортизації основних засобів. При цьому зазначимо, що тут не має єдиного рішення. Важливі об'єкти основних засобів диференціювати залежно від можливості їх використання. Звісно, у керівництва підприємства виникає питання щодо можливості продовжувати нарахування амортизації, необхідності виведення об'єктів із експлуатації

тощо. І хоча норми стандартів бухгалтерського обліку та Податкового кодексу України тут диктують свої правила, останнє рішення все ж за менеджментом підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у розробку теоретичних і методологічних підходів до вирішення питань амортизації зробили відомі українські вчені О. Бородкін, Ф. Бутинець, М. Василюк, Н. Виговська, С. Голов, Г. Кірейцев, Я. Крупка, Є. Мних, В. Орлова, Ю. Осадчий, М. Пушкар, П. Хомин, М. Чумаченко, В. Швець та ін. Однак проблеми нарахування амортизації основних засобів є предметом особливої уваги економічної науки, оскільки амортизація як економічна категорія, одночасно виступає як витрати виробництва та як джерело відтворення і, як наслідок, впливає на економічні показники діяльності підприємства.

Мета написання статті полягає у висвітленні теоретичних і методологічних основ нарахування амортизації під час дії воєнного стану в Україні.

Підприємства, які складають фінансову звітність за нацстандартами, облік основних засобів здійснюють відповідно до вимог П(С)БО 7 «Основні засоби». Так, відповідно доп. 23 П(С)БО 7 нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання (експлуатації) основних засобів, який встановлюється підприємством (у розпорядчому акті) при визнанні його активом (при зарахуванні на баланс), і призупиняється на період його:

1. реконструкції;
2. модернізації;
3. добудови;
4. дообладнання;
5. консервації[3].

Також можна чітко зазначити, що прості й основного засобу не є тотожним їх консервації. Річ у тім, що консервація основного засобу являє

собою комплекс заходів, спрямованих надовго строкове(але не більш як 3 роки) їх зберігання у разі припинення виробничої та іншої господарської діяльності з можливі відновлення їх функціонування.

Що важливо – пункт 3 цього Положення № 1183 чітко зазначає, що основні засоби можуть бути законсервовані, якщо за техніко-економічним обґрунтуванням подальше використання їх у виробництві визнано тимчасово недоцільним [5].

Під час дії воєнного стану простій основних засобів пов'язаний не з недоцільністю, а з неможливістю їх використання. Крім того, консервація основних засобів – це право підприємства, а не обов'язок. Тому консервувати основні засоби на період простою компанія не зобов'язана.

Отже, можемо зробити висновок, що під час простою підприємство може не призупиняти нарахування амортизації в обліку. ПСБО 7 не містить такої вимоги. Тобто це рішення – виключно в компетенції менеджменту компанії. Для підтвердження такої позиції можемо навести ще кілька аргументів.

Аргумент 1. Строк корисного використання включає не тільки період безпосереднього користування основних засобів. За загальним правилом, основні засоби амортизуються протягом строку корисного їх використання. В свою чергу, при визначенні такого строку п. 24 П(С)БО 7 радить враховувати:

- очікуване використання об'єкта підприємство із урахуванням його потужності або продуктивності;
- фізичний та моральний знос, що передбачається;
- правові або інші обмеження щодо строки використання об'єкта та інші фактори [3].

Тобто, визначаючи строк корисного використання слід також враховувати і його моральний засобів, специфіку експлуатації тощо. Такий підхід визначено МСБО 16 «Основні засоби». Наприклад, якщо обладнання працює лише 10 годин в тиждень, а решту часу – не використовується,

компанії зазвичай визначають строк корисної експлуатації загалом, не виокремлюючи лише реальні години роботи (за винятком застосування виробничого методу амортизації).

Аргумент 2. Продовжувати нарахування амортизації основних засобів підприємств і в період їх реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання, консервації. Тобто, амортизувати чинні основні засоби в період тимчасового невикористання – предмет управлінських рішень компанії. Водночас, про беззаперечний обов'язок припинити в такому разі нарахування амортизації наговорять навіть податкові органи. Зокрема, в своїх роз'ясненнях вони цілком допускають в таких випадках нарахування бухгалтерської амортизації.

Аргумент 3. Потенційна суттєвість питання. На користь цього аргументу вказують 2 норми:

- одним із принципів бухобліку та фінзвітності є принцип повного висвітлення. Він передбачає, що фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі [4];
- нарахування амортизації проводиться щомісяця [3].

Якщо ми говоримо про очікуваний період воєнного стану, то зважаючи на місячну основу для нарахування амортизації, може бути несуттєвим питання її призупинення саме на цей термін. Водночас, так як дію воєнного стану можу подовжили, то у зв'язку з цим збільшиться і період вимушеного простою. В такому разі бухгалтеру доцільно оцінити, яким чином рішення зупинити нарахування амортизації впливає на показники фінансової звітності, наскільки ця сума суттєва (із врахуванням рівнів суттєвості, встановлених обліковою політикою) і може бути корисною для користувачі в фінзвітності. Особливо це питання буде актуальним для підприємств, які через воєнний стан змушені повністю запити свою діяльність.

Отже, маємо всі підстави вважати, що у випадку вимушеного простою основних засобів підприємство має право самостійно вирішити, призупинити нарахування амортизації чині.

Утім, якщо керівництво підприємства вирішить все ж вивезти основний засіб із експлуатації (не законсервувати!), то таку операцію слід належним чином задокументувати. Так, відповідно до п. 23 П(С)БО 7, строк корисного використання (експлуатації) об'єкта встановлюється підприємством у розпорядку чому акті [3]. Оскільки маємо справу не з консервацією, а з переглядом оцінки щодо строків, то період карантину не вважати строком корисного використання основних засобів.

Призупинити нарахування амортизації можна на підставі:

- наказу про виведення основних засобів з експлуатації на період дії карантину;
- акту виведення основних засобів із експлуатації.

Відмітимо, що нормативними документами не передбачено типової форми такого акту. Тому компанія може розробити власну форму документу (реквізитами первинки). За основу можна взяти, приміром, Акт введення в експлуатацію основних засобів, затверджений наказом Мінфіну від 13.09.16 р. № 818.

Амортизаційне питання під час воєнного стану перед усім актуальне для тих підприємств, які є платниками податку на прибуток та застосовують коригувальні різниці. Адже такі прибутківці при визначенні об'єкта оподаткування з податку на прибуток повинні застосовувати амортизаційні різниці ст. 138 Податкового кодексу України (далі – ПКУ). Зокрема, в частині нарахування амортизації компанії слід:

- збільшити фінрезультат до оподаткування на суму нарахованої в бухобліку амортизації основних засобів а не матеріальних активів відповідно до НП(С)БО або МСФЗ;

- зменшити фінрезультат на суму розрахованої податкової амортизації основних засобів або нематеріальних активів і ввідповідно до п. 138.3 ПКУ [2].

Для МСФЗ ситуація складається дещо інакше. Адже МСБО 16 «Основні засоби» не дає право вибору – призупиняти нарахування амортизації чині. Так, згідно вимог п. 55 МСБО 16 нарахування амортизації основного засобу починається з моменту, коли він стає придатним для використання, а припиняється – лише на одну з двох дат, яка відбувається раніше:

- на дату, з якої основний засіб класифікують як актив, утримуваний для продажу; або
- на дату, з якої припиняють визнання активу.

Фактично це означає, що МСБО 16 не передбачає припинення амортизації коли актив не використовують або він вибуває з активного використання, доки актив не буде амортизований повністю [1].

Звісно, із такою позицією держорганів складно погодитись. Адже, *поперше*, ПКУ не говорить, що вважати строком корисного використання основних засобів. Тому цю дефініцію слід шукати у відповідних бухстандартах. Відповідно до п. 6 МСБО 16 строк корисного використання – це:

- період, протягом якого очікується, що актив буде придатний для використання госуб'єктом; або
- кількість одиниць виробленої продукції чи подібних одиниць, що їх го суб'єкт очікує отримати від активу [1, 2].

В свою чергу п. 56 МСБО 16 зазначає, що до зменшення очікуваних від активу економічних вигід часто можуть призводити інші фактори, такі як технічне або комерційне старіння, а також моральний і фізичний знос активу (в той час, коли цей актив не використовують). Звідси – логіка відсутності можливості призупинення нарахування амортизації в МСФЗ.

По-друге, як ми уже зазначали вище, тим часове невикористання основного засобу за призначення взагалі в діяльності ще не робить його таким, що не призначений взагалі для використання в господарській діяльності підприємства. Такий висновок прямо випливає із дефініції не виробничих основних засобів, визначеної пп. 138.3.2 ПКУ [2].

Отже, компанії, які складають фінансову звітність за МСФЗ, повинні бути готові до того, що податкові органи наполягатимуть на не нарахуванні податкової амортизації в період простою.

Висновки. Призупиняти нарахування амортизації в бухгалтерському обліку чині – може вирішувати лише керівництво підприємства, яке веде облік за П(С)БО. Для тих, хто керується при складанні фінзвітності МСФЗ – такого права вибору немає. Водночас, податкова амортизація в період простою буде в зоні ризиків всіх підприємств, незалежно відносно складання фінзвітності. Утім, судова практика чітко вказує на те, що в прибутківців є досить великі шанси відстояти своє право на податкову амортизацію в період дії воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_014.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/> (дата звернення: 03.05.2022).
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.
4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV, редакція від 14.01.2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 03.05.2022).
5. Про порядок консервації основних виробничих фондів підприємств. Постанова Кабінету Міністрів України;

Положення від 28.10.1997 № 1183 Документ 1183-97-п, поточна редакція –
Редакція від 15.06.2017, підстава – 396-2017-п

УДК 657

Мартиненко О. В.

ст. викладач кафедри обліку і аудиту

ПРОФЕСІЙНІ РИЗИКИ БУХГАЛТЕРА: ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

У статті визначено поняття «професійний ризик бухгалтера», об'єкти та суб'єкти професійного ризику бухгалтерів, розглянута класифікація та надана характеристика професійних ризиків обліковців, запропоновані заходи їх усунення

***Ключові слова:** ризик, бухгалтер, професійний ризик бухгалтера, класифікація*

Постановка проблеми В ринковій економіці невизначеність та мінливість господарського середовища спричинює збільшення підприємницького ризику і така ситуація має тенденцію до зростання. Ризики – це невід'ємна частина підприємницької діяльності. Їх неможливо повністю уникнути, проте можна прогнозувати, здійснювати заходи щодо управління їх параметрами та на цій основі зменшувати негативний вплив на інформаційне середовище підприємства. Бухгалтерська звітність, яка є одним з основних джерел інформації для прийняття обґрунтованих рішень, повинна бути достовірною, об'єктивною, суттєвою та своєчасною. Але інколи вона може містити недостовірну облікову інформацію, сформовану під впливом професійного ризику бухгалтера, який залежить від багатьох факторів.

Саме тому дослідження питання причин виникнення, класифікації та ступеня впливу професійних ризиків бухгалтерів на діяльність підприємства залишаються актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Сутність та природу виникнення професійних ризиків бухгалтерів досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Л. Бернстайн, Ф. Бутитнець, І. Вигівська, С. Голов, О. Шевельов та ін. Значну кількість наукових праць присвячено визначенню ризику в системі внутрішнього контролю, аудиті та якості надання аудиторських послуг, що можуть вплинути на прийняття певних управлінських рішень.

Незважаючи на наявність наукових досліджень і публікацій, ризики бухгалтерському обліку досі досконало не вивчені.

Метою дослідження є розгляд причин виникнення ризиків у професійній діяльності бухгалтерів, визначення напрямів класифікації можливих ризиків та методів упередження виникнення таких ризиків.

Виклад основного матеріалу Свобода вибору форм і методів в процесі відображення інформації про діяльність компанії у бухгалтерському обліку і звітності зумовила можливість широкого застосування професійного судження, на характер якого впливають рівень професійної освіти бухгалтера, періодичність підвищення кваліфікації, дотримання професійних етичних норм тощо. Ці обставини зумовлюють виникнення нових ризиків системи бухгалтерського обліку й звітності та професійних ризиків бухгалтерів безпосередньо.

Професійний ризик бухгалтера – це дії або бездіяльність працівників бухгалтерської служби, які провокують можливу небезпеку викривлення бухгалтерської інформації, викликану безгосподарністю, марнотратством або фальсифікацією звітності, що призводить до понесення підприємством втрат.

З урахуванням існуючої можливості застосовувати різні методи ведення бухгалтерського обліку з'являється можливість маніпулювання даними, що може призвести до викривлення облікової інформації.

Процес документування господарських операцій, формування облікової політики підприємства шляхом вибору методів обліку, правильне віднесення операцій на конкретні рахунки обліку, правильне здійснення розрахунків за операціями є об'єктами професійного ризику бухгалтерів.

Відповідно, суб'єктами професійного ризику бухгалтерів є обліковий персонал підприємства.

Отже, всі ризики системи бухгалтерського обліку прямо залежать від якісного здійснення професійної діяльності працівниками бухгалтерської служби та наслідків (результатів) їх роботи. Тобто слід ототожнювати ризики системи бухгалтерського обліку з поняттям професійних ризиків бухгалтера.

З метою подальшого визначення причин виникнення та наслідків таких ризиків доцільно розглянути класифікацію професійних ризиків бухгалтерів, яку запропонувала І. Вигівська [1].

1. За аспектами організації бухгалтерського обліку:

- ризик формування Наказу про облікову політику – пов'язаний з помилками та нечітким формулюванням положень Наказу про облікову політику, що мають двояке трактування однієї і тієї ж самої позиції та створюють підставу для вибору методу обліку, а не суворому дотриманню визначених положень; не здійснення перегляду методик обліку, які є нерациональними на новому етапі розвитку підприємства, що може призвести до викривлення та неповноти облікової інформації;

- ризик допущення помилок при розробці Положення про бухгалтерську службу – ймовірність збоїв у роботі підприємства, викликана незабезпеченістю ланки управління необхідною та вчасною інформацією для прийняття рішень, а також нечіткому визначенні у Положенні про бухгалтерську службу прав, обов'язків, відповідальності облікових

працівників та їх порядку підпорядкування керівництву та іншим підрозділам;

- ризик неналежної організації документообороту – пов'язаний з не розробленістю або недостатньою розробленістю графіку документообороту, неналагодженість зв'язків між підрозділами, що викликає затримку відображення в обліку господарських операцій, які відбулися, та вчасну передачу зведеної інформації управлінському персоналу для прийняття рішень;

- ризик вибору форми організації та ведення обліку – необґрунтований вибір форми організації та ведення обліку, що може викликати виникнення додаткових витрат, збільшення ступеня інформаційного ризику та ризику відповідальності перед користувачами бухгалтерської звітності (наприклад, недотримання принципу економічної доцільності при автоматизації обліку на підприємстві, залучення для ведення бухгалтерського обліку низько кваліфікованих суб'єктів підприємницької діяльності, які надають такі послуги, вибір застарілого програмного забезпечення з бухгалтерського обліку, недостатній рівень економічної безпеки даних при комп'ютеризації обліку та інше);

- ризик формування та представлення фінансової звітності – полягає в недотриманні вимог законодавства щодо розкриття у звітності достовірної інформації про стан та результати діяльності підприємства; може бути пов'язаний маніпуляцією даних та викривленням інформації, що надається користувачам.

2. За наслідками (спричиненням нового виду ризику):

- ризик неплатоспроможності – відсутність можливості у підприємства розрахуватися за своїми зобов'язаннями із-за розбалансованості у часі надходжень та витрачань грошових коштів, викликаних навмисними або ненавмисними діями бухгалтера, появою нових зобов'язань перед третіми

особами, що виникли внаслідок професійної діяльності або бездіяльності облікового персоналу;

- ризик банкрутства – ймовірність понесення значних збитків, що призводить до банкрутства суб'єкта господарювання, спричинена неправильним вибором способу інвестування капіталу, нездатністю підприємства розраховуватися за зобов'язаннями, повною втратою власного капіталу в результаті прийняття рішень на основі випадково недостовірної чи навмисно фальсифікованої облікової інформації;

- ризик прийняття управлінських рішень – відсутність альтернативних варіантів при прийнятті управлінських рішень, викликаних неналагодженою роботою бухгалтерської служби, невчасним отримання облікової інформації, її неповнотою;

- ризик відповідальності – ймовірність понесення втрат/збитків як працедавцем (суб'єктом господарювання), так і найманою особою (працівником бухгалтерської служби), за результатами роботи бухгалтера та негативним впливом її наслідків на діяльність третіх осіб, які є користувачами бухгалтерської звітності; порушення бухгалтером вимог законодавства при веденні фінансового, податкового обліку, складанні та поданні звітності, нарахуванні та сплаті податків, використанні бюджетних коштів тощо;

- стратегічний ризик – неправильний вибір стратегічного розвитку підприємства, викликаний невідповідністю програми стратегії та ресурсного потенціалу для досягнення поставлених цілей, що виникла в результаті неповноти та недостовірності інформації, представленої бухгалтерською службою підприємства;

- юридичний ризик – пов'язаний з недотримання контрагентами положень договорів постачання, реалізації продукції, надання робіт та послуг, а також вимог законодавства щодо ведення підприємницької діяльності;

- інформаційний ризик – ймовірність понесення втрат в результаті неповноти, недостовірності, інформації, неточності, несвоєчасності, неоперативності та незрозумілості інформації, на основі якої приймаються рішення керуючою ланкою підприємства або іншими користувачами (контрагентами).

3. За рівнем впливу на фінансову звітність:

- локальні – допущення помилки або здійснення порушень бухгалтером, які викривляють облікову інформацію на локальному рівні та не здійснюють вплив на достовірність бухгалтерської звітності (наприклад, помилка чи описка у договорі щодо строків та порядку розрахунків);

- наскрізні – вірогідність викривлення показників бухгалтерської звітності, викликана помилками та порушеннями бухгалтера у первинних документах, регістрах обліку, відповідних розрахунках тощо.

4. За впливом на фінансовий стан підприємства:

- помірний – ступінь ризику в межах якого діяльність підприємства зберігає економічну доцільність та при підвищенні професійного ризику облікових працівників зростає ймовірність понесення втрат в розмірі величини очікуваного доходу від діяльності;

- критичний – можливість виникнення втрат понад величину очікуваних доходів, але не в катастрофічних розмірах для підприємства (причинами можуть бути масштабні порушення бухгалтером податкового законодавства, висування судових позовів до підприємства, викликаних наслідками професійної роботи працівників бухгалтерської служби та інше);

- катастрофічний – вірогідність понесення суб'єктом господарювання втрат набагато більших за своїм обсягом від запланованого доходу (виникає загроза банкрутства підприємства), спричинена діями бухгалтера.

5. За причиною виникнення (характером дій облікових працівників):

- ризик навмисних дій (порушень) – виникає із-за порушення моральності обліку, яке відбувається внаслідок діяльності або бездіяльності

працівників бухгалтерської служби, навмисному недотриманні бухгалтером вимог законодавства, П(С)БО України, посадових інструкцій, інших нормативно-правових актів і внутрішніх розпорядчих документів підприємства, що регулюють ведення бухгалтерському обліку;

- ризик ненавмисних дій (помилки) – є результатом недостатньої кваліфікації працівників, їх недбалого ставлення до виконання своїх обов'язків, неправильної організації роботи в частині розподілу обов'язків, виконання роботи з великим обсягом даних, морально-психологічний стан працівника, невідповідність темпераменту виконавця облікової роботи, напружений психологічний клімат в колективі бухгалтерської служби.

6. По відношенню суб'єкта організації та ведення обліку до підприємства:

- внутрішні – ймовірність понесення втрат (збитків) підприємством в результаті некваліфікованого здійснення професійної діяльності, допущення помилок, бездіяльності або навмисних порушень бухгалтером (за умов відсутності окремого відділу) або працівниками бухгалтерської служби підприємства;

- зовнішні – ймовірність понесення втрат (збитків) підприємством в наслідок некваліфікованих дій або бездіяльності суб'єкта підприємницької діяльності, який займається веденням бухгалтерського обліку на договірних умовах.

7. За причинами викривлення даних бухгалтерської звітності:

- ризик недотримання вимог професійного та державного регулювання обліку – ймовірність понесення витрат підприємством як наслідок недотримання бухгалтером вимог професійної етики та законодавчо-нормативного регулювання при організації та веденні бухгалтерського обліку, викривлення даних бухгалтерської звітності;

- ризик варіативності методів обліку – ризик вибору необґрунтованого методу обліку для навмисного вуалювання розміру фінансових результатів

підприємства, що призводить до викривлення достовірності бухгалтерської звітності.

8. За рівнем кваліфікації та обов'язків облікових працівників:

- ризики головного бухгалтера (заступника) – ймовірність понесення витрат або збитків підприємством у результаті невиконання або несумлінного чи некваліфікованого виконання головним бухгалтером своїх обов'язків щодо організації обліку, розподілу обов'язків між працівниками бухгалтерської служби тощо;

- ризики бухгалтера – ймовірність допущення помилок та порушень при веденні бухгалтерського обліку, складанні звітності.

9. За сферою виникнення (видом бухгалтерського обліку):

- ризики фінансового обліку – можливість понесення витрат внаслідок неправильного ведення бухгалтером фінансового обліку (помилки та порушення) та відповідне складання фінансової звітності;

- ризики управлінського обліку – вірогідність понесення втрат при прийнятті неефективного управлінського рішення на основі даних управлінського обліку (управлінської звітності);

- ризики податкового обліку – ймовірність понесення втрат при невчасному представленні податкової звітності, нарахуванні та сплаті податків, зборів та платежів, у вигляді донарахувань податків, нарахування пені або штрафів.

Вивчення причин виникнення професійних ризиків бухгалтера, частота та періодичність яких слабо піддається прогнозуванню, в майбутньому допоможе скоротити їх до мінімальної кількості, мінімізувати їх негативні наслідки.

Для упередження, оцінки та зниження професійних ризиків обліковців необхідно застосовувати спеціальні методи перевірки, властиві системі безпеки підприємства. Серед таких заходів передбачається підписання договору про професійну відповідальність бухгалтера перед підприємством за

наслідки професійних ризиків, що мають суттєвий вплив на стан його економічної безпеки; розробити етапи обробки бухгалтерської інформації, яка носить комерційну таємницю та створити умови для її збереження, розмежувати права доступу до такої інформації; створити резерви на покриття професійних ризиків бухгалтерів.

Необхідно зазначити, що не всі науковці мають однозначну думку стосовно професійних ризиків обліковців.

На думку А. Гевчук [2] бухгалтерських ризиків, як таких взагалі не може бути в природі. Адже жоден бухгалтер не може і не має права будь-яким чином ризикувати. Його завдання – достовірно відображати в обліку реальні факти, які відбулися і задокументовані. Будь-які відхилення в цій справі – це зловживання облікових працівників або халатність у зв'язку з незнанням ними правил ведення обліку. Тут настає відповідальність бухгалтера, а не ризик. А за провину бухгалтер може нести кримінальну відповідальність.

Висновки. Підводячи підсумки необхідно зазначити, що ризик в бухгалтерській справі виникає майже завжди і може бути пов'язаний з порушеннями правил ведення обліку, низькою кваліфікацією обліковців, викривленням або з витіком конфіденційної інформації. Однак чітке розуміння свого фаху, правильна організація роботи, сумлінне виконання своїх обов'язків, вміння максимально уникати впливу зовнішніх факторів, контроль за змінами в законодавстві сприятиме мінімальній ймовірності виникнення та настання професійного ризику бухгалтера.

Список використаних джерел:

1. Вигівська І.М. Сутність і класифікація професійних ризиків облікового персоналу. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 4 (54). С.40-43
2. Гевчук А.В. Ризики бухгалтерського обліку та їх вплив на управління дебіторською заборгованістю. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7487>.

3. Дерун І.А. Ідентифікація ризиків в системі бухгалтерського обліку підприємства. *Економічний часопис – XXI*. 2016. № 159(5–6). С. 97–100.

REFERENCE

1. Vygivs'ka, I.M. (2010), "The essence and classification of professional risks of accounting staff", *Visnik ZhDTU*, no 4(54), pp. 40-43.

2. Hevchuk, A.V. (2019), "Accounting risks and their impact on receivables management", *Efektivna ekonomika*, no. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7487>.

3. Derun, I.A. (2016), "Identification of risks in the accounting system of the enterprise", *Economichnyi chasopys – XXL*, no. 159 (5-6), pp. 97-100.

УДК 631

Чівіков Н. Ю.

здобувач 2 курсу
спеціальності «Облік і оподаткування»

Мартиненко О. В.

ст. викладач кафедри обліку і аудиту

ОСОБЛИВОСТІ НАКОПИЧУВАЛЬНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті проведено аналіз пенсійної системи України та напрямків її реформування, перспектив запровадження обов'язкової накопичувальної системи в Україні.

Ключові слова: солідарна пенсійна система, накопичувальне пенсійне забезпечення, Пенсійний фонд України, Накопичувальний пенсійний фонд України, індивідуальні накопичувальні пенсійні рахунки громадян.

Постановка проблеми. Сучасний стан солідарної пенсійної системи не задовольняє потреби українських пенсіонерів оскільки не може повністю забезпечити своїми фінансовими ресурсами навіть поточні потреби пенсіонерів. Збройний конфлікт, міграція, безробіття, економічні труднощі істотно впливають на розвиток української пенсійної системи. Тому дуже гостро постає питання застосування в дію накопичувального пенсійного забезпечення.

На думку багатьох науковців і експертів, саме запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування може стати досить потужним фінансовим джерелом поповнення фінансової бази пенсійної сфери і буде сприяти підвищенню доходів громадян пенсійного віку. Протягом останніх років серед експертів ведуться дискусії щодо механізму запровадження другого рівня національної пенсійної системи, формування системи захисту його пенсійних активів, використання відповідних фінансових інститутів. У зв'язку з цим дана тема є актуальною і потребує додаткового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні досліджувались багатьма вченими, серед яких С. Бурденко, М. Мальований, О. Піщуліна, О. Коваль, В. Грушко і багато інших вітчизняних вчених. Проте тенденції і особливості подальшого розвитку накопичувального пенсійного забезпечення в умовах реформування вітчизняної пенсійної системи, пошук оптимальних фінансових інститутів для ефективного функціонування її другого рівня, формування системи захисту пенсійних активів учасників накопичувальних пенсійних програм потребує більш глибокого і комплексного дослідження.

Метою дослідження є аналіз пенсійної системи України та напрямків її реформування, з'ясування ролі накопичувального пенсійного страхування в системі соціального захисту населення, а також дослідження перспектив запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Пенсійна система в існуючому вигляді працює в умовах значного фінансового дефіциту та знаходиться на перехідному етапі свого розвитку. Для перебудови сучасної пенсійної системи необхідно удосконалити солідарну систему, втілити ідею накопичувальної пенсії в життя та сприяти розвитку добровільного пенсійного забезпечення.

Функціонування системи загальнообов'язкового накопичувального забезпечення надасть можливість громадянам України отримувати після досягнення пенсійного віку додаткові пенсійні виплати за рахунок внесків до накопичувальної пенсійної системи. Протягом всього періоду накопичення буде здійснюватися інвестування внесків. Накопичення кожної особи підлягають обліку на індивідуальному накопичувальному пенсійному рахунку такої особи та можуть бути успадковані [1, с. 144].

Солідарна система – це коли працюючі громадяни України платять податки (ЄСВ) і з цих податків виплачується пенсія сучасним пенсіонерам. Пенсія з солідарної системи залежить від страхового стажу, віку, індивідуального коефіцієнту заробітної плати, коефіцієнту вартості одного року стажу, який визначатиме держава, показника середньої заробітної плати, який також розраховуватиме держава.

Відповідно до діючого вітчизняного пенсійного законодавства, загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення полягає в тому, що частина внесків до Пенсійного фонду України буде спрямована в державний Накопичувальний пенсійний фонд України. Внески будуть мати персоніфікований характер і враховуватися на індивідуальних пенсійних рахунках. Кошти Накопичувального фонду будуть інвестуватися в економіку України з метою захисту їх від інфляції, одержання інвестиційного доходу, забезпечення потреб держави в джерелах фінансування довгострокових інвестиційних проектів, що сприятиме економічному зростанню країни [8].

Серед фахівців і науковців вже тривалий період ведуться дискусії щодо практичного використання накопичувальних пенсійних програм. Деякі з них вважають, що для запровадження і розвитку накопичувальних складових пенсійної системи необхідно:

- уточнення умов запровадження II рівня (у т.ч. розмір внеску, оцінювання величини одного року стажу в солідарній системі для учасників дворівневої системи тощо);

- передачі Пенсійному фонду України функцій збирання й адміністрування коштів II рівня пенсійної системи, ведення системи єдиних пенсійних рахунків;

- забезпечення можливості залучення приватних компаній для управління активами й спрямування внесків II рівня до недержавних пенсійних фондів за бажанням і вибором застрахованих осіб;

- забезпечення виплат дострокових (підвищених) пенсій для особливих категорій професій, пов'язаних з ризиком для життя, за рахунок запровадження корпоративних (професійних) пенсійних схем;

- диверсифікованість схем приватного недержавного пенсійного страхування [14, с. 81].

Щоб накопичувальна система почала ефективно функціонувати, в сучасних реаліях для всіх громадян потрібно створити алгоритм: хто платить, скільки відсотків потрібно сплачувати із заробітної плати, зробити відповідні розрахунки, чи це буде зручно людині. Більшість науковців дотримуються думки, що для запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи потрібно мати ринок, куди можна інвестувати її пенсійні кошти. Це пов'язано з тим, що пенсійні накопичувальні програми мають «довгі гроші», тобто збереження, які можна використовувати на фондовому ринку. На сьогодні в Україні такого ринку фактично немає. Був прийнятий законопроект, за яким контроль за діяльністю недержавних пенсійних фондів покладено на Комісію з цінних паперів фондового ринку. Це, вірогідно, перші

кроки, про які можна сказати, що якщо будемо працювати в цьому напрямку ефективно, то за якийсь період часу зможемо запровадити і накопичувальну систему в повній мірі [11, с. 347].

У перспективі система загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування може забезпечувати національну економіку значними фінансовими ресурсами. Їх, при розвинутому фінансовому ринку, можна буде інвестувати у різноманітні державні проекти.

Обов'язкова накопичувальна складова пенсійної системи дасть змогу втілити в життя такі важливі питання, як:

- посилити зацікавленість громадян та їхніх роботодавців у сплаті пенсійних внесків;
- зменшити «податковий тиск» на роботодавців за рахунок перерахування частини обов'язкових пенсійних внесків до Накопичувального фонду, який перераховувати із заробітку працівника;
- успадковувати кошти, обліковані на персональному пенсійному накопичувальному рахунку, спадкоємцями застрахованої особи;
- втілити в життя потужне джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки, що сприятиме розвитку національного фондового ринку завдяки здійснення інвестицій в економіку країни за рахунок коштів накопичувального фонду;
- спростити ризики виплат низьких розмірів пенсій між першим та другим рівнями пенсійної системи;
- зробити більш ефективним управління системою пенсійного забезпечення за рахунок надання недержавним компаніям, функції управління пенсійними активами [13, с. 86].

Висновки. Запровадження накопичувального обов'язкового рівня пенсійної системи в Україні, безумовно, є вкрай актуальним і необхідним кроком. В якомога скорішому запуску накопичувальної пенсії зацікавлені і держава, і громадяни, рівень пенсійного забезпечення яких на пряму залежить

від можливостей економічного розвитку країни. А пенсійні накопичення можуть стати саме тим інвестиційним ресурсом, якого так гостро не вистачає сучасній Україні. Практичне впровадження другого рівня пенсійної системи сприятиме роботі усіх трьох рівні національної пенсійної системи. Суть загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування полягатиме у тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи (загальний рівень пенсійних відрахувань залишиться незмінним) накопичуватиметься у єдиному Накопичувальному фонді і обліковуватиметься на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян які (та на користь яких) сплачуватимуть такі внески. Ці кошти інвестуватимуться в економіку країни з метою отримання інвестиційного доходу і захисту їх від інфляційних процесів. Управління пенсійними коштами здійснюватимуть компанії з управління активами (для яких ця діяльність є професійною і буде ліцензуватись), обраними на конкурсній (тендерній основі). При інвестуванні пенсійних активів компанії будуть діяти згідно з вимогами законопроектів щодо напрямків інвестування, ринків, на яких можна буде здійснювати інвестиції. Безпосереднє зберігання пенсійних активів буде здійснювати банківська установа – зберігач, яка буде нести відповідальність за цільове використання цих активів.

Список використаних джерел:

1. Бурденюк С. В. Перспективи розвитку накопичувального пенсійного забезпечення в Україні. *Інноваційна економіка*. 2020. № 5-6 [84]. С. 142-147.
2. Мальований М. І. Стан та проблеми фінансового забезпечення системи пенсійного страхування України. *Облік і фінанси*. 2014. № 1(63). С. 89-95.
3. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». Київ, 2019. URL:

http://www.fst-ua.info/wpcontent/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf (дата звернення: 25.07.2020).

4. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.07.2020).

5. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL: <http://www.pfu.gov.ua> (дата звернення: 25.07.2020).

6. Піщуліна О., Коваль О., Бурлай Т. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Центр Разумкова. Київ : Видавництво «Заповіт», 2017. 453 с.

7. Пенсійна система / Грушко В. І., Скулиш Ю. І., Лаптев С. М. та ін. 4-те вид., доп. і перероб. Київ : Майстер книг, 2019. 512 с.

8. Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення: Пояснювальна записка до проекту закону України від 27.12.2019 № 2683. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI01073A.html (дата звернення: 25.07.2020).

9. Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення: Проект Закону України № 2683 від 27.12.2019 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI01073A.html (дата звернення: 25.07.2020).

10. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-1.5> (дата звернення: 25.07.2020).

11. Реха К. Х. Сучасні проблеми та напрями реформування пенсійного забезпечення України. Модернізація фінансово-кредитної системи України: виклики глобалізації: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (24 березня 2017 року). Кривий Ріг: ДонНУЕТ ім. М. Туган Барановського, 2017. С. 345-348.

12. Рудик В. К. Пріоритети пенсійної реформи в Україні на сучасному етапі. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2017. Вип.13. Т. 1. С. 45-53.

13. Чугунов І. Я., Насібова О. В. Еволюція фінансового механізму пенсійного забезпечення. Вісник КНТЕУ. 2016. № 1. С. 80-97.

14. Шумило М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. Вісник Національної академії наук України. 2017. № 2. С. 76-87.

УДК 657.1

Шнурко А. М.

ст. викладач кафедри обліку і аудиту

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Визначено основні проблеми організації бухгалтерського обліку в умовах воєнного стану та запропоновано шляхи їх вирішення.

***Ключові слова:** організація бухгалтерського обліку, державне регулювання, шляхи вдосконалення організації обліку.*

В умовах воєнного стану бухгалтерський облік в Україні має бути орієнтований на забезпечення оперативною інформацією всіх суб'єктів управління, а також на підготовку інформативної бухгалтерської звітності для інвесторів і кредиторів. Для досягнення максимального ефекту від організації бухгалтерського обліку на підприємстві необхідно знати коло назрілих проблем та шляхи їх подолання, що спричинює актуальність обраної теми дослідження.

Проблеми організації обліку були предметом дослідження багатьох учених, але найбільший внесок у їх вирішення зробили П. С. Безруких, В. П. Завгородній, А. М. Кузьмінський, Ю. Я. Литвин, С. В. Свірко, В. В. Сопко, Ф. Ф. Бутинець [1], А. Д. Шмигель, В. Ф. Палій [2], Л. Кіндрацька [3], С. А. Кузнецова [4], С. С. Герасименко [5], А. О. Єпіфанов [5], Р. Е. Островерха [6]. Зважаючи на постійні зміни в економіці, зміни інформаційного простору, а також зростання значення організації бухгалтерського обліку для підприємства, проблеми організації бухгалтерського обліку потребують постійного дослідження.

Метою дослідження є визначення актуальних проблем організації бухгалтерського обліку в умовах воєнного стану.

Виходячи із поставленої мети, визначені такі завдання: розкрити точку зору різних науковців щодо проблем організації бухгалтерського обліку в Україні, запропонувати найбільш дієві шляхи вирішення назрілих проблем.

Об'єкт дослідження становить процес організації бухгалтерського обліку в Україні. Предметом є окремі проблеми організації бухгалтерського обліку в Україні.

Організація бухгалтерського обліку є важливим елементом ефективного функціонування підприємства. Інформаційне забезпечення системи управління має місце на всіх етапах організації системи бухгалтерського обліку та є його невід'ємною частиною [7]. На сьогоднішній час існує ряд питань з організації бухгалтерського обліку в Україні, що є назрілими та потребують вирішення.

У результаті дослідження літературних джерел основними проблемами організації бухгалтерського обліку, як відмічає Ф. Ф. Бутинець [1], є відставання обліку, затримка між поданням звітних даних та іншої отриманої інформації і моментом її використання, що перешкоджає підвищенню економічної ефективності діяльності підприємств.

В. Ф. Палій [2] вважає, що проблеми обліку полягають у тому, що розробки в галузі теорії бухгалтерського обліку відстають від об'єктивно виникаючих практичних проблем, по суті, практика господарювання певною мірою випереджає теорію бухгалтерського обліку.

Л. Кіндрацька [3] наголошує, що основними проблемами обліку є громіздкість самих методів ведення бухгалтерського обліку на окремих ділянках, недостатність технічних засобів обліку, недостатньо висока кваліфікація частини працівників, неправильний вибір організації облікової праці.

Проте вказані науковці приділили недостатньо уваги дослідженню саме початкового ведення обліку, тобто заповнення документів. На думку О. Белоконь [8], однією із проблем обліку, яка постала перед бухгалтерами підприємств на даний час, є неправильний вибір форми ведення бухгалтерського обліку на підприємстві. Працівники бухгалтерії або звикли до даної форми обліку, хоча вона не є найпростішою у застосуванні, або просто не хочуть змінювати спосіб своєї роботи, або не мають на це можливостей. Також О. Белоконь наголошує, що правильний вибір форми обліку значно спростить їх роботу. Ведення тієї форми обліку, яка є неефективною, призводить до нестачі часу, багаторазовості записів, арифметичних помилок.

У процесі визначення проблемних питань організації бухгалтерського обліку питання державного регулювання не залишається осторонь. Державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні здійснюється з метою:

- 1) створення єдиних правил ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, які є обов'язковими для всіх підприємств та гарантують і захищають інтереси користувачів;

- 2) удосконалення бухгалтерського обліку та фінансової звітності [9].

Також варто зауважити, що згідно із Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" [9] немає чіткого визначення суб'єкта, за яким визначена відповідальність за стан бухгалтерського обліку.

Якщо відбувається будь-яка господарська операція підприємства, вона повинна бути своєчасно відображена в бухгалтерському обліку за принципами безперервності і послідовності. Господарська операція за визначенням – це дія або подія, що викликає зміну в структурі активів і зобов'язань, власному капіталі підприємства. Дія є спрямованим фактом господарського життя, а подія це – несподіваний, непередбачуваний факт господарського життя (в якому цим часом ми і перебуваємо). У разі не ведення бухгалтерського обліку на безперервній основі певний час відбувається накопичення здійснених господарських операцій, проведення яких потім буде тривалим і коштовним, що вкладається в ємний термін – відновлення бухгалтерського обліку. Тому завжди, і під час воєнного стану, в разі здійснення навіть незначної кількості операцій на підприємстві, не зволікати і все ж таки вести бухгалтерський облік, що дасть змогу об'єктивного контролю над активами і зобов'язаннями підприємства в реальному часі.

Законом № 2118 внесені потрібні зміни до Податкового кодексу України.

Одна з них – якщо у платника податків немає можливості своєчасно виконати свої податкові обов'язки, він звільняється від відповідальності як в частині своєчасної сплати податків, так і в частині своєчасного подання звітності. Обов'язковість виконання зобов'язань зі звітування перенесено на термін трьох місяців після закінчення воєнного стану.

Також оперативно вносяться зміни і в певні форми звітності, яка передбачає звітування. Так, з 15.03.2022 почала діяти нова форма

«Податкової декларації з податку на прибуток». Для платників, що визначають податок на прибуток з урахуванням мінімального податкового зобов'язання з'явився новий рядок 06.2 МПЗ, змінилась формула розрахунку в рядку 17 і з'явився новий додаток «МПЗ».

Найбільш знаковою є часткове зупинення системи електронного адміністрування ПДВ і пов'язані з цим неможливість реєстрації податкових накладних і коригувань та формування декларації з ПДВ за лютий 2022 року без «зареєстрованих» зобов'язань та податкового кредиту. Так платникам ПДВ за лютий 2022 при заповненні декларації треба податкові зобов'язання та податковий кредит формувати на підставі зареєстрованих в ЄРПН податкових накладних (що були зареєстровані в ЄРПН до 24.02.2022) та наявних у платника первинних документів бухгалтерського обліку. І вже за наступні звітні періоди (під час воєнного стану) зобов'язання та податковий кредит мають формуватися на підставі лише наявних у платника первинних документів.

За наявності можливості платники ПДВ можуть відображати в Таблиці 1.1 додатку 1 до декларації з ПДВ відомості про суми ПДВ, включені до складу податкових зобов'язань за звітний період, по не зареєстрованих в ЄРПН податкових накладних (коригуваннях) та по первинних документах на дату подання податкової декларації з ПДВ.

Суми податкового кредиту з ПДВ сформовані на підставі даних первинних документів, отриманих від постачальників товарів, повинні відображатися платниками ПДВ у таблиці 2.1. відомості про операції з придбання з податком на додану вартість, які підлягають оподаткуванню за основною ставкою (та ставками 7% і 14%), додатку 1 до податкової декларації з ПДВ. Та одночасно покупець, за наявності можливості, включає до заяви (за рекомендацією ДПС) про допущення продавцем помилок при зазначенні обов'язкових реквізитів податкової накладної та/або порушення

продавцем граничних термінів реєстрації в ЄРПН податкової накладної та/або розрахунку коригування додатку 7 до податкової декларації з ПДВ (подання такої заяви не має наслідків притягнення до відповідальності). Без подання цього додатку 7 податковий кредит може бути не взятий до уваги при проведенні декларації та розрахунку ліміту.

При поданні податкової звітності з ПДВ, в якій відображаються податкові зобов'язання, сформовані на підставі наявних у платника первинних документів, та по не зареєстрованим в ЄРПН податкових накладних (та коригувань) у платника податку буде формуватись в СЕА ПДВ показник Σ Перевищ та, відповідно, зменшуватись реєстраційний ліміт в СЕА ПДВ.

Саме дані відображені в таблиці 1.1. (по не зареєстрованим в ЄРПН податкових накладних та коригуваннях) будуть сприяти в подальшому реєстрації в ЄРПН податкових накладних та розрахунків коригування за рахунок показника Σ Перевищ («другого реєстраційного ліміту»).

Після завершення дії воєнного стану платники зобов'язані забезпечити реєстрацію в ЄРПН всіх податкових накладних (та коригувань), реєстрація яких відтермінована на час дії військового стану.

З урахуванням положень пункту 2001.9. ст. 2001 ПКУ платники податку матимуть можливість реєстрації податкових накладних (та коригувань) в ЄРПН – навіть при від'ємному значенні реєстраційного ліміту визначеного відповідно до пункту 2001.3 статті 2001 ПКУ, зокрема, за умови сплати нарахованих податкових зобов'язань по податковій декларації за лютий 2022 року та інших звітних періодах в період дії воєнного стану, за рахунок «другого реєстраційного ліміту», обрахованого відповідно до пункту 2001.9 статті 2001 ПКУ.

Всі податкові зобов'язання та податковий кредит, задекларовані платниками під час дії такого воєнного стану на підставі наявних у платника

первинних (розрахункових) документів, підлягають обов'язковому уточненню (приведенню у відповідність) з урахуванням даних податкових накладних та розрахунків коригування, зареєстрованих в ЄРПН.

Сплата до бюджету узгоджених податкових зобов'язань з ПДВ, що задекларовані платником в поданих податкових деклараціях з ПДВ, здійснюється платником шляхом поповнення електронного рахунку у СЕА ПДВ.

Для вирішення проблеми, що виникла, пропонують декілька шляхів подолання такої невідповідності – від удосконалення роботи існуючого регулятора до створення нового регуляторного органу [10].

Серед проблем організації обліку можна виділити два блоки проблем: організацію бухгалтерської служби в управлінській структурі підприємства та організацію облікового процесу. На думку С. А. Кузнєцової [4], проблеми організації обліку полягають у відсутності наукових напрацювань, спрямованих на формування цілісного концептуального підходу щодо технології організації бухгалтерського обліку з урахуванням специфіки суб'єктів господарювання, а також у відсутності відповідних практичних розробок і методик, які деталізують і чітко окреслюють етапи й механізми організації запровадження бухгалтерського обліку в діяльність господарюючих суб'єктів і передбачають урахування їх специфічних ознак.

Проведене дослідження дозволило визначити шляхи вдосконалення організації облікового процесу та вирішення назрілих проблем:

1) запровадження раціональних схем документообігу, що дозволять із найменшими затратами трудових, матеріальних та фінансових ресурсів забезпечити своєчасне виконання поставлених завдань [6, с. 122];

2) розробка та застосування новітніх комп'ютерних програм бухгалтерського обліку, які дозволять максимально пришвидшити процес

збирання, реєстрації, групування, обробки та узагальнення обліково-економічної інформації;

3) створення спеціального державного органу, який би займався наданням консультацій підприємствам щодо організації бухгалтерського обліку, а саме вибору оптимальних методів обліку вибуття запасів, методів амортизації, створення раціональної схеми документообігу та ін.;

4) створення на основі нормативно-правової бази сайту в мережі Інтернет, який би містив дані щодо змін законодавства в розрізі видів діяльності, мав би гнучку систему сортування даних, а також безкоштовний доступ зареєстрованим користувачам.

Ще одним шляхом вирішення проблем організації бухгалтерського обліку є перехід на міжнародні стандарти, що допоможе нашим та закордонним бухгалтерам, менеджерам краще розуміти одне одного, що в подальшому приведе до посилення довіри та притоку фінансових інвестицій.

Висновки. На сучасному етапі організація обліку відіграє стратегічну роль в управлінні діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності, тому існуючі проблеми потребують постійного вирішення, що можливе лише на основі глибоких теоретичних досліджень. Вчені-економісти працюють над розв'язанням указаних проблем, розробляючи різноманітні механізми їх вирішення, які сприятимуть реформуванню бухгалтерського обліку, адаптації до ринкових змін, міжнародних стандартів та потреб користувачів та будуть позитивною зміною для бухгалтерського обліку загалом.

Подальші дослідження у напрямі визначення назрілих проблем організації бухгалтерського обліку на підприємствах України є актуальними та потребують пошуку нових, більш дієвих шляхів їх подолання.

Список використаних джерел:

1. Бутинець Ф. Ф. Організація бухгалтерського обліку: підручник для студентів вищих навчальних закладів Житомир: ПП Рута, 2003. С. 592.

2. Васюта-Беркут О.І. Теорія бухгалтерського обліку: Навч. посіб. 2-ге вид., стереотип. К.: МАУП, 2003. С. 176.

3. Кіндрацька Л. Теорія бухгалтерського обліку : сучасні реалії оновлення. Бухгалтерський облік і аудит. 2008. № 12. С.30.

4. Кузнецова С. А. Технологія організації бухгалтерського обліку із урахуванням специфіки суб'єктів господарювання. Бухгалтерський облік і аудит. 2008. № 6. С. 29–33.

5. Бухгалтерський облік: актуальні проблеми та рішення: монографія за ред. д-ра екон. наук, проф. С. С. Герасименка, д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. 162 с.

6. Островерха Р. Е. Шляхи удосконалення організації облікового процесу. Сталій розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. 2010. № 1. С. 178.

7. Павликівська О. Проблеми організації бухгалтерського обліку в єдиному інформаційному просторі підприємства. Матеріали науково-практичної конференції "Теоретичні та прикладні аспекти розвитку економіки" Тернопіль : ТНТУ, 2011. С. 39–40.

8. Белоконь О. Проблеми вибору ефективної форми ведення бухгалтерського обліку Матеріали I Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції 20–22 січня 2010 року: Актуальні питання сучасної економіки. Ч. 3, Р. 3. Актуальні питання становлення бухгалтерського обліку в Україні.

9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року № 996 – XIV (зі змінами і доповненнями). URL : www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14.

10. Гаджа Т. В. Деякі проблемні питання регулювання бухгалтерського обліку в Україні. URL : www.rusnauka.com/5_SWMN_2011/Economics/7_79835.doc.htm.

УДК 631.115

Ярова А. Л.

заступник начальника управління
комунальної власності Слов'янської ВЦА
стейкхолдер ОП Облік і оподаткування

Бойко Д. О.

студентка 4 курсу
спеціальності «Облік і оподаткування»

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ

В умовах ринкового середовища та потенційних кризових впливів характерної актуальності набуває оперативність прийняття управлінських рішень на основі повної та об'єктивної інформації, отриманої в результаті дієвого внутрішньогосподарського контролю діяльності підприємств різних форм власності. Адаптація законодавства України до вимог ЄС передбачає реорганізацію методичних і організаційних принципів формування інформаційної бази для здійснення внутрішньогосподарського контролю. Концепція його розвитку і результатів господарювання, виявлених негативних факторів, причин і винуватців потребує теоретичного осмислення проблем всіх об'єктів управління підприємством.

***Ключові слова.** контроль, внутрішньогосподарський контроль, методика і організація внутрішньогосподарського контролю, система управління, управлінські рішення, служба бухгалтерського обліку, бухгалтер.*

Постановка проблеми. Постійний розвиток ринкових відносин, а, зокрема, і існування недержавної форми власності вкрай суттєво змінили систему економічного контролю в Україні. Це викликано сталими

економічними трансформаціями в українському суспільстві, які вимагають від суб'єктів господарювання прийняття своєчасних та правильних управлінських рішень на основі достовірної фінансової інформації, отримання якої передбачає здійснення будь-якої форми контролю. Постає нагальна потреба в налагодженні взаємовідносин держави і суб'єктів господарювання на підставі удосконалення дієвого механізму внутрішньогосподарського контролю зокрема. Невирішені, проблемні питання розвитку контролю в Україні виникають доволі часто, з якими, на жаль, управлінський апарат підприємств продовжує постійно стикатись з рядом нагальних проблем. Це, звичайно, аспект негативний, але є над чим працювати і науковцям, і практикам, а саме знаходити шляхи вирішення та удосконалення цих досить суттєвих питань, які спрямовані на подальший розвиток та підвищення ефективності результатів як внутрішньогосподарського контролю взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності, методики та організації контролю присвячені праці таких українських науковців, як М. Білуха, І. Белобжецький, Ф. Бутинець, З. Гуцайлюк, Л. Дікань, В. Завгородній, С. Івахненко, Є. Калюга, М. Коцупатрий, М. Кужельний, Л. Нападовська, О. Петрик, В. Савченко, В. Шевчук. Слід відмітити, що окремі питання цієї проблеми висвітлено у працях зарубіжних вчених, зокрема І. Белобжецького, Н. Григор'єва, С. Концева, Ф. Котлера, Р. Мантгомері, М. Метьюса, Е. Мікшина, В. Рейллі, Ж. Рішара та інших. Проте залишаються дискусійними і, не в певній мірі дослідженими, питання формування та функціонування внутрішньогосподарського контролю в системі управління підприємствами різних форм власності та впливу на їх прибутковість в умовах ринкового середовища і супутніх кризових впливів.

Формулювання мети статті. Метою статті є висвітлення сучасного стану внутрішньогосподарського контролю як складової системи управління підприємством в Україні, розкриття найважливіших і гострих питань, що

існують у професійній діяльності фахівця-бухгалтера, визначення шляхів їх вирішення, спрямованих на підвищення ефективності та перспективності цієї сфери діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час підприємства, незалежно від форм власності, працюють в однакових умовах самофінансування, самоокупності і самоуправління. Вони мають однакові права і в однаковій мірі несуть відповідальність за результати своєї роботи. Ось чому система внутрігосподарського контролю повинна ґрунтуватись за єдиними принципами і правилами. Передусім передбачається, що вона не буде обмежуватись бухгалтерським обліком, а включатиме в себе найбільш широке за обсягом діяльності середовище внутрігосподарського контролю, де відбуваються заходи і робляться записи, які характеризують загальне ставлення керівництва підприємства до діючої системи внутрішнього контролю і які свідчать про важливість системи внутрішнього контролю для підприємства (рис. 1).

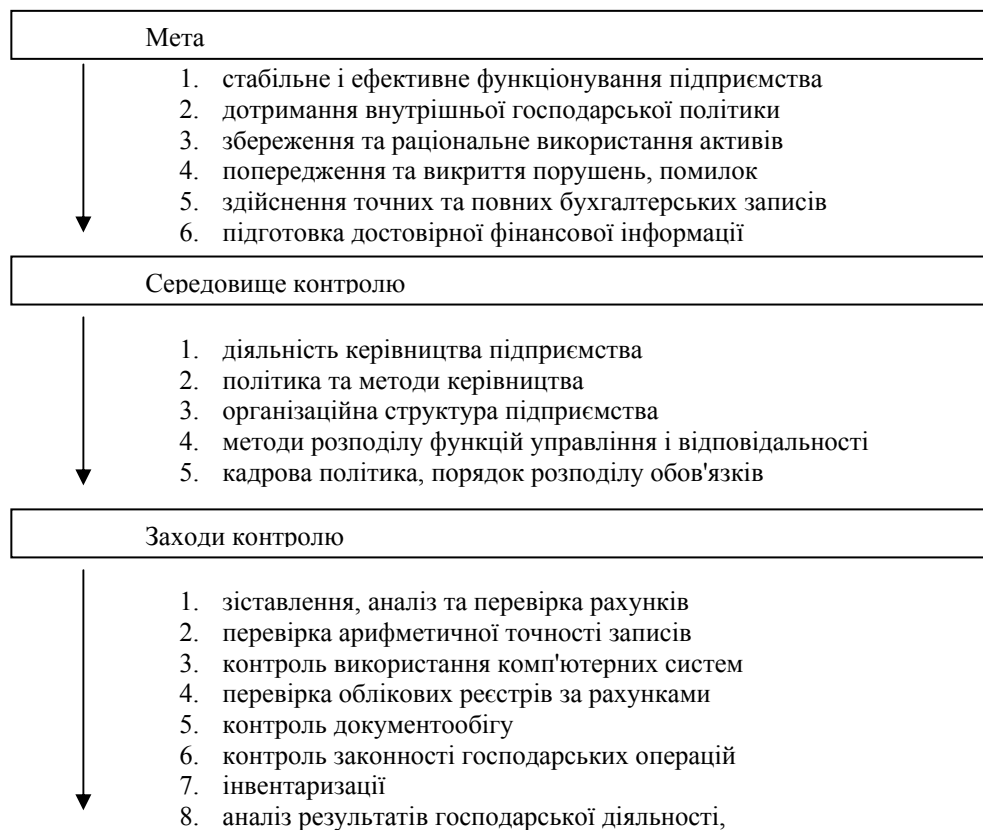

Рис. 1. Загальний підхід до організації системи внутрігосподарського контролю

За Національними нормативами аудиту до факторів, що впливають на середовище внутрігосподарського контролю, належать [4]:

1. діяльність керівництва;
2. політика та методи керівництва;
3. організаційна структура підприємства і методи розподілу функцій управління і відповідальності;
4. управлінські методи контролю, в тому числі кадрова політика і практика, та порядок розподілу обов'язків.

Означені фактори середовища внутрішньогосподарського контролю не набудуть дієвості системи без специфічних його заходів:

1. періодичне зіставлення, аналіз та перевірка рахунків;
2. перевірка арифметичної точності записів;
3. контроль умов функціонування та використання комп'ютерних інформаційних систем, зокрема доступу до бази інформаційних даних;
4. перевірка облікових реєстрів по рахунках;
5. контроль порядку проходження та затвердження документів, наявність та додержання графіку документообігу;
6. актів та зовнішніми джерелами інформації;
7. порівняння загальної суми наявних грошових коштів вартості цінних паперів і товарно-матеріальних запасів з записами в облікових реєстрах;
8. порівняння і аналіз фінансових результатів діяльності підприємства з показниками фінансового плану (прогнозу).
9. відображення в обліку фактичних витрат, зв'язаних з заготовкою, збереженням та використанням товарно-матеріальних цінностей;
10. результатів фінансово-господарської діяльності;
11. повного нарахування і уплати податків та платежів до бюджету, внесків в позабюджетні фонди;
12. своєчасного стягнення дебіторської заборгованості;

13. виконання договірної дисципліни і розрахунків з постачальниками та покупцями;

14. стану товарних запасів на складах та їх відповідності обліковим даним;

15. попередження нестач, крадіжок тощо.

До числа організаційних принципів контролю необхідно віднести: неприпустимість повного адміністративного підпорядкування функціональних контрольних служб і підрозділів лінійним керівникам; централізованість методичного управління контрольної діяльності; перевага вхідного контролю; елімінація (виключення непотрібних етапів, процедур, шагів) в контролі.

При організації системи внутрішньогосподарського контролю повинні братися до уваги основні принципи її ефективності. Принципи ефективності включають ряд основних правил, які охоплюють контрольну діяльність в цілому (рис 2).

Наведені принципи є основою ефективного функціонування системи внутрішньогосподарського контролю. Дотримання їх на практиці дозволяє [2]:

1. забезпечувати ефективне функціонування, стійкість і максимальний розвиток підприємства в умовах багатопланової конкуренції;

2. зберігати та ефективно використовувати ресурси і потенціал (можливості) підприємства;

3. своєчасно виявляти і мінімізувати комерційні, фінансові і внутрішні ризики в управлінні суб'єктом;

4. формувати відповідно сучасним умовам господарювання систему інформаційного забезпечення всіх рівнів управління, яка дозволяє своєчасно пристосовувати функціонування господарюючого суб'єкта до змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі;

5. забезпечувати більш ефективну, налагоджену і чітку роботу підрозділів підприємства.

Рис. 2. Принципи організації внутрігосподарського контролю

Найголовнішими принципами діяльності внутрігосподарського контролю (рис. 3) є [9]:

1. *всеосяжність*, яка полягає в поширенні контролю на всі сфери суспільної діяльності і на весь господарський механізм;

2. *науковість*, яка полягає в застосуванні останніх досягнень науки і техніки, передового досвіду в процесі здійснення контролю. Тому контрольний процес в сучасних умовах повинен здійснюватися висококваліфікованими спеціалістами, які мають, як правило, професійну підготовку і спеціальний дозвіл (ліцензію) на проведення окремих видів контролю;

3. *економічність*, яка передбачає здійснення контролю з найменшими затратами, мінімальною кількістю працівників, які володіють спеціальними знаннями і навичками контрольної роботи;

4. *дієвість*, яка передбачає активний вплив суб'єктів контролю на об'єкти шляхом прийняття ефективних управлінських рішень по усуненню виявлених недоліків, профілактики та попередженню їх в подальшій діяльності.

Принципи внутрішньогосподарського контролю	
Загальні (основні)	Часткові (специфічні)
Раптовості	Попередження порушень
Всебічності	
Всеосяжності	Виявлення та мобілізація резервів
Регулярності	
Гласності	Виявлення: недостач, втрат, крадіжок та привласнення
Дієвості	
Комплектності	

Рис. 3. Принципи внутрігосподарського контролю

Принципи відносять до фундаменту науки про контроль і є вихідними вимогами, які визначають її функції, виступають провідними поняттями, які об'єднують закони, прийоми і категорії контролю у єдину і цілісну систему знань.

Розуміння необхідності нових підходів до збереження майна підприємства втілюється у пошук нових форм його контролю як наслідок, виникає необхідність розробки нових підходів до традиційних методів і прийомів бухгалтерського контролю, стану майна підприємства. Обставини вимагають створення таких умов контрольного процесу, за яких крадіжки, розбазарювання та недбале ставлення до майна стали б якщо не неможливими, то хоча б ускладненими [8].

Таким чином, постає завдання вирішення протиріч між необхідністю чіткої регламентації діяльності контролюючих органів та дублювання функцій, що виникають на цій основі. Існуюча в теперішній час роз'єднаність контролюючих органів саме і є відображенням глибокої диференціації та жорсткої структуризації в самій системі контролю. За таких умов кожен орган не викликає об'єктивної потреби в яких би то не було узгодженнях їх дій. Але так як зараз кожен орган діє ізольовано, питання про те, що вони входять в одну систему, вимагають не тільки свого обґрунтування, але й розв'язання цієї проблеми в організаційному плані, тобто розробки пропозицій по створенню інтегруючого компоненту.

Висновки. Дослідження стилю управління підприємств нашої країни свідчить про те, що у процесі внутрішньогосподарського контролю об'єктами спостереження є не самі по собі ресурси, а дії людей, відповідальних за ефективне збереження і раціональне використання засобів виробництва, трудових ресурсів та дотримання законності в виробничому процесі. При визначенні ролі внутрішньогосподарського контролю й напрямів його розвитку в управлінні необхідно виходити з того, що сама система управління є провідним елементом господарського механізму, а система внутрішньогосподарського контролю – складовою ланкою, що забезпечує його. Це дозволить проектувати рішення науково-практичних проблем і організувати внутрішньогосподарський контроль на підприємствах так, щоб він вирішував поставлені перед ним завдання й виконував запропоновані

функції з метою підвищення ефективності управління самим підприємством та сегментами його діяльності.

Список використаних джерел:

1. Аудит: методика і організація : навч. посіб. / [Н. І. Гордієнко та ін.] ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 318 с.
2. Бугай Н.О. Внутрішньогосподарський контроль як сегмент системи управління підприємством: сучасний стан та пріоритети розвитку. Ефективна економіка № 10, 2017.
3. Жидеєва Л.І., Колісник О. П., Салямон-Міхеєва К. Д. Аудит: навч. посіб. Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь : Ун-т ДВС України, 2019. 311 с.
4. Замула І.В. Танасієва М.М. Внутрішній контроль: навч. посіб. Чернівці : Технодрук, 2021. 336 с.
5. Кузь В.І. Організація бухгалтерського обліку : навч. посіб. / В. І. Кузь ; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці : ЧНУ ім. Юрія Федьковича : Рута, 2019. 223 с.
6. Облік і аудит : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. І. Скаско ; Львів. ін-т економіки і туризму. Львів : Растр-7, 2017. 502 с.
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: закон України № 996 – XIV від 16.07. 1999р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>.
8. Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аналізу, аудиту, звітності і оподаткування в умовах євроінтеграції: монографія / за ред. д.е.н., проф. Г.М. Колісник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2021. 274 с.
9. Сутність, принципи, функції та види внутрішньогосподарського контролю URL: https://d-learn.pnu.edu.ua/data/users/3241/import/Tema_1_VHK.PDF (дата звернення 31.05.2022).

УДК 620.2:330.3

Яровий К. О.

канд. пед. наук. доцент кафедри обліку і аудиту

Кубасевич Н. О.

студент 1 курсу

спеціальності 071 Облік і оподаткування

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТОВАРОЗНАВСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Дослідження присвячено питанню розвитку товарознавства в сучасних умовах. Розглянуто товарознавство як прикладну дисципліну економіки, яка приділяє велику увагу характеристикам товарів. Автори наголошують, що сьогодні основним курсом розвитку товарознавства являється проблема забезпечення якості товарів і послуг, виявлення фальсифікованих товарів.

Ключові слова: *товарознавство, якість, продукція, товар, споживчі властивості, товарна експертиза, дефект.*

Постановка проблеми. Товарознавство як наука на сучасному етапі розвитку, безумовно, не повинно стояти на місці. У століття комп'ютеризації та нанотехнологій товарознавство повинно бути не академічною наукою, а прикладною. Зі зміною соціально-економічних умов певні проблеми знову стають злободенними та вимагають нових підходів. До таких проблем належать перш за все якість товарів, їх тара й упаковка, а також ідентифікація для виявлення або попередження фальсифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пріоритетним напрямом розвитку товарознавства є проблема забезпечення якості товарів і послуг, а також виявлення фальсифікації товарів. У зв'язку з цим набувають актуальності аналіз наявних методів товарознавства, їх глибоке вивчення та вдосконалення. Питанням вивчення методологічних основ товарознавства

присвячені роботи вчених в галузі товарознавства, таких як О. Ф. Оснач, І. О. Дудла, М. П. Зрезарцев, А. А. Дубініна, І. В. Сирохман, В. М. Завгородня, В. О. Назаренко, роботи яких характеризують особливості наявних методів визначення якісних і кількісних характеристик продукції та товарів.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є визначення сучасних тенденції розвитку товарознавства не тільки як академічної науки, але й як прикладної. Відповідно до вищесказаного метою статті є огляд теоретичних підходів до визначення вимог до якості товарів, процесів їх ідентифікації для виявлення або попередження фальсифікації, а також розгляд та оцінка нових можливостей сучасних засобів пакування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для товарознавства існують багато визначень. В сучасних умовах під товарознавством перш за все розуміють прикладну економічну дисципліну, яка вивчає споживчі властивості товарів. Мета товарознавства зводиться до виявлення й аналізу тих характеристик товару, які й визначають його споживчу цінність. Природно, що на етапах руху товару відбувається зміна цих характеристик, коли іншою метою товарознавства стає вивчення цих закономірностей. Предметом аналізу для товарознавства є перш за все корисні властивості товарів. Крім цього, в товарознавстві приділяється чимала увага тим факторам, які визначають якість товару. З прикладної точки зору товарознавство охоплює такі галузі, як контроль і оцінка якості, а також ті умови зберігання і транспортування товарів, за яких їх корисні властивості не втрачаються. З теоретичної точки зору в товарознавстві приділено особливу увагу класифікації та стандартизації товару. Товарознавство має власні методи, такі як, зокрема, моніторинг, експеримент, аналіз, синтез, порівняння, вимір, реєстрація. Застосування того чи іншого методу обумовлено або досягненням конкретної практичної мети (ідентифікація товарної інформації, отримання фактичних даних про властивості товару), або необхідністю

підготовки теоретичної бази в певній галузі. Багато методів, які використовуються, є високотехнологічними. Сьогодні в обов'язки товарознавця входять не тільки забезпечення руху товару, але й виконання послуг, що стосуються закупівлі, збуту, зберігання, пакування товарів, а також інших послуг як роздрібною, так і оптовою торгівлі [7].

Про реальне призначення товарознавства в сучасній економіці можна судити про те місце, яке зараз займають фахівці в цій науці, товарознавці. Їх посадові обов'язки, як правило, більшою мірою визначаються стратегіями того структурного підрозділу, в якому вони працюють. Виділяють три основних напрями товарознавчої діяльності, а саме технологічне (технологія просування), організаційно-управлінське (стимулювання збуту, визначення попиту та ринку збуту, організація закупівель), маркетингове. Отже, як на виробництві, так і в торгівлі затребувані товарознавці цих категорій, а саме товарознавці-технологи (інженери), товарознавці-менеджери і товарознавці-маркетологи. Крім того, деякі види маркетингової діяльності виконують товарознавці. Проте, на відміну від маркетингу, товарознавство більше пов'язано з функціями, які вимагають досконалого знання споживчих властивостей товарів. Для визначення тих чи інших споживчих властивостей товарів необхідно використовувати експертизу товару, яка передбачає оцінку ключових його характеристик, а також їх змін, що виникають в процесі руху товару.

Експертиза товару проводиться з метою отримання незалежних компетентних висновків. Таким чином, в результаті експертизи на підставі виявлених значень характеристик товару робиться висновок про їх відповідність вже наявним вимогам, а також товарної інформації. Слід зазначити, що згадані вимоги можуть визначатися не тільки нормативними документами, але й самими експертами. Ключовими характеристиками товарів вважаються асортиментні, якісні, кількісні, вартісні характеристики. Саме вони аналізуються під час експертизи.

Експертиза товару здебільшого спрямована на експертизу споживчих товарів. Проте якщо проводиться комплексна експертна оцінка, то об'єктом товарної експертизи може стати сировина, документи, технологічні процеси, зберігання і транспортування або післяпродажне обслуговування. Незважаючи на те, що оцінці можуть підлягати одиничні екземпляри товару, все ж таки більш часто експертизу проводять для пакувальних одиниць і товарних партій [8].

Це обумовлено тим, що для них характерна спільність ознак, таких як одночасність виготовлення, спільність сировини та виробництва, єдині транспортні засоби. Для експертизи товару характерні як об'єктивні методи, так і евристичні. Об'єктивні методи вимагають складних вимірювальних приладів. Водночас органолептичні методи передбачають використання лише органів почуттів. Для цієї групи методів характерні швидкість і відсутність дорогого устаткування. Недоліком органолептичних методів вважається суб'єктивність. Призначенням соціологічних методів є установка споживчої оцінки товару. Товарну експертизу можуть проводити як фізичні, так і юридичні особи. Щоб стати експертами, фізичним особам потрібно отримати статус кандидата в експерти, а потім пройти атестацію або сертифікацію в певній системі або експертній організації. Як експерти можуть бути також залучені висококваліфіковані фахівці з галузі науки, технології, техніки, торгівлі або громадського харчування. Такі фахівці вважаються незалежними експертами.

В сучасних умовах під час використання комерційної діяльності все частіше застосовують товарну експертизу. Можна виділити дві істотні причини. Перша причина полягає в тому, що з проведенням експертизи товару зменшується ризик реалізації, виробництва і закупівлі великих товарних партій низької якості. Друга причина полягає в тому, що проведення експертизи нових товарів допомагає вчасно виявити їх переваги та недоліки. Тоді знайдені недоліки можна вчасно усунути, уникнувши зниження попиту

та конкурентоспроможності. Значення експертизи для комерційних організацій полягає в тому, що експертиза є ефективним засобом підвищення якості товарів, що випускаються, і вдосконалення їх асортименту. Вона виступає як специфічний вид діяльності, пов'язаної з проведенням аналізу та оцінки споживчої якості товару з використанням експертних методів на основі досліджень та обліку результатів випробувань. Експертиза має свою структуру, що включає кілька основних компонентів, таких як суб'єкт, об'єкт, критерії, методи, процедура та результат.

Експертні комісії, як правило, складаються з двох груп, а саме експертної та робочої. Професійний склад і чисельність фахівців, які входять в ці групи, їх структура та принцип організації залежать від цілей та етапів експертизи, особливостей оцінюваного виробу, умов проведення експертизи, а також встановлюються нормативними документами. Таким чином, можна з упевненістю сказати що експертиза як вид професійної діяльності, що здійснюється людьми багато років, не втратила своєї актуальності і сьогодні, є вкрай необхідною й буде здійснюватися в майбутньому. Наступне питання, яке вирішує товарознавство, це питання якості. Різні товари одного й того ж призначення здатні різною мірою задовольняти потреби користувача, тобто володіти різною якістю. Тому цілком природно, що одним з найважливіших завдань товарознавства є вивчення споживчих властивостей товарів, розкриття закономірностей формування якості товару на всіх етапах його життєвого циклу, а саме під час проектування, виробництва, зберігання, транспортування, реалізації та споживання [3].

Під якістю розуміють сукупність властивостей товару, що обумовлюють його здатність задовольняти певні потреби відповідно до його призначення. Саме тому контроль якості продукції на підприємствах поділяють на три види: вхідний, міжопераційний і вихідний (приймальний), здійснюваний відділом технічного контролю. Вхідний контроль – перевірка якості сировини і допоміжних матеріалів, що надходять у виробництво.

Постійний аналіз якості сировини, що поставляється, і матеріалів дає змогу впливати на виробництво підприємств-постачальників, домагаючись підвищення якості. Міжопераційний контроль охоплює весь технологічний процес. Цей контроль іноді називають технологічним, або поточним. Мета міжопераційного контролю полягає в перевірці дотримання технологічних режимів, правил зберігання та пакування продукції між операціями. Вихідний (приймальний) контроль – контроль якості готової продукції.

Мета вихідного контролю полягає у встановленні відповідності якості готових виробів вимогам стандартів або технічних умов, виявленні можливих дефектів. Якщо всі умови виконані, поставка продукції дозволяється. Відділ технічного контролю перевіряє також якість упаковки і правильність маркування готової продукції. Вхідний, міжопераційний і вихідний контроль може бути вибіркоvim, суцільним і статистичними. Вибірковим є контроль частини продукції, результати перевірки якої поширюються на всю партію. Суцільному контролю піддається вся продукція. Статистичний контроль є попереджувальним. Він проводиться по всьому технологічному процесу з метою попередження виникнення браку.

У торгівлі контроль якості товарів здійснюють товарознавці за якістю оптових і роздрібних підприємств. Вид контролю – суцільний або вибірковий – встановлюється стандартами. У разі невідповідності виробів вимогам нормативно-технічної документації відбирають повторну вибірку в подвоєному розмірі. За відхилення виробів повторної вибірки від вимог НТД викликають представника виробника, а за його неявки – експерта бюро товарних експертиз. За результатами перевірки складають акт про фактичну якість і комплектність товарів, на підставі якого висувають претензії виробнику. Велике значення для виробництва товарів належної якості та управління якістю має контроль якості товарів, що є процедурою перевірки відповідності показників якості товарів, вимогам нормативно-технічної документації і договорів поставки.

Одним із завдань контролю є виявлення дефектів продукції, до яких відноситься кожна окрема невідповідність товару вимогам, зазначеним в документах. Дефекти продукції можуть бути виявлені як під час органолептичного, так і під час вимірювального контролю, а деякі дефекти можуть бути виявлені тільки в процесі експлуатації. Залежно від можливості виявлення дефекти можуть бути явними і прихованими. Явний дефект товару – це дефект, для виявлення якого в нормативній документації, обов'язкової для цього виду контролю, передбачені відповідні правила, методи і засоби. Багато явних дефектів виявляються вже під час візуального контролю продукції. Прихований дефект товару – це дефект, для виявлення якого в нормативній документації, обов'язкової для цього виду контролю, не передбачені відповідні правила, методи і засоби. Приховані дефекти виявляються, як правило, під час експлуатації товару. Важлива також значимість дефекту, що є відносною величиною, яка визначається видом, розміром, місцезнаходженням дефекту і характеризується ступенем його впливу на рівень якості товару порівняно з іншими дефектами. За ступенем впливу на якість передбачено градацію дефектів на критичні, значні, незначні.

Критичний дефект – це дефект, за наявності якого використання товару за призначенням практично неможливо або неприпустимо. Значні дефекти товару суттєво впливають на можливість використання товару за призначенням, на його якість і тривалість експлуатації. Незначні дефекти суттєво не впливають на використання виробу за призначенням і на його довговічність. В результаті суцільного або вибіркового контролю якості продукції виявляються придатна продукція та брак. Придатна продукція (товар) – це товар, що відповідає всім встановленим вимогам. Браком вважається продукція, передача якої споживачу не допускається через наявність дефектів, які не допускаються нормативними документами. Для деяких груп і видів продукції передбачено розподіл за сортами, групами

складності, марками, номерами тощо. Проте яким би не був контроль якості як на виробництві так і в точках продажів існує не менш важлива проблема – фальсифікація. Об'єктом фальсифікації є саме приваблива за зовнішнім виглядом упаковка, що імітує продукт високої якості, тоді як вміст упаковки найчастіше виявляється фальсифікованим. Останніми роками наукою створюються матеріали, призначені для виготовлення спеціальних захисних етикеток, особливих і унікальних для кожного виду продукту. Таким чином, ідентифікація продукції й товарів стала необхідною в сучасних реаліях. Науково обґрунтовано, що ідентифікація – початковий етап під час дослідження фальсифікації товарів [1].

За використанням ресурсів методи ідентифікації товарів прийнято розділяти на інформаційно-аналітичні (маркувальний, документальний, аналітичний), органолептичні та вимірювальні (хімічний, фізичний, фізико-хімічний і мікробіологічний). Залежно від порядку проведення заходів ідентифікацію товарів поділяють на два рівні, а саме первинну та вторинну ідентифікацію. Для більш узагальненого уявлення про методи виявлення фальсифікації товарів та їх використання на етапі ідентифікації (як початковому етапі процедури) нами наведено послідовність дій з ідентифікації товарів із застосуванням методологічного підходу до використання наявних методів її проведення. Таким чином, розробка, вдосконалення й правильний підбір методів ідентифікації повинні стати надійним бар'єром для зменшення поширення фальсифікації товарів на споживчому ринку. Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення та вдосконалення методів боротьби з фальсифікацією товарів, захисту добросовісних виробників якісної та безпечної продукції, істотного підвищення рівня їх конкурентоспроможності.

В умовах сучасності не варто забувати про тару й упаковку до яких сьогодні висувається довгий перелік вимог. Продукція, що випускається на території України, й та, що імпортується, здебільшого переміщається від

виробника до споживача в упакованому виді. Відповідно до чинних стандартів упаковка визначається як засіб або комплекс засобів, що забезпечують захист продукції від ушкоджень і втрат, довкілля від забруднень, а також тих, що полегшують процеси ефективної доставки, транспортування, розподілу, інформування, реалізації та споживання продукції. Загалом усі функції, які виконує тара, можна розділити на такі три групи: призначені для споживача, для виробника та для посередника. Покупці оцінюють упаковку товару щодо відповідності її естетичним вимогам, зручності та безпеці, можливості транспортування, відкривання, закривання, знищення, відповідності величини упаковки потребам, наявності важливої для покупця інформації [4].

Виробник під час аналізу упаковки визначає її привабливість для покупця; наявність передбаченої законодавством інформації; відповідність вимогам безпеки, екологічності, правовим нормам країни, в якій продається товар; пристосованість вимогам споживачів за обсягом, легкістю використання та іншим параметрами; унікальність, узгодженість з позиціонуванням товару та іміджем підприємства; тип, структуру й властивості товару; вартість і можливість використання для рекламних цілей. Для посередника ж ключовими параметрами оцінки тари й упаковки є такі: можливість легко ідентифікувати товар; зручність під час транспортування, складування, нанесення цін, розташування на полицях, обслуговування клієнтів, захисту товарів від знищення тощо, наявність усіх правових вимог в інформації. Зі зміною технологій у виробництві тари та пакувальних матеріалів пов'язана наявність великої різноманітності різних видів тари, критеріїв, що класифікуються за низкою умов, а саме функції, кратність використання, приналежність, призначення, методи виготовлення, конструктивні особливості, міцність та стійкість до зовнішніх дій, за матеріалом виготовлення тощо. Традиційно тару роблять з дерева, кераміки,

скла, картону та текстилю, проте все більшу популярність набирає тара, зроблена з полімерних матеріалів, що обумовлено її властивостями.

Висновки. Отже, сучасний етап розвитку науки товарознавства характеризується інтеграцією наукових знань різних галузей. Одним з підходів до інтеграції двох розділів, таких як товарознавство харчових продуктів і товарознавство непродовольчих товарів, є створення загальних для обох розділів теоретичних основ, що розглядають характеристики всіх товарів незалежно від їх призначення. Усе це робиться для споживача і для задоволення його потреб, що все збільшуються. А оскільки сучасне суспільство є споживчим суспільством, товарознавство як наука стає все більш затребуваною. Усе це зобов'язує на сучасному етапі розвитку товарознавства гармонізувати обидва напрями, а саме практичний і науковий, оскільки вони доповнюють і збагачують один одного, а також виявляти нові проблеми та шляхи розвитку товарознавства для потреб сучасного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми теорії і практики експертизи товарів : матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (2–3 квітня 2020 року). Полтава : ПУЕТ, 2020. 407 с.
2. Грищенко О. Ф. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2019. 54 с.
3. Мельник Т. Ю. Теоретичні аспекти якості продукції та шляхи її підвищення. Підприємницька модель економіки та управління розвитком підприємства : зб. тез I Міжнародної наук.-практ. конф., 8–9 лист. 2018 р. Житомир : ЖДТУ, 2018. С. 163–166.
4. Мельник Т. Ю. Товарознавство: підручник (для студентів економічних спеціальностей). Житомир : Державний університет «Житомирська політехніка», 2020. – 364 с.

5. Подвірна Т. В. Теоретичні основи товарознавства та підприємництва : конспект лекцій. Тернопіль : ТНТУ ім. І Пулюя, 2017. 200 с.
6. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 груд. 1997 р. № 771/97-ВР. Дата оновлення : 20.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр> (дата звернення: 10.06.2022).
7. Товарознавство та комерційна діяльність: Підручник / В. Л. Дикань, А. О. Каграманян, Н. Є. Каличева та ін.; за ред. В. Л. Диканя. – Харків: УкрДУЗТ, 2018. – 362 с.
8. Товарознавча експертиза: види та порядок проведення. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>. (дата звернення 1.06.2022).
9. Шкабара Т. Л., Бозуленко О. Я. Сучасні комплекси споживчих властивостей товарів: ринковий розвиток. Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки. 2018. № 5, т. 2. С. 182–186.

СЕКЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ

УДК 005.53

Артюхіна М. В.

кандидат економічних наук, доцент каф. менеджменту

ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ КОНСАЛТИНГОВИМИ ПРОЄКТАМИ

У статті узагальнено теоретичні положення та надано практичні рекомендації щодо застосування інноваційних методів в управлінні консалтинговими проектами. Визначені умови, переваги, принципи та особливості застосування гнучких методологій в управлінні проектами консалтингової агенції. Розглянуті приклади застосування методології Kanban. Методологія Kanban забезпечує ефективність процесу управління проектами: сприяє чіткому розподіленню задач (виконавці концентруються тільки на поточній роботі, зменшується кількість зайвих комунікацій); прозорості всіх процесів проекту; здатності до моніторингу та контролю у будь-який момент; наочності; можливості вимірювати різні елементи та процеси проекту; масштабуванню.

Ключові слова: консалтинг, управління проектами, гнучкі методології проектного менеджменту, Kanban, Scrum, принципи Agile.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається підвищення попиту на послуги консалтингових агенцій в Україні. З кожним роком збільшується кількість надавачів даних послуг та розширюється асортимент продуктів сталих консалтингових агенцій. Активно на ринок України починають заходити представники транснаціональних міжнародних консалтингових компаній, наприклад, CIVITTA, CMCGlobal та інші. Тому

підвищення конкурентоспроможності вітчизняних консалтингових агенцій шляхом удосконалення управління консалтинговими проектами на сьогодні є достатньо актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціонування консалтингових агенцій вивчали такі вчені як М. Бортнікова, О. Брінцева, В. Верба, В. Давиденко, С. Козаченко, А. Кононюк, В. Коростельов, Т. Решетняк, Т. Рибаків І. Спільник. Управління проектами досліджували: Л. Довгань, Г. Мохонько, І. Малик [1-3]. Однак, мало вивченими залишаються питання методології гнучкого управління проектами в консалтингових агенціях.

Метою статті є дослідження особливостей та розробка рекомендацій з удосконалення процесу управління консалтинговими проектами шляхом застосування інноваційних інструментів проектного менеджменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Менеджмент-консалтинг – діяльність з консультивання керівників організацій різних форм власності, підприємців МСБ та інших зацікавлених осіб, яка реалізується у вигляді послуг окремих спеціалістів, агенцій-бутіків або проектної діяльності консалтингових компаній. Найперспективнішим напрямом консалтингових агенцій є реалізація різного розміру складних системних проектів, націлених на вирішення управлінських питань замовників послуг. Виконання комплексних консалтингових проектів, у більшості випадків, передбачає тривалу взаємодію між керівником проекту, консультантами різної спеціалізації та представниками команди замовника. В сучасних умовах ефективно управління проект том стає фундаментальною конкурентною перевагою будь-якого підприємства, у тому числі і консалтингової агенції.

Сучасні підходи до управління консалтинговими проектами передбачають використання таких інноваційних методологій, як Scrum і Kanban. Дані методології є гнучкими методологіями управління проектами, в основі яких лежать принципи Agile. Їх можна використовувати у будь-якій

галузі, але поширення вони набули здебільшого в ІТ. Виконання складних комплексних консалтингових проектів подібно до виконання ІТ проектів, тому використання Scrum і Kanban в консалтингу є очевидним.

Agile являє собою фреймворк, описаний в Agile-маніфесті. Основні принципи Agile:

- люди та взаємодія важливіші за процеси і інструменти;
- працюючий продукт важливіший за документацію;
- співробітництво з замовником важливіше умов контракту;
- готовність до змін важливіше ніж дотримування плану.

Вибір виду гнучкої методології залежить від складності проблеми, цілей та очікувань клієнта. Scrum здебільшого використовується у відносно тривалих проектах, які виконують 5-9 осіб. Якщо треба виконати комплексний складний проект за короткий проміжок часу, залучаючи до його виконання кількість осіб більше 9, то ефективним буде використання Kanban методології.

Використовуючи Kanban для реалізації консалтингових проектів, керівник проекту прописує детальний план, який передбачає чітку послідовність етапів та задач консалтингового проекту, враховує планову рівномірну завантаженість виконавців.

Цінності Kanban: прозорість, баланс, співробітництво та взаємодія, клієнтоорієнтація, потік, лідерство, розуміння, узгодженість дій, повага до інших членів проекту.

Автономний процес і стандартна варіантність завдань звільняє керівника проекту при використанні методології Kanban від постійних витрат часу на управління, тому він може зосередитися на поліпшенні роботи співробітників та інших задачах.

Для успішного використання даного методу рекомендується візуалізувати виконання проекту на спеціальних дошках Kanban, які можна

реалізувати в програмах Trello, Jira, Redmine, Asana, Kaiten, TargetProcess, SwiftKanban, LeanKit та ін.

Особливістю застосування методології Kanban є використання системи «витягування» задач проекту. Система «витягування» працює як один з головних стимулів до постійних покращень у системі. Кожен перехід між станами у потоці моніториться, вимірюється і звітується. Активне управління потоком дозволяє оцінити позитивні та негативні ефекти змін у системі. «Витягування» забезпечується візуалізацією потоку консалтингової роботи, обмеженням кількості незавершених завдань, рівномірним потоком результатів, цінних для клієнтів.

При використанні гнучких методологій в управлінні проектами важливу роль відіграють робочі зустрічі з учасниками проекту: дейлі, ретроспективи, наради (які можуть проходити як в офлайн так і в онлайн форматах). Регулярні зустрічі задають ритм, або швидкість, з якою виконується проект. Класифікація робочих зустрічей в методології Kanban при використанні в консалтингових проектах:

- щоденні короткотермінові зустрічі (дейлі), під час яких обговорюються проблеми, що виникають під час реалізації проекту;
- щотижневі зустрічі, під час яких обговорюються більш комплексні питання проекту, його якості та переміщення задач на візуальній дошці;
- операційні наради (раз на місяць);
- зустрічі з обговорення ризиків проекту (раз на місяць);
- зустрічі з обговорення стратегічних змін (раз на квартал);
- ретроспектива (зустріч, на якій розглядаються рекомендації для команди консультантів згідно результатів виконаного проекту).

Необхідно не забувати про ефективність даних зустрічей, яку можна забезпечити шляхом переходу від медіації до використання прийомів фасилітації. Роль фасилітатора виконує, як правило, керівник проектної групи

– проектний менеджер. Фасилітатор здібний спонукати членів проекту виконувати роботу більш злагоджено та в короткі терміни, покращувати комунікації та подальші відносини між членами команди. Фасилітація сприяє креативності, творчому пошуку рішень.

Висновки

Отже, переваги Kanban методології при використанні в консалтингових проектах:

- сервісний підхід виконання проекту;
- чітке розподілення задач; виконавці концентруються тільки на поточній роботі, зменшується кількість зайвих комунікацій;
- прозорість всіх процесів проекту, здатність до моніторингу та контролю у будь-який момент;
- наочність всіх процесів виконання проекту;
- можливість вимірювати різні елементи та процеси проекту;
- можливість масштабування.

Можливість вимірювати елементи та процеси проекту складається в тому, що менеджер може чітко визначити: проблеми в потоці роботи, пропускну здібність консалтингового сервісу, час виконання елементів проекту, час вирішення проблем, час циклу консалтингового проекту та його окремих частин. На основі отриманих даних виникає можливість прийняття рішення щодо підвищення якості консалтингових послуг.

Подальші дослідження і перспективи бачиться у формуванні системи методологій виконання консалтингових проектів та розробці універсального програмного фрейворку з урахуванням специфіки та класифікації задач консалтингу.

Список використаних джерел:

1. Бортнікова М. Г. Діагностування консалтингових проектів для машинобудівних підприємств: дис. ... к.-та екон. наук: 08.00.04 / НУ «Львівська політехніка». Львів, 2018. 258 с.

2. Верба В. Класифікація консультаційних проєктів. *Сіверянський літопис*. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/48588/21-Verba.pdf?sequence=3> (дата звернення 3.02.2022).
3. Руководство по Scrum. URL: <https://scrumguides.org/> (дата звернення 3.02.2022).
4. Trello. URL: <https://trello.com> (дата звернення 3.02.2022).
5. Що таке канбан і чим він корисний? URL: <https://worksection.com/ua/blog/kanban.html> (дата звернення 3.02.2022).

СЕКЦІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.147:373.3.011.3-051:005.336.6

Коркішко О. Г.

канд. пед. наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи

Коркішко А. В.

канд. пед. наук, старший викладач кафедри педагогіки вищої школи

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ЗДОБУВАЧІВ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ (спеціальність 013 Початкова освіта)

У статті актуалізовано питання професійного зросту здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Акцентовано, що в процесі фахової підготовки здобувачів спеціальності 013 Початкова освіта (освітньо-професійна програма «Початкова освіта») суттєву роль відіграє освітній компонент «Професійний імідж фахівця в галузі освіти», що сприяє формуванню образу педагога, – особистості, здатної до активної педагогічної творчості та постійного самовдосконалення.

***Ключові слова:** професійний імідж, силабус, самостійна робота, здобувачі, магістри, заклад вищої освіти.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку держави, спрямування курсу на європейські стандарти важливо формувати конкурентоспроможного фахівця. У зв'язку з цим необхідно сприяти створенню позитивного іміджу як під час побудови міжособистісних відносин, так і під час просування кар'єрними сходами. Крім того, імідж –

запорука розвитку та процвітання людини, організації, держави й успіх у здоровій конкуренції. Без грамотно сформованого іміджу важко уявити як успіх окремого індивіда, так і всесвітньо відомих корпорацій.

Нове покоління повинно бути здатним творчо розв'язувати завдання, поставлені ринковими умовами діяльності. Це зумовлює необхідність мати своє «обличчя», запам'ятовуватися людям, а отже, мати власний імідж. Вивчення іміджу пов'язано з пошуком шляхів підвищення ефективності діяльності сучасного управлінця, педагога, лікаря, будівельника тощо, з оптимізацією професійного спілкування та взаємин із людьми.

Отже, пріоритетним напрямком кадрової політики МОН України є створення сучасної та ефективної освітньої системи, яка сприятиме підготовці професійно компетентного, конкурентоспроможного фахівця з високими моральними якостями, який має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, із високим рівнем культури, прогресивним типом мислення, здатністю та готовністю до інноваційної діяльності, – тобто особистості педагога з сформованим професійним іміджем, який забезпечує формування інтелектуального потенціалу нації. Отже, однією з актуальних проблем педагогічної науки є формування образу педагога, – особистості, здатної до активної педагогічної творчості та постійного самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Останні десятиліття в науковій літературі помітно зросла кількість досліджень, які пов'язані з формуванням іміджу (професійного, педагогічного та особистого), бо поняття імідж тісно переплітається з проблемами виховання, навчання, формування особистості, а також особистісного та

професійного самовдосконалення.

Проблема педагогічного іміджу стала предметом наукових розвідок таких учених, як Н. Гузій, Т. Довга, З. Капустіна, А. Оводова, А. Рацул та ін. На сьогодні є багатогранна палітра поглядів сучасних дослідників на особливості формування професійного іміджу фахівця: професійний імідж учителя (О. Горovenko, Н. Дрозденко, Л. Жарикова, Д. Журавльов, В. Зінченко, Д. Пащенко, Л. Хоружа та ін.); професійний імідж викладача (Н. Бутенко, О. Грейлих, Т. Демчук, Ф. Кузін та ін.); професійний імідж майбутнього педагога (Н. Гайдук, Т. Гнєзділова, О. Ковальова, Л. Ковальчук, Л. Оршанський, Н. Савченко, Ю. Скорик та ін.).

Заслуговують на увагу в контексті аналізованої проблеми науково-педагогічні дослідження, присвячені різним аспектам формування іміджу фахівців педагогічних спеціальностей: майбутнього вчителя технологій (В. Бондаренко), студентів мистецьких спеціальностей (Ю. Дзядевич), майбутніх викладачів вищої школи (В. Ісаченко), учителя (А. Калюжний), сучасного педагога (А. Кононенко), викладача іноземних мов (Н. Прус), учителів початкових класів (Г. Бриль, І. Размолодчикова), майбутніх учителів філологічних спеціальностей (М. Сперанська-Скарга) та ін.

Зауважимо, що збільшення кількості праць, присвячених формуванню професійного іміджу майбутнього педагога, свідчить про пильну увагу вчених до цього питання. Водночас питання професійного становлення, формування професійного іміджу здобувачів спеціальності 013 Початкова освіта в процесі магістерської підготовки вивчене недостатньо, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні певних аспектів щодо формування професійного іміджу здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта (освітньо-професійна програма «Початкова освіта») у

сучасній системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зазначимо, що на кафедрі педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) для підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта розроблено та впроваджено в освітній процес освітній компонент «Професійний імідж фахівця в галузі освіти», який відповідає сучасним тенденціям освіти та сприяє формуванню свідомого управління мотиваційною стороною освітньої діяльності, інтересами; прагнення до вирішення поставлених освітніх завдань, орієнтації на особистісно-професійний розвиток; усвідомлення реальної значущості іміджезорієнтованих знань і внутрішньої потреби в їх засвоєнні; позитивного ставлення до навчальної та позанавчальної діяльності, бажання створювати позитивний професійний імідж, розуміння значущості іміджу для майбутньої професії; уміння застосовувати отримані знання при створенні особистого та фахового іміджу; уміння адекватно оцінити власний професійний імідж і рівень педагогічної компетентності, самоаналіз досягнутих у процесі освітньої діяльності результатів тощо, що веде до зростання професіоналізму та наближає до вершин педагогічної майстерності.

Специфіка курсу полягає в поєднанні дидактичних форм дистанційного навчання (на основі віртуального навчального середовища MOODLE) з аудиторними (традиційними) заняттями, тобто за моделлю змішаного навчання, що сприяє зростанню ефективності навчальної взаємодії здобувачів у вебпросторі, об'єктивності їх взаємного контролю та самоконтролю, їхньої особистої ініціативи та відповідальності за результативність просування навчальним маршрутом в індивідуальному освітньому середовищі [3].

На основі наведеного проєктування курсу створено його силабус – докладну інформацію про курс, оформлену у вигляді його програми, що

визначає мету дистанційного курсу, його завдання та очікувані результати, крім того, із силабусу здобувачі отримують загальне уявлення про навчальні матеріали, форми й методи навчання, контроль і критерії оцінювання [4].

Важлива роль в оволодінні здобувачами знаннями, уміннями та навичками належить самостійній роботі, яка поступово стає однією з провідних форм навчання. Ця система, насамперед, ґрунтується на самостійній пізнавальній діяльності магістрів, стимулює проблемний, дискусійний характер навчання, підвищує творчу активність здобувачів у процесі оволодіння професійними й загальноосвітніми знаннями. Поняття активізації, оптимізації та інтенсифікації всіх ланок освітнього процесу стають невід'ємними складовими сучасної науки.

Самостійна робота здобувачів у межах навчального курсу «Професійний імідж фахівця в галузі освіти» передбачає виконання аналітичних, аналітично-творчих і творчих завдань, покликаних практично закріпити засвоєний теоретичний матеріал, а також розвинути професійно-творчі здібності, пов'язані з іміджетворенням, – у варіантах формування особистого та професійного іміджів.

Наведемо приклади завдань для самостійної роботи здобувачів [2]:

1. Зробити огляд фахової літератури (наукові статті) за такими проблемами: професійний імідж майбутнього фахівця як предмет психолого-педагогічних досліджень; позитивний імідж фахівця як показник його професійної майстерності; формування іміджу фахівця в умовах нової освітньої парадигми. Скласти список джерел з кожної проблеми (не менше, як по 3 найменування за останні 5 років).

2. Підготувати доповідь: Роль іміджу в професійній діяльності фахівця

3. Підготувати презентацію (тема за вибором): 1. Педагогічні помилки формування самоіміджу педагога. 2. Технологія побудови іміджу. 3. Засоби формування професійного іміджу. 4. Самопрезентація: основні види та

тактики.

4. Скласти міні-гімн «Я-чудо!».

5. Створити бліц-презентацію «Я – педагог».

6. Написати есе за такими проблемами (проблема за вибором):

1. Педагог має бути лідером? 2. Чи потрібен такий професійний імідж, який приносить би задоволення самій людині та виправдовував очікування інших людей? 3. Формування іміджу – довгий і кропіткий процес?

7. Створити ментальну карту (інтелект-карту) до теми (за вибором):

1 Наукові підходи до обґрунтування категорії „імідж”: історико-педагогічний та сучасний контекст. 2. Структура професійного іміджу майбутнього фахівця. 3. Роль та значення закладів вищої освіти у формуванні професійного іміджу фахівців на ринку праці

Зазначимо, що самостійна робота має бути організована системно, диференційовано, раціонально з обов'язковою перевіркою процесу виконання відповідних завдань і підсумковим контролем знань. Організація самостійної роботи здобувача повинна включати в себе такі етапи: складання плану самостійної роботи з дисципліни; розробку та видачу завдань для самостійної роботи; організацію консультацій із виконання завдань; контроль виконання та результатів самостійної роботи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підготовка нової генерації педагогічних кадрів, які б володіли професійними знаннями, уміннями, навичками, досвідом і якостями, що будуть свідчити про їх фахову компетентність та професіоналізм, передбачає формування професійного іміджу.

Отже, констатуємо, що проблема формування іміджу здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта (ОПП «Початкова освіта») у сучасній системі вищої освіти має велике значення для становлення професіоналізму педагога, це один зі шляхів

гуманізації освіти та підвищення ефективності педагогічної діяльності.

Підкреслимо, що формування професійного іміджу – складний, трудомісткий процес, що вимагає систематичної роботи над собою, над своїми зовнішніми та внутрішніми індивідуальними, особистісними та професійними якостями, бо від успішного їх розв’язання залежить уся педагогічна діяльність.

Список використаних джерел:

1. Коркішко О.Г., Коркішко А.В. Загальна характеристика структурних компонентів професійного іміджу магістрів педагогіки вищої школи. *Перспективні питання психології та педагогіки*: зб. наук. праць. За матеріалами Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Сучасна психологія і педагогіка: теорія і модерна практика освітнього процесу в епоху пандемічних викликів» [Слов’янськ, 2021 року] / ДВНЗ «ДДПУ». Слов’янськ, 2021. С.18-22.

2. Методичні вказівки до вивчення навчальної дисципліни «Професійний імідж фахівця в галузі освіти» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти / Уклад.: Коркішко О.Г., Коркішко А.В. Слов’янськ, 2021. 116 с.

3. Теорія та практика змішаного навчання: монографія / В.М.Кухаренко та ін.; Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний інститут». Харків: «Міськдрук», НТУ «ХПІ», 2016. 284 с.

4. Гаврілова Л.Г., Воронова Н.С. Дистанційні курси у професійній підготовці майбутніх магістрів музичного мистецтва: досвід і перспективи. Теорія та практика управління педагогічним процесом: матеріали IV міжнародної наук.-метод. конф. (Одеса, 25–27 трав. 2017 р.). Одеса: Атлант, 2017. С. 41–45.

УДК 378.015.31:316.42:745/749

Саяпіна С. А.

докт. пед. наук, професор кафедри
педагогіки вищої школи ДВНЗ “ДДПУ”

Мухіна В. В.

канд. пед. наук, старший викладач
кафедри загальної психології ДВНЗ “ДДПУ”

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті схарактеризовано стан дослідження проблеми соціалізації студентської молоді в умовах закладу вищої освіти за напрямками: в контексті професійної соціалізації здобувачів магістратури соціогуманітарного профілю, соціалізації іноземних студентів в освітньо-культурному середовищі закладу вищої освіти, соціалізації учнівської молоді в процесі функціонування соціально-педагогічного комплексу, громадянської соціалізації молоді в діяльності молодіжних козацьких організацій, соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування, в умовах соціального гуртожитку, етнокультурної соціалізації здобувачів університету, активізації професійної соціалізації майбутнього викладача-педагога, соціалізації обдарованих здобувачів у закладі вищої освіти тощо.

Ключові слова: соціалізація, студентська молодь, заклад вищої освіти, освітнє середовище.

До пріоритетних завдань теорії та практики соціальної педагогіки належить обґрунтування значення освітнього й культурного складників у загальному соціалізаційному процесі молоді людини, створення та реалізація сприятливих для цього умов освітнього середовища.

У сучасній соціально-педагогічній науці є низка праць, присвячених соціалізації студентської молоді: професійна соціалізація здобувачів магістратури соціогуманітарного профілю (А. Балюк); соціалізація іноземних здобувачів в освітньо-культурному середовищі закладу вищої освіти (О. Білик); соціалізація учнівської молоді в процесі функціонування соціально-педагогічного комплексу (Ю. Возна); громадянська соціалізація молоді в діяльності молодіжних козацьких організацій (Д. Грищук); соціалізація молоді, позбавленої батьківського піклування, в умовах соціального гуртожитку (М. Доннік); соціалізація майбутніх учителів музики в навчально-виховному середовищі університету (О. Негребецька); соціалізація молоді промислового регіону (П. Плотніков); етнокультурна соціалізація здобувачів в освітньому середовищі закладу вищої освіти (Н. Рудкевич); соціалізація студентської молоді в позанавчальній діяльності (С. Савченко); соціалізація обдарованих здобувачів у закладі вищої освіти (С. Фурдуй) та ін.

Мета статті — схарактеризувати стан дослідження проблеми соціалізації студентської молоді в умовах закладу вищої освіти.

У процесі дослідження проблеми соціалізації студентської молоді вагоме значення для нас мають ідеї теорії та практики соціальної педагогіки та соціальної роботи, які знайшли відображення в працях українських науковців: А. Балюк, О. Білик, Ю. Возної, Д. Грищука, М. Доннік, О. Негребецької, П. Плотнікова, Н. Рудкевич, І. Фірсової, С. Фурдуй та ін.

Зокрема, А. Балюк у дисертаційній роботі „Педагогічні умови професійної соціалізації студентів магістратури соціогуманітарного профілю” (2018 р.) [1] розробила та експериментально перевірила модель професійної соціалізації здобувачів магістратури соціогуманітарного профілю. Реалізація моделі відбувалася в чотири етапи, кожен з яких завершувався контрольними заходами (мінітестами) задля перевірки засвоєних здобувачами знань і вмінь. На теоретико-інформаційному – здійснювався вплив на когнітивний компонент професійної соціалізації. Авторкою було впроваджено спецкурс

„Основи професійної соціалізації студентів магістратури соціогуманітарного профілю”, застосовано різноманітні вправи і ситуації квазіпрофесійної діяльності. Кожна лекція базувалася на найважливіших аспектах професійної соціалізації здобувачів магістратури соціогуманітарного профілю: проблеми й перспективи, концепції та підходи, зміст і структура, чинники й етапи формування, інструменти самоконтролю тощо. Інформація подавалася не в готовому вигляді, а шляхом спонукання здобувачів до самостійної творчої діяльності: лекція-диспут, лекція з елементами мікрвикладання, сократові запитання тощо. На практичних заняттях використовувалися такі методи, як мапа думок, мозковий штурм, індивідуальні професійні траєкторії, різноманітні ігрові технології тощо, які допомагали засвоїти та застосовувати здобуті знання на практиці. На другому етапі – діяльнісно-репродуктивному – здобувачі набували досвіду професійної соціалізації, оволодіваючи необхідними вміннями й навичками на базі раніше отриманих знань у процесі проведення тренінгів, рольових ігор, вирішення проблемних ситуацій. Зміст цього етапу зорієнтований на професійний компонент професійної соціалізації. Було запроваджено тренінг з розвитку науково-дослідних умінь здобувачів магістратури соціогуманітарного профілю, організовано педагогічну майстерню „Класний менеджмент”, комунікативно-риторичні вправи й проблемні ситуації англійською та українською мовами тощо. На третьому етапі – креативно-практичному – імплементовано проекти „Рефлексивний блогінг”, „Педагогічний бродкастинг”; курс акторської майстерності; „Медійна майстерня працевлаштування” з метою впливу на поведінковий компонент професійної соціалізації магістрантів. Четвертий етап – рефлексивноінтерпретативний – зорієнтовано на особистісний компонент професійної соціалізації магістрантів соціогуманітарного профілю. Для здобувачів було влаштовано лекцію-дебати з проблем професійної соціалізації та професійного вигорання; запроваджено комплекс заходів тимблдингу, що охоплював різноманітні ігрові технології та конкурси;

проект „Професійна іміджіограма фахівця соціогуманітарного профілю”. Магістрантів ознайомлено з методами і прийомами релаксації; а також запроваджено підсумковий тест. На цьому етапі вони здобули знання щодо особливостей і ролі формальної та неформальної професійної соціалізації в професійній діяльності [1, с. 175].

Цікавою та змістовною для нашого дослідження є докторська дисертація О. Білик „Теорія та методика соціалізації іноземних студентів в освітньо-культурному середовищі вищого навчального закладу” (2018 р.), де визначено специфіку соціалізації здобувачів, яка зумовлена тим, що вони як найактивніша соціальна група інформаційного суспільства найбільше зазнають неконтрольованих соціальних впливів та негативної стихійної соціалізації; щодо здобувачів значно зменшується роль сім’ї, культурних установ, закладів вищої освіти як агентів соціалізації, водночас посилюється роль сучасних засобів масової комунікації, зокрема Інтернету, особливої значущості набувають самовиховання, самоосвіта, самоконтроль, самореалізація здобувачів, їхня участь у збереженні та розвитку суспільства, що зумовлює необхідність трансформації змісту, форм і методів соціально-виховної діяльності, спрямованої на гарантований розвиток соціальності сучасних студентів у закладі вищої освіти, актуалізує увагу до медіасоціалізації, зокрема її кіберскладника [2, с. 3].

У контексті виокремлення основних чинників соціалізації учнівської молоді особливого значення набуває праця Ю. Возної „Соціалізація учнівської молоді в процесі функціонування соціально-педагогічного комплексу” (2012 р.) [3]. Авторкою виявлено, що в соціально-педагогічному контексті успішна соціалізація учнівської молоді передбачає створення спеціально організованого соціально-педагогічного середовища й цілеспрямованого впливу з метою забезпечення оптимальних соціально-педагогічних умов для пізнання й осмислення нею соціально-економічно-екологічних явищ, культурних і духовних надбань людства, формування

пріоритету загальноцивілізаційних цінностей, засвоєння та реалізації діяльнісно-поведінкового аспекту, що передбачає дотримання норм і правил співжиття, і діяльність, спрямовану на осмислене життєве і професійне самовизначення та реалізацію окреслених планів і програм особистісної самореалізації, підготовку до самостійного життя [3, с. 61].

Система громадянської соціалізації молоді в діяльності молодіжних козацьких організацій є предметом уваги дисертаційної роботи Д. Грищука [4] „Громадянська соціалізація молоді в діяльності молодіжних козацьких організацій” (2018 р.). У роботі представлено розроблений комплекс соціально-педагогічних методів та засобів впливу на процес громадянської соціалізації юнаків і дівчат, як-от: сюжетно-рольові ігри за козацькою тематикою (національна військово-патріотична гра „Джура-Сокіл”, козацькі звичаї, козацький театр та ін.); вправління в проєктуванні громадянсько значущої волонтерської діяльності (акції щодо збору коштів на допомогу українській армії, організація допомоги родинам вимушених переселенців та учасників АТО, акції щодо допомоги літнім людям і дітям з особливими потребами та ін.); тренінги щодо проєктування й реалізації особистих програм громадянської діяльності (школа молодого лідера, школа вожатого літнього духовно-патріотичного табору та ін.); залучення молоді до презентації козацької атрибутики та духовно-патріотичних цінностей у громаді (літні духовно-патріотичні табори, дні козацької культури, театральні та естрадні фестивалі за козацькою тематикою та ін.); освітньо-виховні заходи щодо підвищення громадянської компетентності молоді (щотижневі навчально-практичні зустрічі членів молодіжних козацьких організацій у рамках позакласної та позааудиторної освіти та ін.). У ході експериментального дослідження доведено, що найбільш ефективними умовами забезпечення мотивації громадянської соціалізації членів молодіжних козацьких організацій є такі: емоційне переживання й осмислення ідеалу Людини-Громадянина та козака-патріота; формування

особистісного сенсу допомоги учасникам та ветеранам ООС, вимушеним переселенцям, дітям-сиротам і дітям з особливими потребами; проектування й реалізація інтерактивного занурення молодих людей у цінності української доби; підготовка презентаційних проєктів за козацькою і націєкультурною тематикою в контексті громадянської соціалізації; створення варіантів власних цільових проєктів громадянської соціалізації на основі цінностей козацької доби в межах територіальної громади. Крім того, автором запропоновано методичні рекомендації щодо громадянської соціалізації молоді в молодіжних козацьких клубах, які містять цілісну сукупність методів, прийомів, форм і засобів реалізації програми „Козацький часопис”. До дидактико-методичного забезпечення цієї програми належать: цінності дидактичної скарбнички тематичного спрямування, методика побудови інтерактивної, основної та заключної частин зустрічей членів молодіжної козацької організації в ролі волонтерів з учнівською молоддю або в ролі активних суб’єктів засвоєння змісту програми під час навчання в клубах „Соколи” [4, с. 208].

Особливостям соціалізації майбутніх учителів музики в навчально-виховному середовищі університету присвячено дослідження О. Негребецької [6]. Розглядаючи різні концепції соціалізації особистості в соціально-педагогічному аспекті та спираючись на сучасні наукові дослідження, авторка обирає в якості провідної культурно і ціннісно зорієнтовану концепцію соціалізації особистості, оскільки остання є єдністю трьох сутностей: природної, соціальної та культурної. Людина знаходить свою ціннісну сутність, стає часткою людства, лише опановуючи культуру і створюючи її, саме тому культурна сутність особистості є, за переконанням дослідниці, системоутворювальним компонентом її соціалізації [6, с. 92].

З погляду підбору форм і методів позанавчальної роботи в умовах закладу вищої освіти заслуговує на увагу наукове дослідження Н. Рудкевич „Етнокультурна соціалізація студентів в освітньому середовищі вищого

навчального закладу” (2019 р.) [7]. На формувальному етапі експерименту з метою формування показників етнокультурної соціалізації здобувачів за механізмом наслідування дослідницею впроваджено такі форми роботи соціально-педагогічної роботи, як: творче завдання „Етно – це модно!”, робота творчої майстерні „Рослинні символи на писанках: дуб”, дебати „Чи потрібно відчувати себе представником певної етнічної спільноти?”, рольова гра „Хто я, звідки похожу?”, презентація етноколекцій, виставка „Толерантність – шлях до згоди”, заочна подорож до стародавнього українського села, концерт до Дня Соборності України, бесіда „Етнос / нація і особистість” та форми пошуково-дослідницької роботи студентів в електронній мережі Інтернет, конкурс плакатів-колажів „Абетка миру”, диспут „Чи можна вважати Україну країною етнічної толерантності?”, круглий стіл „Етнокультурна соціалізація студентів в освітньому середовищі”, усний журнал „Етнічна спільність”, станційний експрес „Україна різноманітна”, родинне свято „Від родини йде життя людини”, тематичний день толерантності, фестиваль фольклору „Етновир” [7, с. 177 – 178].

У рамках нашого дослідження інтерес становить також кандидатська дисертація С. Фурдуй „Педагогічні умови соціалізації обдарованих студентів у вищому навчальному закладі” (2009 р.) [8], у якій з’ясовано: щоб рівень ефективності соціалізації обдарованих здобувачів – майбутніх соціальних педагогів – в умовах закладу вищої освіти був ефективно прискореним, потрібно, щоб студентська молодь була соціально активною у своїй життєдіяльності. При цьому за основу ознаки студентської молоді авторкою прийнято її здатність до соціалізації в різних сферах життєдіяльності, у процесі якої відбувається засвоєння соціальних ролей та різний рівень їх активного прояву, а також становлення соціально-професійних і особистих якостей індивіда в системі соціально-педагогічної діяльності [8, с. 73]. Заслугою дисертантки, на наш погляд, є те, що в процесі написання

дослідження реалізовано модель соціалізації обдарованих здобувачів у закладі вищої освіти, обґрунтовано етапи її впровадження; апробовано на практиці спрогнозовані педагогічні умови соціалізації обдарованих здобувачів – майбутніх соціальних педагогів – і запропоновано рекомендації щодо успішного їх упровадження; визначено функції та стадії соціалізації обдарованих здобувачів; упроваджено та опубліковано методичні рекомендації щодо творчо спрямованої професійної підготовки обдарованих здобувачів – майбутніх соціальних педагогів – у процесі соціалізації („Науково-методичний супровід розвитку творчої особистості майбутнього фахівця у процесі соціально-педагогічної практики”, „Шляхи вдосконалення професійної компетентності соціальних педагогів у роботі з дітьми та молоддю”, „Удосконалення професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів як складової соціалізуючого процесу”); розроблено й упроваджено в навчально-виховних процес робочу програму з дисципліни „Етика соціально-педагогічної діяльності”, у якій відображено спрямованість змісту курсу на стимулювання особистісного розвитку та саморозвитку обдарованих студентів [8, с. 155 – 156].

Опрацювання наукових джерел дало можливість установити, що проблема соціалізації студентської молоді в умовах закладу вищої освіти розглянута в контексті професійної соціалізації здобувачів магістратури соціогуманітарного профілю, соціалізації іноземних здобувачів в освітньо-культурному середовищі закладу вищої освіти, соціалізації учнівської молоді в процесі функціонування соціально-педагогічного комплексу, громадянської соціалізації молоді в діяльності молодіжних козацьких організацій, соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування, в умовах соціального гуртожитку, етнокультурної соціалізації здобувачів університету, активізації професійної соціалізації майбутнього викладача-педагога, соціалізації обдарованих здобувачів у закладі вищої освіти тощо.

Список використаних джерел

1. Балюк А. С. Педагогічні умови професійної соціалізації студентів магістратури соціогуманітарного профілю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Одеський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2019. 204 с.
2. Білик О. М. Теорія та методика соціалізації іноземних студентів в освітньо-культурному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Старобільськ, 2018. 344 с.
3. Возна Ю. В. Соціалізація учнівської молоді в процесі функціонування соціально-педагогічного комплексу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2012. 276 с.
4. Грищук Д. Г. Громадянська соціалізація молоді в діяльності молодіжних козацьких організацій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Старобільськ, 2018. 282 с.
5. Мухіна В. В. Соціалізація студентської молоді педагогічного університету у позанавчальній діяльності засобами народного мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / ДВНЗ “ДДПУ”. Слов’янськ, 2021. 238 с.
6. Негребецька О. М. Соціалізація майбутніх учителів музики у навчально-виховному середовищі педагогічного університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 248 с.
7. Рудкевич Н. І. Етнокультурна соціалізація студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Київський ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2019. 220 с.
8. Фурдуй С. Б. Педагогічні умови соціалізації обдарованих студентів у вищому навчальному закладі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2009. 191 с.

СЕКЦІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.942.5

Дейниченко Л. М.,

к.п.н., доцент кафедри психології

Лікарчук Є. В.,

студент 1 курсу магістратури спеціальності «Психологія»

ІНДИВІДУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ В МАНІПУЛЯТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ОСОБИСТОСТІ

Маніпуляція як засіб психологічного впливу давно стала звичною, повсякденною частиною нашого життя. Інтерес до цієї проблеми обумовлений прагненням аналізувати питання, пов'язані з рівнем маніпулятивного впливу на людей під час військових дій, а також з пошуком способів протистояння і захисту від маніпуляцій.

Вивчення питань сутності, змісту, структури та основних ознак інформаційно-психологічного впливу, інформаційного насильства, інформаційних маніпуляцій та його ролі у сучасному суспільстві здійснювали Г. Почепцов, В. Брижко, О. Дзьобань, О. Панфілов, С. Соболева та О. Соснін, І. Євченко, О. Золотар, О. Нємцева, Д. Павлов, Г. Сащук, О. Сищук, В. Фурашев тощо. Українські дослідники Я. Любивий та Л. Леонтєва підкреслюють, що маніпулювання наявне лише там, де є свобода вибору або хоча б формальна можливість альтернативних дій. Українські науковці В. Шкляр, О. Гриценко, Л. Леонтєва, В. Роговець стверджують, що сьогодні найбільш вживаними є не якісь окремі прийоми, а спеціально розроблені маніпулятивні технології [1].

Маніпуляція – це такий психологічний вплив на людину, коли приховуються мотиви, цілі, сам факт впливу, використовується психологічна сила, гра на слабкостях для досягнення власних результатів, а також вносяться зміни у мотиваційну структуру іншої людини (спонука до здійснення спроектованих маніпулятором дій) [2].

З метою вивчення індивідуальних відмінностей в маніпуляційній поведінці особистості нами проведено експериментальне дослідження в жовтні 2021 року на базі Донбаського державного педагогічного університету.

Вибірку експериментального дослідження склали 25 магістрів першого року навчання спеціальності «Психологія» факультету гуманітарної та економічної освіти.

Дослідження проведено за методикою «Опитувальник Девіда Кейрсі», який містить чотири біполярні шкали, що відображають зміст восьми психологічних факторів темпераменту. До цих факторів (шкал) відносяться:

- 1) екстраверсія-інтроверсія (E-I, Extraversion-Introversion);
- 2) сенсорика-інтуїція (S-N, Sensation-Intuition);
- 3) логічність-відчуття (T-F, Thinking-Feeling);
- 4) рішення-сприйняття (J-P, Judging-Perceiving).

Для S-індивідів (сенсориків) життєвий досвід і здоровий глузд є критеріями для прийняття рішень. Тому сенсорний фактор можна назвати розсудливістю.

Люди, що належать до N-фактору (інтуїти), у прийнятті рішень спираються на внутрішній голос, інтуїцію, незалежно від того, як роблять у подібних ситуаціях оточуючі.

Люди, що спираються на T-фактор, при обробці інформації та прийнятті рішень (логіки) вважають виправданим логічний, об'єктивний підхід, що має свої чіткі закони та правила.

F-людям (чуттєвим) характерні суб'єктивізм, гуманність, вони керуються етичними категоріями більшою мірою, ніж логічними.

P-індивіди (імпульсивні) намагаються зарезервувати якнайбільше можливих варіантів дій залежно від обставин. Їм властиве прагнення збирати, сприймати максимум інформації до прийняття рішення, тому їхні дії імпульсні.

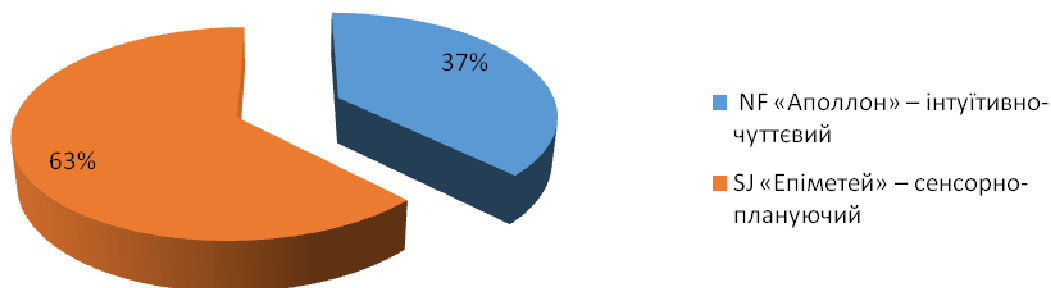
Люди з J-перевагою (рішучі) прагнуть якомога раніше прийняти певне рішення і потім діяти вже в рамках конкретного плану, послідовно опрацьовуючи проміжні етапи на шляху досягнення перспективної мети.

Д. Кейрсі створив уявлення про чотири інтегральні типи темпераменту, що відрізняються за найбільш істотними стійкими психологічними характеристиками за ціннісно-мотиваційною структурою та стилем поведінки [3]:

- 1) «Діоніс» – сенсорно-імпульсивний;
- 2) «Епіметей» – сенсорно-плануючий;
- 3) «Аполлон» – інтуїтивно-чуттєвий;
- 4) «Прометей» – інтуїтивно-логічний.

Аналіз методики показав, що більшості магістрів притаманний сенсорно-лануючий тип «Епіметей» – 63%, меншості – інтуїтивно-чуттєвий тип «Аполлон» – 37%.

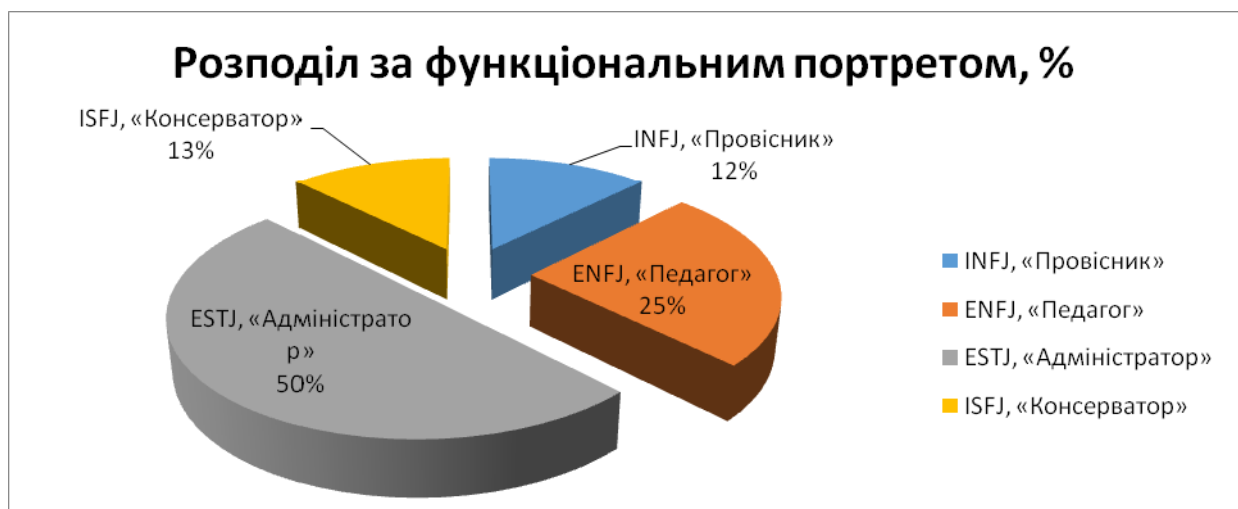
Розподіл за інтегральним типом, %

Представники сенсорно-плануючого типу «Епіметей» – це мислителі-практики, їхній розум уникає всього неясного. Вони завжди думають про справу, прагнучі вести в неї порядок, схильні суворо дотримуватися соціальних стереотипів. На думку авторів дослідження вони найменш схильні піддаватися маніпуляціям як з боку інших людей, так і з боку ЗМІ, сучасних цифрових медіа. Для прийняття тієї чи іншої думки вони шукатимуть раціональне обґрунтування, їм властива розважливність.

Люди інтуїтивно-чуттєвого типу «Аполлон» художні натури, високо чутливі до естетичних і етичних сторін життя, мають природжену емпатію і високий інтерес до іншої людини. Вони лабільні, емоційні, чутливі і чуттєві, легко заражаються чужими емоціями. На думку авторів дослідження люди інтуїтивно-чуттєвого типу в значній мірі схильні піддаватися маніпуляціям як з боку інших людей, так і з боку ЗМІ. Для них притаманна риса брати на віру певні ствердження, інколи відчуваючи розчарування, коли хтось розкриє факти, правду, яку важко приймати. Їм необхідно прикладати вольових зусиль, щоб включати раціональне мислення.

Результат дослідження показує, що уполовини досліджуваної вибірки магістрів-психологів (50%) було виявлено функціональний портрет ESTJ – «Адміністратор»: відповідальний, надійний, щирий. Люди цього функціонального портрету, на думку авторів дослідження, досить стійкі до маніпулятивного впливу, бо здатні одразу на практиці усе перевіряти та одразу знаходити розбіжності, що називається, зіткнутися з ними.

У 25 % магістрів-психологів було виявлено функціональний портрет ENFJ – «Педагог»: гуманістичний лідер, товариський, уважний до почуттів інших людей. Люди цього функціонального портрету менш схильні піддаватися маніпуляціям, але ризик залишається. Маніпулятивні спроби вони будуть відчувати як емоційні реакції: дратівливість, розгубленість, відраза. Їхня сильна сторона – гуманізм, орієнтація на людину, яка дозволяє відкидати впливи негуманного характеру.

У 13% досліджуваних було виявлено функціональний портрет «Консерватор»: відповідальний, спокійний, захищає інтереси організації, традиції. Вони менш схильні піддаватися маніпуляціям за виключенням тем, які зачіпають традиційні цінності та переконання, на яких маніпулятори можуть витончено грати. Також вони схильні чинити занадто сильний опір різноманітним нововведенням, без яких немає прогресу.

Насамкінець, лише у 12 % досліджуваних було виявлено функціональний портрет «Провісник»: проникливий та прозорливий; має багату уяву, поетичність, любов до метафор. Люди цього функціонального портрету, на думку авторів дослідження, можуть бути підвладні маніпулятивним впливам. Слабке місце для маніпуляції – те, коли маніпулятор представляється у вигляді особи з позитивним іміджем, яка начебто робить справи задля миру у світі, використовуючи ефект довіри або ефект ореолу. Але ґрунтовна освіта, самоосвіта дозволяє виробляти критичне мислення та співставляти багато різних, іноді протилежних, точок зору. Це зменшує рівень лабільності, піддатливості емоційному зараженню та впливу маніпуляторів. Також важливо для них самим не піддатися спокусі самим стати маніпуляторами.

Як висновок можна сказати, що більша частина досліджуваної групи студентів має природний нахил опиратися маніпуляціям, маючи фундаментальну освіту, раціоналістичний світогляд та розвинене критичне

мислення. Менша частина досліджуваної групи студентів має схильність піддаватися маніпуляціям, але має можливості для опору їм, для чого необхідно розвивати критичне мислення, володіти основами логіки та навичками спів ставляти факти, робити аналіз, а не тільки керуватися власними почуттями.

Багато різноманітної інформації у ЗМІ, соціальних мережах, публіках зараз буквально «заливає» пересічного громадянина. Тому постає питання захисту від дії маніпулятивних технологій. Будь-яким захисним діям передую активна діяльність мислення: аналіз, зіставлення, систематизація, встановлення причинно-наслідкових зв'язків під час отримання інформації, що спонукає чи втримує нас від певних дій. Так активна діяльність мислення може бути ефективною у разі коли саме мислення має такий атрибут, як критичність [4].

Критичне мислення – це такий тип мислення, який застосовується при рішенні завдань, формулюванні висновків, імовірнісній оцінці й прийнятті рішень. Отже, перш ніж думати чи діяти (не діяти) певним чином, необхідно критично осмислити стимули, що до цього спонукають, може виявитись, що така діяльність (або бездіяльність) корисна сторонньому суб'єкту, а не суб'єкту дії. Свідоме осмислене ставлення до життя, саморозвиток є тим шляхом, що протистоїть маніпулятивним, прихованим впливам маніпуляторів [5].

Отже, важливо, щоб кожен з нас будь-які слова у ЗМІ розглядав як слідчий, який вислуховує перше пояснення підозрюваного, оскільки це примушує критично оцінювати будь-яку отриману інформацію. Для цього необхідно оволодіти до автоматизму певним набором контролюючих навичок, які нібито самі собою, без зусиль свідомості і волі, аналізують інформацію за однією ознакою: чи є в ній «симптоми» маніпулятивного впливу.

Список використаних джерел

1. Самчинська О.А., Фурашев В.М. Інформаційне насильство, інформаційна маніпуляція та пропаганда: поняття, ознаки та співвідношення / О. А. Самчинська, В. М. Фурашев // Інформація і право. – 2021. – Вип. 1(36) – С. 55 – 65.
2. Литвинчук О. М. Маніпуляції як вид психологічного впливу в педагогічному спілкуванні / О. М. Литвинчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 1. – С.1 – 10.
3. Типи темпераменту та типологія особистості за Д. Кейрсі. Режим доступу: [<https://vcf.vn.ua/tipi-temperamentu-ta-tipologiya-osobistosti-za-d-kejrsi/>]
4. Бородчак М.В. Особливості політичних маніпуляцій у сучасному інформаційному просторі та способи протистояння їм / М. В. Бородчак // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2012. – Вип. 30. – С. 283 – 293.
5. Гриценко А.В. Маніпуляція свідомістю – виклик людині інформаційного суспільства /А.В. Гриценко// Військова освіта. – 2014. –Вип. 2 (30) – С. 60 – 67.
6. Войтко О. В., Кацалап В. О., Рахімов В. В. Аналіз особливостей маніпуляції, як інструменту психологічного впливу на свідомість / О. В. Войтко, В.О. Кацалап, В.В. Рахімов // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2019. – Вип. 2 (35) – С. 121 – 126.
7. Шпортько О.В. Маніпулятивний характер впливу телебачення на особистість / О. В. Шпортько // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. – 2008. – Вип. 38. – С. 286 – 298.

УДК 159.944.4:616-051

Погрібна А. О.

к. психол. н., доц. каф. психології ДДПУ

Ярцева Т. В.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 «Психологія» ДДПУ

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті представлено теоретичні та практичні аспекти проблеми емоційного вигорання медичних працівників. Проаналізовано наукові підходи, в яких найбільш ґрунтовно висвітлено теоретичне та прикладне осмислення досліджуваної проблеми. Визначено особливості емоційного вигорання в даному професійному середовищі.

Ключові слова: емоційне вигорання, емоції, стрес, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Актуальність означеної проблеми обумовлена зростаючими вимогами з боку суспільства до особистості, здоров'я медичного працівника і якості наданої їм медичної допомоги. Необхідно підкреслити, що професія лікаря має велику соціальну значущість, оскільки на нього покладена велика відповідальність не тільки за фізичне здоров'я пацієнта, який довірив йому своє життя, а й за його психічне здоров'я і соціально-психологічну адаптацію. В даний час ряд фахівців висловлює стурбованість щодо того, що сама по собі діяльність медичного працівника сприяє розвитку хворобливих станів. Це може проявлятися у вигляді розчарування в професії, деморалізації, наростаючої схильності до роздумів про те, щоб залишити цю професію, а також погіршення психічного здоров'я

медичних працівників, зниженню стійкості шлюбів, розвитку схильності до вживання психоактивних речовин і алкоголю. Висока патогенність медичної роботи для практикуючих лікарів хвилює дослідників і в зв'язку з тим, що їх здоров'я життєво важливе для безпеки і якості їх професійної діяльності. Дія численних емоціогенних факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних, викликає наростаюче почуття незадоволеності, накопичення втоми, що веде до криз в роботі, виснаження і вигорання. У зв'язку з цим дослідження феномену вигорання на прикладі медичних працівників набуває особливої актуальності, воно має значення для аналізу процесу професійного становлення особистості фахівця, для планування його професійної кар'єри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Протягом останніх десятиріч проблема дослідження емоційного вигорання є дуже актуальною в психологічній науці. Основним змістом означеної проблеми є неоднозначне трактування емоцій, їх функцій і реальних зв'язків з діяльністю і поведінкою людини, з іншими психічними процесами, властивостями і станами, з психічною структурою особистості в цілому. Звідси випливає і практична, прикладна сторона проблеми емоцій: як їх реально дослідити, діагностувати, вимірювати, змінювати, використовувати і враховувати (О. І. Богучарова, Н. М. Булатевич, Н. Є. Водоп'янова, О. В. Грицук, Л. Г. Дика, Т. В. Зайчикова, Н. Ю. Максимова, С. Д. Максименко, В. О. Орел, А. О. Погрібна, Т. А. Ткачук, Н. О. Чепелева та ін.).

На початку 70-х-80-х рр. ХХ ст. вчений психологічний світсколихнула хвиля досліджень і дискусій, предметом яких був «синдром вигорання» – психогенний розлад, що виникає в професійній діяльності людини. На сьогодні концепція емоційного вигорання визнана широким колом науковців: психологами, лікарями, соціальними працівниками тощо. Серйозність проблеми підтверджується внесенням даного синдрому в Міжнародну

класифікацію хвороб(рубрика Z73.0) – «проблеми, пов'язані з труднощами організації нормального способу життя».

Уперше проблема вигорання (burnout) з'явилась у США як соціальна проблема, а не як дослідницький конструкт. Один з її засновників, американський психіатр Н.І. Freudenberger, у 1974 році описав феномен, який він спостерігав у працівників реабілітаційних центрів для людей з психологічними проблемами та визначив його як виснаження енергії у фахівців соціальної сфери внаслідок інтенсивного і тісного спілкування з клієнтами в емоційно перевантаженій атмосфері під час надання професійної допомоги. Спостерігаючи за фахівцями, автор дійшов наступного висновку: коли співробітник «вигорає», незалежно від причини, він перестає бути ефективним у реалізації своїх цілей і дій [7].

С. Maslach, S. Jackson поклали початок конструктивному, цілеспрямованому дослідженню феномена вигорання. Зокрема, С. Maslach, одна із провідних фахівців з даної проблеми в зарубіжній психологічній науці, визначила вигорання як синдром фізичного та емоційного виснаження, що включає в себе розвиток негативної самооцінки, негативного ставлення до роботи і втрату розуміння і співчуття до клієнтів. Розроблений нею, спільно з колегами, науковий підхід до означеної проблеми дозволив деталізувати прояви феномена вигорання: почуття емоційного виснаження, знемоги (фахівець відчуває нездатність віддаватися роботі так, як на початку кар'єри); дегуманізація, деперсоналізація (тенденція розвивати негативне ставлення до реципієнтів); негативне самосприйняття і самооцінка в професійному плані (почуття недостатньої професійної майстерності). С. Maslach підкреслювала, що вигорання не є втратою творчого потенціалу, реакцією на нудьгу, а це швидше емоційне виснаження, яке виникає на тлі стресу, обумовленого міжособистісним спілкуванням. Акцентування уваги на даному аспекті обумовило появу публікацій відносно феномену вигорання у представників професій суб'єкт-суб'єктного типу[8; 9].

У пострадянській психології широкого розповсюдження набуло вивчення вигорання у представників професій соціальної спрямованості. Так, існують дослідження відносно емоційного вигорання серед педагогів (О. О. Бароніна, Л. Г. Дика, Т. В. Зайчикова, Л. М. Карамушка, Л. М. Мітіна, Н. В. Назарук, А. О. Погрібна, А. А. Реан, Т. І. Ронгинська та ін.), у медичних працівників (О. І. Богучарова, Г. С. Абрамова, Н. В. Козіна, В. В. Лук'янов, Н. Ю. Максимова, Ю. А. Юдчиць та ін.), соціальних працівників (Н. Є. Водоп'янова, Є. М. Набільська, О. В. Романовська, Є. С. Старченкова, Я. І. Юрків та ін.) тощо. Однак, незважаючи на достатню кількість робіт, присвячених різним аспектам вивчення даної проблеми, наявність валідних психодіагностичних методик, у зарубіжній і вітчизняній психології дотепер не досягнуто єдиної думки відносно феноменології, механізмів та динаміки розвитку емоційного вигорання, особливостей його формування та протікання в різних професійних групах [3; 4; 5; 6].

В своєму дослідженні ми спираємося на процесуально-динамічну концепцію В. В. Бойка, яка стала наслідком інтегрування трьох компонентної моделі вигорання С. Maslach, S. Jackson та концепції стресу Н. Selye. Визначаючи емоційне вигорання як вироблений особистістю механізм психологічного захисту, який виникає у відповідь на окремі травмуючі дії та виступає у формі часткового або абсолютного виключення емоцій, автор виділив три фази його розвитку (фази напруги, резистенції, виснаження). Кожна фаза містить чотири симптоми, взаємодія яких утворює індивідуальну своєрідність проявів емоційного вигорання. В. В. Бойко виділяє наступні симптоми емоційного вигорання: переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою, загнаність у кут, тривога і депресія – фаза напруги; неадекватне вибіркоче емоційне реагування, емоційно-моральна дезорієнтація, розширення сфери економії емоцій, редукція професійних обов'язків – фаза резистенції; емоційний дефіцит, емоційна відстороненість,

особистісна відстороненість (деперсоналізація), психосоматичні та вегетативні порушення – фаза виснаження [1; 2].

Таким чином, вигорання розглядається як негативний процес, що проходить декілька стадій та призводить до деструктивних змін структури діяльності або особистості фахівця.

Мета даної статті – теоретичний аналіз та експериментальне дослідження особливостей емоційного вигорання у медичних працівників.

Виклад основного матеріалу. Мета конкретизувалася через постановку завдань дослідження, які полягали в тому, щоб виявити кількісну представленість медичних працівників, які мають схильність до емоційного вигорання та визначити основні прояви емоційного вигорання в даному професійному середовищі. Для вирішення поставлених задач було використано «Методику діагностики рівня емоційного вигорання» В. В. Бойка та опитувальник «Психічне вигорання», розроблений Н. Є. Водоп'яною, О. С. Старченковою на основі моделі С. Maslach, S. Jackson. Використання нами під час дослідження означених методик дало змогу різнобічно вивчити цей синдром, розглянути його як під кутом західної так і під кутом вітчизняної моделі емоційного вигорання.

Дослідження проводилось на базі обласної клінічної психіатричної лікарні м. Слов'янська. Дослідженням було охоплено 30 медичних працівників, середній стаж роботи яких – 10-15 років, середній вік – 35-40 років.

Під час дослідження емоційного вигорання у медичних працівників за допомогою методики В. В. Бойка, були отримані результати, які дозволили оцінити кількісний склад медичних працівників з ознаками емоційного вигорання та особливості його прояву. Результати дослідження частоти зустрічальності емоційного вигорання у медичних працівників представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Наявність ознак емоційного вигорання у медичних працівників

№ з/п	Ознаки емоційного вигорання	Абс.ч.	%
1.	наявність ознак	13	43,3***
2.	відсутність ознак	17	56,7***

*** – $p < 0,001$

Аналіз отриманих результатів показав, що 43,3% медичних працівників нашої вибірки схильні до емоційного вигорання. У фахівців спостерігається вичерпання енергетичних та емоційних ресурсів, падіння загального енергетичного тону і послаблення нервової системи. У респондентів фіксується відчуття неможливості емоційно допомагати суб'єктам своєї професійної діяльності, відзначається цинізм та черствість не тільки у стосунках з оточуючими, а й у відношенні до праці в цілому. В них також фіксується наростання негативізму, відчуття пригніченості, втоми, фізичних та психічних перевантажень, апатії, безнадії тощо. Зазначимо, що сформований синдром емоційного вигорання виявлено у 18% респондентів, у фазі формування синдром емоційного вигорання спостерігається у 66% опитаних, у 16% опитаних відсутній синдром емоційного вигорання. Це свідчить про актуальність проблеми та необхідність розробки дієвих методів корекції та профілактики означеного синдрому в даному професійному середовищі.

Домінуючою фазою емоційного вигорання у медичних працівників виявилась резистенція (81% респондентів), для якої характерне усвідомлене чи несвідоме прагнення до психологічного комфорту, виражене в спробах знизити тиск зовнішніх обставин за допомогою наявних у розпорядженні засобів, відгородитися від негативного впливу стрес-факторів тощо. При цьому проявляються негативні внутрішні настрої, емоційні установки, що визначають не тільки ставлення до роботи, але і саму якість праці та її

продуктивність. На цьому етапі у фахівців відзначаються негативні установки стосовно особистих професійних досягнень, почуття некомпетентності у своїй професійній сфері, усвідомлення неуспіху в ній. Подібні негативні зміни створюють труднощі в спілкуванні і міжособистісній, діловій взаємодії суб'єктів професійної діяльності, виникають перешкоди засвоєнню соціально і професійно значущої інформації, що заважає прийняттю адекватних рішень, не створює основи для встановлення взаєморозуміння з оточуючими.

Аналіз вираженості симптомів емоційного вигорання у медичних працівників показав, що найбільш вираженими виявились симптоми, що відносяться до фази резистенції. Зокрема, 72,6% досліджуваних характеризуються неадекватним обмеженням діапазону та інтенсивності включення емоцій у професійне спілкування, що партнерами по міжособистісній взаємодії інтерпретується як черствість, байдужість та неповага до їхньої особистості. Медичні працівники втрачають межу між економічним проявом емоцій та неадекватним вибірково емоційним реагуванням. 54,2% медичних працівників характеризуються намаганням спростити процес спілкування, скоротити свої професійні обов'язки у сфері ділової взаємодії, обмежити виконання соціальної ролі в ситуаціях, які потребують емоційних витрат. Фахівці намагаються обмежитися виключно діловими контактами, не переходячи на більш глибокий особистісний план. При цьому відмічається тенденція до негативного оцінювання професійної діяльності в цілому, появи деструктивних змін у системі професійних цінностей особистості, що згубно впливає на процес професійно-особистісного зростання. Найбільшої уваги, на наш погляд, заслуговує симптом «розширення сфери економії емоцій», який виявився у 69,8% вибірки, адже він свідчить про розширення дії емоційного вигорання за межі професійної діяльності.

У фазі виснаження емоційне вигорання в основному проявляється у вигляді психосоматичних і психовегетативних порушень, їх демонструє 48%

досліджуваних. Цей симптом проявляється на рівні фізичного та психічного самопочуття, у результаті чого частково або повністю втрачається працездатність, посилюється переживання незадоволеності власною ефективністю та якістю життя. У фазі напруги домінує симптом «переживання психотравмуючих обставин» (61,7% досліджуваних), що проявляється усвідомленням психотравмуючих чинників професійної діяльності, які важко або зовсім непереборні. Подібне усвідомлення викликає почуття відчаю й обурення, змушує нервувати, відчувати постійні психоемоційні перевантаження.

З метою більш глибокого дослідження емоційного вигорання та його проявів у медичних працівників ми використали опитувальник «Психічне вигорання», розроблений Н. Є. Водоп'яною, О. С. Старченковою.

Аналіз отриманих результатів показав, що у медичних працівників найбільш вираженим компонентом емоційного вигорання є емоційне виснаження ($p < 0,001$), яке характеризується наявністю у співробітників стомлення, емоційної індіферентності, зниженого настрою. Зниження рівня енергії в організмі призводить до емоційного перенапруження, виснаженості власних емоційних ресурсів, спустошеності, що пов'язані з власною професійною діяльністю. Редукція особистих досягнень, яка виявилась у 48% респондентів, проявляється в зниженні почуття компетентності у фаховій сфері, негативному самосприйнятті в професійному плані, втраті ідеалів, надій та перспектив. Звужується коло власних обов'язків по відношенню до інших. Найменш вираженою у медичних працівників є деперсоналізація ($p < 0,001$), яка передбачає негативне, цинічне, бездушне ставлення до реципієнтів.

Отримані результати повністю співвідносяться з результатами, отриманими за методикою В. В. Бойка, при цьому розширюють уявлення про структурний склад досліджуваного феномену.

Висновки. Отже, результати дослідження дозволили нам констатувати, що медичні працівники, які мають ознаки емоційного вигорання, на фоні

падіння загального енергетичного тонусу відчують нестачу внутрішніх ресурсів надавати психологічну підтримку суб'єктам своєї діяльності. Професійна нереалізованість, відчуття рутинності праці, необхідність враховувати фізичні, психологічні, фізіологічні особливості реципієнтів на тлі низького зворотного зв'язку, призводять до нездатності емоційного відгуку на потреби, стани суб'єктів взаємодії та появи психосоматичних й психовегетативних порушень. Необхідно зазначити, що подібні порушення призводять до різного роду дисфункцій та погіршують якість життя фахівця. Крім цього, медичні працівники з даним синдромом відокремлюються від суб'єктів взаємодії, які сприймаються як об'єкти для маніпулювання та не викликають будь-якого емоційного відгуку. Спостерігається антигуманістичний настрій по відношенню до суб'єктів професійної діяльності, відбуваються деструктивні зміни в емоційно-вольовій та особистісній сферах фахівців. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні чинників емоційного вигорання у медичних працівників у рамках системогенетичного підходу.

Список використаних джерел:

1. Максимова Н. Ю., Максименко С. Д. Синдром емоційного та професійного вигорання у лікарів. *Здоров'я України*. 2007. №23. С. 68-69.
2. Погрібна А. О. До питання про емоційне вигорання в професіях суб'єкт-суб'єктного типу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 1, Т. 1. С. 76-80.
3. Ткачук Т. А., Шумейко І. Синдром професійного вигорання як проблема сучасної психологічної науки. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2, №1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_1_16.
4. Ходаківська О. М. Професійний стрес як чинник «вигорання» фахівців у системі «людина – людина». Хмельницький: Ун-т «Україна», 2010. 338 с.

5. Freudenberger H., Richelson G. Burnout: The high cost of high achievement. NY Garden City: Ancor Press, 1980. 214 p.
6. Maslac H. C., Schaufeli W. B., Leiter M. P. Burnout. *Annual Review of Psychology*. 2001. V. 52. P. 397-422.
7. Maslach C., Leiter M. P., Jackson S. E. Making a significant difference with burnout interventions: Researcher and practitioner collaboration. *Journal of Organizational Behavior*. 2012. №33. P. 296-300.

СЕКЦІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК165

Абизова Л. В.

канд. філос. наук, доц. кафедри філософії, історії
та соціально-гуманітарних дисциплін

Ємельяненко Г. Д.

док. філос. наук, проф. кафедри філософії, історії
та соціально-гуманітарних дисциплін

Єщенко К.

студентка I курсу магістратури спеціальності
«011-Освітні, педагогічні науки»

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті здійснено аналіз специфіки та особливостей пізнання соціальних процесів. Наголошено на необхідно стізваженого і коректного використання гуманітарного знання в коригуванні соціальних процесів сучасності. Зроблено висновок про те, що герменевтична інтерпретація є домінуючим методологічним підходом у сфері соціальних досліджень.

***Ключові слова:** герменевтика, гносеологія, соціальне пізнання, інтерпретація, осмислення, розуміння.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна тенденція соціологізації знань призводить до радикального переосмислення понять і проблем традиційної теорії пізнання, побудови соціокультурної схеми дійсності, яка в ході гносеологічного аналізу з часом уточнюється і наповнюється конкретним когнітивним змістом. Соціальне пізнання постає не

лише процесом відображення реальності і дослідженням об'єктивного світу, а також сукупністю форм і способів людської діяльності, спрямованої на конструювання об'єктів, «занурених» у систему соціальних зав'язків як вираження горизонту буття особистості. Виключність суб'єкта в предмет соціального пізнання надає цьому предмету – «культурно-значимій індивідуальній дійсності» (за М. Вебером) – виключну складність[1]. Досягнення істини відбувається у переплетенні різноманітних цінностей, що вказують на людське, культурне значення певних явищ дійсності. Розуміння і оцінка минулого, осмислення перспектив майбутнього нашої держави обумовлює актуальність дослідження специфіки соціального пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Соціальні та антропологічні аспекти пізнавального процесу досліджувалися у фундаментальних працях В. Дільтея, В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, М. Вебера, М. Хайдеггера, Х. Г. Гадамера Дж. Коллінгвуда, К. Поппера, А. Грамші, М. Фуко. Будь-яке пізнання апріорі соціальне, оскільки воно вплетене у систему суспільних відносин і детерміноване соціально-культурними чинниками, проте в межах гносеології існує проблема розмежування соціально-гуманітарного та природничого знання. Підґрунтя цього розмежування окреслили представники баденської школи неокантіанства В. Віндельбанд та Г. Ріккєрт, сформулювавши тезу про наявність двох типів наук: наук про культуру (ідеографічних), які описували індивідуальні, неповторні ситуації і події та наук про природу (номотетичних), які фіксували загальне, повторювальне, абстрагуючись від несуттєвого індивідуального. При цьому зазначили, що предметом соціально-гуманітарного знання є культура з усім спектром цінностей, а предметом природничого знання – природа, загальне і абстрактне, об'єктивні закони, не співвідносні з жодними цінностями. За переконанням сучасного

американського філософа Р. Рорті, герменевтичне розуміння пристосоване до «духу» (до наук про людину), в той час як «методи об'єктивації» (тобто методи природничих, «позитивних» наук) до пізнання природи. Протиставляючи соціальне пізнання природничому Г. Ріккерт сформулював тезу про те, що історична наука і наука, яка формулює закони, взаємо виключають одна одну. Будучи під сильним впливом неокантіанців, німецький соціолог, історик, економіст М. Вебер наполягав на тому, що природознавство, досліджуючи навколишній світ, не те що не вирішує смислових питань, воно їх навіть не ставить, тому, на його думку, абсолютно доцільно говорити про своєрідність і особливість досліджень у сфері наук про культуру. Представник неогегельянської філософії Дж. Коллінгвуд переконував, що історія може і повинна навчити людей спрямовувати суспільство, подібно до того як природничі науки навчили їх керувати силами природи.

Проблема соціального пізнання ставилася також у вітчизняному філософському дискурсі М. Грушевським, Д. Донцовим, Г. Винниченко та провідними сучасними філософами, серед яких М. Попович, А. Бичко, М. Михальченко та ін. Проте, філософська специфіка соціального пізнання і використання його результатів у формуванні механізмів оновлення українського суспільства потребує подальшого дослідження.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Завданням статті є дослідження специфіки та особливостей пізнання соціальних процесів, інтерпретації фактів соціальної дійсності з метою з'ясування меж об'єктивності суб'єкта пізнавальної діяльності та аналізу соціокультурних вимірів пізнавального процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Умови національного ренесансу актуалізують інтерпретацію та використання традицій, соціального досвіду, історичних надбань, перемог і невдач. Культурологічні та історичні знання

часто досить вільно і упереджено використовуються політичними силами, що, по суті, являється основою маніпулювання гуманітарним знанням та суспільною свідомістю з метою досягнення політичних цілей. На думку М. Розумного, реальним кроком розбудови сильної України «має бути узгодження основних «акторів» політики і соціальних груп стосовно критеріїв оцінювання тих чи інших факторів національного розвитку»[4, с. 58].

Будь-яке наукове дослідження починається зі збору, систематизації, узагальнення та інтерпретації фактів. Але, що ми називаємо фактом і чому дещо для одних дослідників є безсумнівним фактом, в той час як для інших являється сумнівним, а то і взагалі не фактом.

Специфікою фактів соціального пізнання є їх історичність, зануреність в контекст епохи, зв'язок з цінностями та вибором того, що єдино важливе для даного вченого на даний час, який інтерпретуючи пояснює, а звідси – складнощі узагальнення і генералізації у цій сфері. У гуманітарному дослідженні, на відміну від природничого, факти не мають лише констатованого емпіричного характеру, у їх викладенні вже міститься деяка доля витлумачення, обумовлена світоглядом дослідника. Особливої ваги при цьому набуває розуміння фактів, а не їх пояснення, як спосіб досягнення соціальних явищ і процесів. Результат розуміння є неостаточним результатом дослідження, а лише гіпотезою в системі соціального знання, яка в ідеалі мала б бути верифікована об'єктивними науковими методами. В соціально-гносеологічних схемах політична і соціокультурна реальність постає не в просторово-часових параметрах, а як носій смислу, символ людського прояву, який підлягає поясненню і витлумаченню, оскільки осмислення, за М. Хайдеггером, дещо більше ніж просто пізнання [3]. Фундаментальною ознакою пізнання і людського мислення німецький філософ вважає «історичність», визначеність місцем, часом, конкретною ситуацією, в якій опиняється людина.

За безумовним обов'язком дослідника оперувати лише достовірними фактами (прийmemo це як аксіому) значний інтерес викликає проблема витлумачення факту. Кожен дослідник має право на власне розуміння фактів, розташування їх у ланцюгу подій, застосування детерміністського або феноменологічного принципу пізнання, тобто право на інтерпретацію факту. Але проблема в тому, де межі цієї інтерпретації, де вона ще походить від факту, ґрунтується на ньому і де інтерпретація замінюється вимислом і врешті-решт фальсифікацією?

Герменевтична інтерпретація – поширений методологічний підхід у сфері гуманітарних досліджень, процес осмислення і процедура розуміння. Інтерпретативні ресурси представляють собою основний канал наповнення позаемпіричним (соціальним) змістом процесу пізнавальної діяльності. Інтерпретація – це особистісний підхід, суб'єктивне розуміння інтерпретатора, проте, не дивлячись на всі індивідуальні особливості дослідників, існує «самість» інтерпретації в межах наукової логіки і чесності дослідника, певне поза особистісне підґрунтя інтерпретації. Г. Гадамер використовує впроваджені у філософську лексику М. Хайдеггером поняття «переддумка» та «передрозум», демонструючи можливу упередженість гносеологічної спрямованості дій дослідника-інтерпретатора. За Г. Гадамером, необхідною умовою інтерпретації фактів минулого є «герменевтично вихована» свідомість інтерпретатора. У значній кількості інтерпретацій, особливо історичних, інтерпретатор буквально «вбудовує» свої перед міркування, свій перед розум у минуле, в історію, в традицію, своє теперішнє бачення приписує давнині, демонструючи герменевтично невиховану свідомість. Врешті-решт порушується культура інтерпретування і частіше за все це зумовлюється надмірним політичним радикалізмом інтерпретатора. Доцільно припустити, що інтерпретація поєднує особистісну позицію дослідника і сформовану в науці аксіологічну значимість того чи іншого факту. Можливі межі інтерпретації задані самим фактом та іманентні

йому. Інтерпретація виступає як описування і пояснення факту, а не як додумування, домислення і підміна його змісту.

Події багатомісячної або багаторічної давнини, за умов принципової наукової позиції, не можна пояснювати логікою політичної боротьби, тим більше, вони не повинні обслуговувати пристрасті цієї боротьби. Межі наукового факту закінчуються там, де має місце професійна некомпетентність, науковий підхід змінюється політичним, а культурний зміст події підмінюється ідеологічним. Факти, окрім притаманного їм предметного змісту, набувають іншого значення, яке формується внаслідок накладання на предметність ангажованих стандартів соціальності. Наприклад, Т. Воропаєва, аналізуючи зростання наукового інтересу до цивілізаційної проблематики в сучасній соціогуманітаристиці, констатує неадекватність викладення цивілізаційної тематики у працях багатьох сучасних українських дослідників, які стверджують, що «існує «українська цивілізація», «козацька цивілізація», «етнічна цивілізація» ... «чорноморська цивілізація», «скіфська цивілізація», «слов'янська цивілізація», «хозарська цивілізація», «східно-слов'янська цивілізація» [2, с. 79]. При цьому автор справедливо наголошує на необхідності розробки адекватних теоретико-методологічних засад дослідження українства в цивілізаційному просторі, які сприятимуть серйозному науковому обґрунтуванню проблематики.

У державах несталої демократії, які тяжіють до прихованого авторитаризму, ідеологія претендує на остаточну систематизацію результатів інтерпретацій у сфері гуманітарних знань. Проте, ці претензії не можуть реалізуватися повністю, тому, що, по-перше, множина конкуруючих наукових шкіл може працювати з одними фактами, пропонуючи різні інтерпретації; по-друге, час панування будь-якої ідеології обмежений, після її краху або відходу з активних соціальних позицій, факти історії та культури набувають певної самостійності до їхнього подальшого використання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Гра фактами минулого в інтересах різних політичних сил, досить свавільна і безвідповідальна інтерпретація історії на потребу дня, не проходить дарма. Необхідно вивчати національну історію, усувати «білі плями» в минулому, але завжди слід пам'ятати ту делікатність вченого про яку писав М. Вебер в статті «Наука як покликання і професія»: «Вчений не повинен бути політиком, у всякому разі тоді, коли проводить дослідження» [1, с. 4]. Методологічний арсенал соціального пізнання все активніше зсувається у бік герменевтичних, феноменологічних, етнометодологічних і культурологічних способів пізнання, а прояв релятивізму та суб'єктивізму в результатах досліджень інколи ставить під сумнів існування стандартів наукової раціональності. Відсутність загальновизнаних парадигм у вітчизняній історії означає неминучість «теоретичного анархізму» в гуманітарних науках. В Україні роль слова, позиція гуманітарія залишається вагомою. Людина постійно шукає в минулому відповіді на питання сьогодення і тому постійно змішує часи та епохи у своїй свідомості. «Наявність низки ідеологем серед політиків та науковців... ускладнює пошук оптимальної державної стратегії за сучасних умов» [5, с. 86]. Множина конкуруючих концептуально-теоретичних схем соціальної реальності і можливість вільного вибору науковцем будь-якої з них – це норма, а не аномалія.

Список використаних джерел:

1. Воропаєва Т. Українство в європейському цивілізаційному просторі: теоретико-методологічні засади дослідження. Українознавчий альманах. Випуск 11. К., 2013. с. 79 – 83.
2. Розумний М. Інституційні, конституційні, та інтеграційні аспекти проекти модернізації: висновки для України. Українознавчий альманах. Випуск 11. К., 2013. с. 55 -58.

3. Томенко М. В. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. Політичні студії. Вип.2. К.: Фонд «Українська перспектива», 1995. 103 с.

УДК 930.1(477):323.281-055.2

Бондаренко П. С.

докторка філософії (PhD),
старший викл. кафедри філософії, історії
та соціально-гуманітарних дисциплін

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СТАЛІНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ У 1930-х рр. (ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)

Стаття присвячена аналізу історіографії проблеми жіночого досвіду сталінських репресій 1930-х рр. у Українській РСР. Розглянуто наукові розвідки та ґрунтовні дослідження присвячені гендерному аспекту сталінської репресивної політики. Авторка виділяє роботи вітчизняних та зарубіжних істориків. Аналізує тематику наукових робіт.

Зроблено висновок, що українські та зарубіжні дослідники здебільшого розглядають окремі аспекти названої проблематики, а комплексних досліджень наразі небагато. Тому сучасна історіографія вимагає збільшення уваги до комплексного аналізу обраного нами питання.

Ключові слова: *сталінські репресії, Великий терор, ГУЛАГ, політув'язнена, гендерна історія.*

Постановка проблеми. Сталінські репресії є однією з найстрашніших сторінок радянської історії. За період існування СРСР жертвами політичних репресій стали представники всіх груп населення. Гарантій від потрапляння

до категорії «ворогів» не існувало. Ні стать, ні соціальний, ні національний, ні релігійний статус від цього не захищали.

Репресії стали повсякденністю радянського суспільства, а державний терор не просто мав організований та спланований характер, але й став інструментом для вирішення будь-яких питань чи проблем радянського керівництва.

Для сучасної демократичної країни, якою є Україна, важливим є розширення поля вивчення української історії за допомогою актуалізації раніше замовчуваної інформації щодо репресивної політики в СРСР. Також, поза сумнівом, це є важливим у процесі виховання в теперішніх та майбутніх громадянах нашої країни, зокрема поваги до попередніх поколінь, які стали жертвами історичної трагедії.

Метою статті є проведення історіографічного аналізу обраної проблематики, а саме жіночого досвіду сталінських репресій 1930-х рр. в УРСР.

Виклад основного матеріалу дослідження. У радянській історіографії, зі зрозумілих причин, вказана проблематика не піднімалась взагалі. Навіть у 1980-х рр., наприклад, у посібниках з історії СРСР для студентів вишів, ішлося про те, що в 1933–1938 рр. соціалізм переміг у СРСР, одним із показників чого стало «значне розширення прав і політичних свобод радянського народу, збагачення радянської демократії» [1].

Завісу мовчання дещо привідкрили в часи перебудови, коли почали говорити і писати про радянську командно-адміністративну систему, сталінські репресії тощо. Наприклад, у збірці «Про минуле – заради майбутнього» (1989) колективом авторів на чолі з Юрієм Шаповалом на основі дослідження біографій українських політичних лідерів розпочато дискусію про «білі плями» в історії СРСР 20-60-х рр. [2]. Репресії 1920-х – 1930-х рр. проти краєзнавців на матеріалах архівів СБУ було розглянуто в

роботі: «Репресоване краєзнавство: 20-30-ті роки» (1991) [3]. Крім того, дослідники розглядали проблематику культу особи та репресій [4, 5].

Проблематика терору, контролю над населенням розроблено у вітчизняній історіографії, починаючи з 1990-х рр.

Вивчаючи радянське суспільство, українські автори звертаються до питання формування суспільної свідомості, її викривлення в тоталітарних умовах. Саме з такої перспективи представив Юрій Каганов процес формування радянської людини в повоєнний період. Його твердження про окрему людину як об'єкт впливу системи має безумовну актуальність для нашого хронологічного періоду [6].

Загалом, найбільший дослідницький масив присвячено загальній характеристиці радянського терору, репресивної системи: розглянуто форми терору, його масштаби, виконавців, контингент репресованих тощо.

В українській історіографії й досі немає ґрунтового дослідження, яке б торкалося гендерного аспекту радянської репресивної політики. Наразі дані щодо репресованих громадян подають, переважно, узагальнено, без поділу осіб на жінок та чоловіків. Історико-статистичні дослідження, здебільшого, обмежуються визначенням окремих категорій репресованих або їхньої загальної кількості. Наукових робіт, які було б присвячено аналізу конкретно жіночого виміру репресій, у той чи той період радянської історії, на сьогодні небагато.

Розглядаючи сталінські репресії 1930-х рр., українські дослідники переважно приділяють увагу різним аспектам Великого терору 1937-1938 рр. Реакцію українського соціуму на репресивну політику радянської держави аналізують Ігор Шуйський [7] та Олег Бажан [8]. Також історики вивчають етнічні та регіональні аспекти політичних репресій в УРСР. Наприклад, ідеться про вивчення Великого терору на Дніпропетровщині [9], Поділлі [10], Житомирщині [11], на Півдні України [12]. Історикині Наталія Ніколаєва [13], Руслана Маньковська [14] та Людмила Маринич [15] розглядають долю

науково-творчої інтелігенції в період 1937-1938 рр. Механізми реалізації Великого терору аналізують Наталія Романець [16], Володимир Золотарьов [17].

Важливою працею, яку присвячено саме жіночому виміру сталінських репресій, є стаття Володимира Нікольського «Статистика політичних репресій проти жінок Донецького регіону у 1937-1938 роках» (1998) [18]. У роботі науковець називає кількість заарештованих у певний період, географію арештів, подає інформацію про національність арештанток та розподіляє жінок за професійною приналежністю. У період Великого терору значну кількість жінок було засуджено як «членів сімей зрадників батьківщини», але дослідник окремо не розглядає цю групу арештанток. Важливою науковою роботою з цього питання є праця «Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній політиці радянської влади» (2013) української дослідниці Тамари Вронської [19]. Науковиця поглиблено проаналізувала каральну політику щодо жінок та дітей у роки Великого терору, подала кількісну характеристику засуджених жінок. Дослідниця висвітлила умови утримання арештанток у таборах, призначених для «членів сім'ї зрадників батьківщини».

В українській історіографії питання повсякденного життя жінок у таборах є малодослідженим. Ґрунтовних робіт, які було б окремо присвячено вивченню жіночого табірної досвіду, наразі небагато. Фрагментарно це питання розглядають українські історикині Лариса Якубова та Яна Примаченко [20].

Ґрунтовним дослідженням у цьому напрямі є робота Оксани Кісь «Українки в ГУЛАГУ: вижити значить перемогти» (2017) [21]. На основі аналізу особистих спогадів колишніх ув'язнених історикиня висвітлила різні аспекти табірної досвіду українок у повоєнний період. Дослідниця у своїй статті «Жіночий досвід ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси в українському контексті» (2013) окремо наголошує, що загалом досвід українських арештанток ГУЛАГу є невивченим та неосмисленим [22].

Спробою комплексного дослідження обраного питання бачиться наша дисертаційна робота «Жіночий досвід сталінських репресій 1930-х рр. (на матеріалах УРСР)» [23]. У роботі проаналізовано репресивну сталінську політику проти жінок засуджених як «дружини зрадників батьківщини» і проти тих, кого засуджували за «особистий злочин», як «ворогів народу». У дослідженні піднімається питання шляху жінок через горнило політичних репресій: від арешту і до перебування у таборах ГУЛАГу.

Зарубіжні історики приділяють значну увагу дослідженню гендерного аспекту радянської соціальної політики, жіночого питання в СРСР. Науковці окремо досліджують питання репресій проти жінок. Жіночий досвід репресій у Радянському Союзі та Східній Європі розглядає колектив авторів Келлі Хігнетт, Мелані Іліч, Даля Лейнарте, Корина Снітар [24] та дослідник Голфо Алексопуло [25].

Гендерну методологію під час дослідження доль репресованих використовують науковці Альбіна Жанбосінова, Айнур Казбекова, Гулжанат Ніясханкізі [26]. Анфіса Кукушкіна на основі архівних матеріалів показує особливості створення та функціонування Акмолінського табору для «дружин зрадників батьківщини», а також механізм здійснення репресій проти «дружин і дітей ворогів народу» [27].

Мелані Іліч у статті «Забуті п'ять відсотків: жінки та політичні репресії» (2006) [28] наголошує, що репресивна сталінська політика проти жіноцтва не є популярною дослідницькою темою. Сама вона фрагментарно розглядає наказ № 00486 «Про операцію по репресуванню дружин і дітей зрадників батьківщини», акцентуючи увагу на тому, що жінок засуджували не лише як «дружин ворогів народу». Значну їхню кількість було заарештовано та засуджено за особистий злочин.

Значну увагу дослідників даної проблематики привертає система ГУЛАГу. Науковиця Енн Епллбом у ґрунтовній праці «ГУЛАГ. Павутиння

великого терору» (2006) окремо звертає увагу на становище жінки у таборах [29].

Стан радянських в'язниць та таборів у період Великого терору характеризує у своїх дослідженнях Кристофер Джойс [30]. Табірну тематику, а саме різні аспекти історії ГУЛАГу, у своїх працях розглядають Бенжамін Пассі [31].

Щоденне життя в таборах досліджують Галія Жумасултанова [32]. Повсякденне життя ув'язнених, зокрема дозвілля в таборах, розглядає Макінен Ілка [33]. Роботу культурно-виховної частини в таборах, а також неофіційну творчість арештантів у Карагандинському виправно-трудовому таборі вивчають Аймар Ванцель, Дінара Хамідулліна, Бауржан Жангутін [34]. Спортивні змагання в повсякденному житті ув'язнених досліджує Стівен Меддокс [35].

Аналіз наявної історіографії засвідчив, що питання жіночого досвіду сталінських репресій упродовж 1930-х рр. представлений у роботах зарубіжних та вітчизняних дослідників здебільшого фрагментарно. Основний масив історичних досліджень присвячено загальній характеристиці сталінських репресій, особливо періоду Великого терору.

Вітчизняні дослідники починають розглядати названу проблематику лише з початку 1990-х рр. Їхню увагу привертають ширші контексти обраного нами питання: терор, як спосіб контролювати суспільство, повсякденне життя жінок у ГУЛАГу тощо. Загалом увагу репресивній радянській системі та різним аспектам терору приділяють Іван Білас, Сергій Білокінь, Юрій Шаповал, Геннадій Васильчук.

Важливий внесок у розробку проблематики жіночого досвіду сталінських репресій у різних його виявах зробили українські історикині Тамара Вронська та Оксана Кісь.

Вектор дослідження зарубіжних дослідників дуже схожий. У своїх роботах вони розглядають постать жінки в горнілі сталінських репресій.

Окреме місце займає історія ГУЛАГу й конкретно жіночий досвід повсякдення в таборах. Жіночий вимір репресій аналізують і зарубіжні дослідники, а саме Келлі Хігнетт, Мелані Іліч, Даля Лейнарте, Корина Снітар, Анфіса Кукушкіна, Альбіна Жанбосінова, Айнур Казбекова, Гулжанат Ніясханкізі тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений історіографічний аналіз підтвердив актуальність і наукову новизну обраної теми та подальших досліджень. Кількість наукових публікацій, які розглядають жінок як окремий об'єкт репресивної політики залишається нечисельною, що пояснює важливість і перспективність майбутніх наукових розвідок з даної тематики.

Список використаних джерел:

1. История СССР: Учебник для студентов ин-тов культуры. В 2-х частях. / Под ред. Н. Е. Артемова. Москва: Высшая школа, 1982. Ч. II. С. 165.
2. Про минуле – заради майбутнього / упоряд. Ю. Шаповал. Київ, 1989. 408 с.
3. Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України. / редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. Київ: Рідний край, 1991. 478 с.
4. Актуальні проблеми історико-партійної науки: перебудова, пошуки. Український історичний журнал. 1988. №. 2. С. 5-64.
5. Історична наука і сучасність: Матеріали «круглого столу». Український історичний журнал. 1988. №. 8. С. 5-93.
6. Каганов Ю. О. *Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія*. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
7. Шуйський І. Морально-психологічний стан різних прошарків населення УРСР у часи «Великого терору» (за документами архівно-кримінальних справ). *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в*

СРСР: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 430-437.

8. Бажан О. Реакція українського соціуму на репресивну політику радянської держави в 1937–1938 роках. *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 437-455.

9. Іваненко В., Прокопенко Л., Терещенко Р. «Великий терор» на Дніпропетровщині: соціальні та етнічні аспекти. *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 210-222.

10. Сушко О. Польські педагоги Поділля – об'єкт державного терору 1930-х рр. *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 251-264.

11. Копійченко Л., Тіміряев Є. Особливості «Великого терору» на Житомирщині. *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 222-264.

12. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття. Київ: Тетра, 2000. 550 с.

13. Ніколаєва Н. Репресії 1937 р. у Київському університеті і Партвидавництві ЦК КП(б)У (на прикладі Федора Беляєва). *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та*

інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 356-379.

14. Маньковська Р. Музейні установи та музейники у період «Великого терору» (1937-1938 рр.) *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 300-321.*

15. Маринич Л. Галицька еміграція в УРСР – трагічний епілог 1937–1938 рр. *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 321-342.*

16. Романець Н. Боротьба із шкідництвом в аграрному секторі України як складова «Великого терору» (1937–1938 рр.). *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. С. 188-210.*

17. Золотарьов В. Фаворит Єжова: сторінки біографії наркома внутрішніх справ УРСР О. І. Успенського. *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 15 бер. 2012 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 164-188.*

18. Никольський В. Н. Статистика политических репрессий против женщин Донецкого региона в 1937-1938 гг. *Правда через роки. Статті, спогади, документи. Донецьк. 1998. Вип. 2. С. 152-154.*

19. Вронська Т. В. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній політиці радянської влади (1917-1953 рр.): Наукове видання. Київ: Темпора, 2013. 624 с.
20. Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Харків. 2016. 543 с.
21. Кісь О. Р. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. 288 с.
22. Кісь О. Жіночий досвід ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси в українському контексті. 2013. Ч. 1. *Histor!ans*. URL: <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/943-oksana-kis-zhinochyu-dosvid-hulahu-stan-doslidzhen-ta-dzherelni-resursy-v-ukrayinskomu-konteksti-chastyna-i> (дата звернення 12.06.2020).
23. Бондаренко П.С. Жіночий досвід сталінських репресій 1930-х рр. (на матеріалах УРСР): дис. ... докт. філ.: 032. Маріуполь, 2022. 274 с.
24. Kelly Hignett, Melanie Ilić, Dalia Leinarte, Corina Snitar. Women's Experiences of Repression in the Soviet Union and Eastern Europe. London: Routledge, 2018. 240 p.
25. Alexopoulos G. Stalin and the politics of kinship: Practices of collective punishment, 1920s – 1940s. Cambridge; New York: Comparative Studies in Society and History. 2008. Vol. 50. №. 1. P. 91-117.
26. Жанбосинова А., Казбекова А., Ниязханкызы Г. Гендерный аспект политических репрессий (на примере Восточного Казахстана). *Мир большого Алтая: международный научный журнал*. Усть-Каменогорск. 2018. № 4(4). С. 545-557.
27. Кукушкина А.Р. Акмолинский лагерь жен «изменников Родины»: истории и судьбы. Караганда, 2002. 184 с.
28. Ilic M. The Forgotten Five Per Cent: Women, Political Repression and the Purges. *Stalin's terror revisited* / ed. by Ilic M. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2006. P. 116-139.

29. Эпплбаум Э. ГУЛАГ. Паутина Большого террора. Москва: Моск. школа полит. исследований, 2006. 608 с.
30. Joyce Ch. The Soviet Penal System and the Great Terror. *Stalin's terror revisited* / ed. by Ilic M. Basingstoke; N.Y.: Palgrave Macmillan, 2006. XVII. P. 90-115.
31. Passey B. How significant a role did the Gulag camps play in Stalin's economic system between 1929 and 1938? SL HISTORY INTERNAL ASSESSMENT, 1990. P. 1-12. URL: https://www.academia.edu/33632103/How_significant_a_role_did_the_Gulag_camps_play_in_Stalin_s_economic_system_between_1929_and_1938 (дата звернення: 30.04.2020).
32. Жумасултанова Г. А. Политические репрессии в Казахстане в условиях тоталитарного режима (20-е-начало 50-х годов): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. / Караганда, 1999. 32 с.
33. Makinen I. Libraries in Hell: Cultural Activities in Soviet Prisons and Labor Camps from the 1930s to the 1950s. *Slavic Review*. 2009. Vol. 68. № 2. P. 308 – 328.
34. Ventsel A., Zhangutin B., Khamidullina D. Social meaning of culture in a Stalinist prison camp. *Folklore-electronic journal of folklore*. 2014. № 56. P. 7-24.
35. Maddox S. Gulag Football: Competitive and Recreational Sport in Stalin's System of Forced Labor. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 2018. Vol. 19. №. 3. P. 509-536.

Актуальні питання сучасної науки та освіти: збірка наукових праць.
Вип. № 8 [Слов'янськ, 18-19 травня 2022 року] / МОН України ДВНЗ
«Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ:
[електронний ресурс], 2022. 132 с.

Відповідальний редактор, комп'ютерна верстка:

Л. В. Гончар – доктор педагогічних наук, професор кафедри обліку і аудиту
Донбаського державного педагогічного університету